

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

747710

ALİ EL-ATVEL KARABAŞ VELÎ
ve
RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'I

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. SÜLEYMAN TOPRAK

HAZIRLAYAN

FATİH KESKİN

KONYA 2004

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

İSLAM KÜLTÜRÜNDE DEVERÂN VE OSMANLI'DAKİ DEVERÂN TARTIŞMALARI

A. İSLAM KÜLTÜRÜNDE DEVERÂN.....	1
B. OSMANLI'DAKİ DEVERÂN TARTIŞMALARI.....	7
1. XVI. Asırdaki Tartışmalar.....	7
2. XVII. Asırdaki Tartışmalar.....	9

I. BÖLÜM

KARABAŞ VELÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

A. KARABAŞ VELÎ'NİN HAYATI.....	14
1. Adı ve Lakabı.....	14
2. Âilesi.....	14
3. Doğum Yeri ve Tarihi.....	15
4. Tahsil Hayatı.....	16
5. Tasavvufa İntisabı.....	17
6. İstanbul'a Gelişi.....	18
7. Limni'ye Sürgüne Gönderilmesi.....	20
8. Hacca Gitmesi.....	21
9. Vefâtı.....	22
B. ESERLERİ.....	23
1. Risâletü'd-Deverân.....	23
2. Kâşifu'l-Esrâr.....	24
3. Câmiu Esrâri'l-Fusûs.....	25

4. Şerhu Akâidi'n-Neseffî	26
5. Mi'yâru't-Tarîka	27
6. Tarîkatnâme	28
7. Risâle-i Tâbirnâme.....	30
8. Esâsü'd-Dîn	30
9. Şerh-i Kasîde-i Aşkiyye.....	31
10. Risâle fi Beyâni Usûli Erbea.....	31
11. Şerh-i Hadîs-i "Hubbibe İleyye Min Dünyâküm..."	31
12. Tefsîr-i Sûre-i Tâhâ.....	32

II. BÖLÜM

RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. RİSALETÜ'D-DEVERÂN'IN DEĞERİ.....	33
B. RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN NÜSHALARININ TANITIMI.....	35
C. RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN TAHLİLİ	38
1. Dinin Kısımları	38
2. Zikir Çeşitleri (Hafî ve Cehrî Zikir)	40
a. Cehrî Zikrin Tavsiye Edilmesinin Sebepleri ve Önemi.....	41
b. Cehrî Zikre Yapılan İtirazlar ve Değerlendirilmesi.....	43
c. Sâlikin Zikr-i Cehrîden Sonra Ulaştığı Makam ve Zikr-i Hafî.....	47
3. Farklı Açıdan Dinin Kısımları	50
a. Dîn-i Sırrın Kaynağı	51
b. Dîn-i Sırrın Silsilesi	52
4. Deverânın Ortaya Çıkışı	54
a. Mezhep İnamlarının Deverân Hakkındaki Görüşleri	54
b. Deverân.....	56
c. Âl-i İmrân 191. Âyetin Tefsîri	57
d. Deverân ve Bid'at.....	58
e. Dînin Kaynakları ve Deverân	59
f. Devrânî Zikirde Bulunan ve Deverândan Bahseden Mutasavvıflar.....	60
g. Deverâna Karşı Çıkanlar	61
h. Deverâna Karşı Çıkanların Özellikleri	64
1. Devrânî Zikirde Bulunanların Özellikleri	65

i. Deverânın Delilleri	66
aa. Birinci Delil; Kur'ân'ın Umûmîliği	67
bb. İkinci Delil; Nefis Islâhının Gerekliği	67
cc. Üçüncü Delil; Hakkında İcmâ Olması	68
dd. Dördüncü Delil; Aklî Delil	69
ee. Beşinci Delil; Mevlâ'ya Deverânla Ulaşılması	70
ff. Altıncı Delil; Mü'minlerin Deverânı Güzel Görmesi	73
SONUÇ	74
EK 1: RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN ARAPÇA METNİ (YAZMA)	76
EK 2: RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN TÜRKÇE TERCÜMESİ	84
BİBLİYOGRAFYA	100



ÖNSÖZ

Başlangıçtan günümüze tasavvuf, birçok konuda eleştirilere maruz kalmıştır. Mutasavvıflar kimi zaman sözlerinden, kimi zaman da davranışlarından dolayı eleştirilmişlerdir. Bu eleştiriler sadece sözle kalmayıp, bazen fiilî yaptırımları da beraberinde getirmiştir. Bazısı idam edilirken bazısı da sürgüne gönderilmiştir.

Mutasavvıfların eleştirildiği konulardan birisi de deverân ile zikir yapmalarıdır. Klasik tasavvuf kaynaklarında da yer alan semâ ve deverân konusunu Gazâlî ve Sühreverdî gibi isimler de eserlerinde genişçe yer vererek anlatmışlardır.

Bu tartışmalar tasavvufî hareketlerin yoğun bir şekilde yaşadığı Osmanlı döneminde de kendini göstermektedir. Bazı şeyhülislam ve zâhir ulemâsı deverânın haram olduğuna ve yasaklanmasına dair fetvâlar vermişlerdir. Bu fetvalara karşı dönemin mutasavvıfları tarafından deverânı savunan ve onun helal, hatta müstehap olduğunu ispatlamaya çalışan risaleler yazılmıştır.

Bu eserlerden birisi de, yazmış olduğu bir çok eser ve tasavvufî faaliyetleriyle yaşadığı dönemde tasavvufî hayata canlılık kazandıran, geniş halk kitlelerine tesir eden ve hatta dönemin pâdişâhını etkileyecek kadar nüfûza sahip olan Ali el-Atvel Karabaş Velî'ye ait olan deverân risalesidir. Risâlenin asıl ismi "*Risâletün fi Cevâzi Deverâni's-Sûfiyye*" olmakla birlikte, bazı tercüme ve şerh nüshalarında "*Risâletü'd-Deverân*" şeklinde yazılması ve kullanım kolaylığı olması açısından biz ikincisini tercih ettik.

Bu çalışmanın hedefi, mezkûr risâle çerçevesinde Karabaş Velî'nin deverân hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi ve böylece döneminde yapılan deverân tartışmalarına ışık tutabilmektir. Bu nedenle, Karabaş Velî'nin mevcut konumunun daha iyi anlaşılabilmesi için hayatına ve eserlerine de yer verilmiştir.

Bu çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, risâlenin içeriği ile ilgili olması açısından, deverân hakkında bilgi verilmiştir.

Yine risâlenin yazılmasına sebep olan dönemin şartlarının anlaşılması için Osmanlı'daki deverân tartışmalarına değinilmiştir.

Birinci bölümde önce Karabaş Velî'nin hayatı, doğumundan itibaren sırasıyla tahsil hayâtı, tasavvufa intisâbı, İstanbul'a gelişi, sürgüne gönderilmesi, hacca gitmesi ve vefâtını içine alacak şekilde anlatılmıştır. Daha sonra Karabaş Velî'nin ilmî durumunu göstermesi açısından eserlerine yer verilmiş ve buldukları kütüphâneler belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise deverân risâlesine ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle deverân risâlesinin değeri üzerinde durulmuş, ardından nüshalarının tanıtımı yapılmış ve Karabaş Velî'nin yazmış olduğu mezkûr risâle esas alınarak görüşlerine yer verilmiştir. Kendisinin kapalı olarak geçtiği yerler, Mustafa b. Ali el-Boluvî'nin yaptığı şerhten istifâde edilerek genişletilmeye çalışılmıştır. Bu hususta müellif ve şârihin görüşlerinin karışmamasına özen gösterilmiştir. Ayrıca eserde zikredilen âyetlerin sûre adı ve âyet numaraları, hadislerin ise, kaynaklarda tesbît edilenleri dipnotta belirtilmiştir. Ekler kısmında ise eserin yazma nüshasının bir örneği ile aynı nüshanın tarafımızdan yapılan tercümesine yer verilmiştir.

Çalışmanın hazırlanması esnâsında, özellikle Karabaş Velî'nin hayâtından bahseden kaynaklara ulaşmada ve eserlerinin kütüphanelerdeki nüshalarının tesbîtinde Kerim KARA'nın *Karabaş Velî Hayatı, Fikirleri, Risâleleri* (İstanbul, 2003) adındaki çalışmasından oldukça istifâde ettim.

Çalışmalarım sırasında değerli fikirleriyle yol gösteren ve ihtiyacım olan her konuda yardımlarını esirgemeyen danışmanım muhterem hocam Prof. Dr. Süleyman TOPRAK'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmalarımın başından beri her türlü destek ve teşvikte bulunan değerli hocam Doç. Dr. Dilâver GÜRER'e de teşekkür ederim.

Fatih KESKİN

Konya, 2004

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.mlf.	: Aynı müellif
a.s.	: Aleyhisselâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
Bl.	: Bölümü
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ef.	: Efendi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ktp.	: Kütüphânesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.	: Numara
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
r. anh	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
tah.	: Tahkik eden
terc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefâtı
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak

GİRİŞ

İSLAM KÜLTÜRÜNDE DEVERÂN ve OSMANLI'DAKİ DEVERÂN TARTIŞMALARI

A. İSLAM KÜLTÜRÜNDE DEVERÂN

Deverân kelimesi Arapça bir kelime olup d-v-r kökünden gelmektedir ve dönme, dönüş, dönüp dolaşma anlamlarındadır.¹ Bir sûfinin etkili bir sözün tesiriyle çoğu zaman gayri ihtiyarî yerinden kalkıp dönmeye başlamasına devir, devran, deverân, çarhetme, hareket, kıyam ve semâ gibi isimler verilir.²

Deverân, bir sûfinin tek başına dönmesiyle olduğu gibi, dervişlerin hep birlikte ayağa kalkıp dönmesiyle de olur.³ Tek başına deverân eden dervişler genellikle buldukları noktada, birlikte deverân eden dervişler ise halka oluşturarak dönerler.⁴ Bir sûfi duyduğu bir söz veya sesin tesiriyle bir tarikat ayini olmaksızın da deverân edebilir⁵

Deverân, Melâmiyye ve Nakşibendiyye dışındaki bir çok tarikat tarafından benimsenmiş; Kâdiriyye, Rifâiyye, Mevleviyye, Sühreverdiyye, Çiştîyye, Halvetiyye deverâna ayrı bir önem vermiş ve tarikatın bir esası haline

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ed-Dâru'l -Mısriyye, Kahire, tsz., c. 5, s. 381; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul., h.1317, c.1, s. 624

² Uludağ Süleyman, "Devran", *DİA*, c. 9, s.248-249

³ Uludağ, a.g.md., c.9, s. 248-249

⁴ Uludağ, a.g.md. c.9, s. 248-249; Pakalın M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul. 1971, c.1, s.438

⁵ Uludağ, a.g.md., c.9, s. 248-249

getirmişlerdir.⁶ Bununla birlikte her tarikatınkine ayrı isimler verilir. Mevlevîlerinkine semâ, Kâdirîlerinkine deverân, Rıfâî ve Sa'dîlerinkine zikir-i kıyâm, Halvetîlerinkine darb-ı esmâ denilir.⁷ Bu tarikatlarda zikre oturarak başlanılır, ayakta devam eder ve zikir deverânla son bulur. Deverân zikri yapılan tekkelere devrânî tekkeler, dervişlerine de devrânî dervişler denilmiştir.⁸

Devrânî zikirde bulunan tarikatlarda deverân şekli, deverân esnâsında yapılan zikirler ve okunan ilâhiler farklılıklar gösterebilir.⁹ Bu farklılıklara rağmen hepsinde de amaç, döne döne zikretme ve bu yolda Hakk'a erme arzusudur.¹⁰

Deverân zikri XIX. yüzyılda tavaf tevhidi, beyyûmî zikri, bedevî topu, demdeme gibi farklı usullerle de icrâ edilmiş ve bu yeni kıyâmî-devrânî usuller bu asırda yaygınlık kazanmıştır.¹¹

Nakşîbendiyye tarikatında deverânın olmayışı bu tarikatın mensublarının hafî zikri tercih etmesi sebebiyledir.¹² Melâmiyye'de ise gizli kalması gereken bazı manevî halleri açığa çıkardığı için kabul edilmemiştir.¹³

Deverânın daha iyi anlaşılabilmesi için semâ'nın bilinmesi gereklidir. Semâ dinleme, kulak verme, işitme anlamındadır. Şiir, ilâhi veya herhangi bir dînî metin dinleme esnasında vecde gelip kendini tutamayarak deverân etmek demektir.¹⁴ İlk semâ meclislerinin Seriyy es-Sakatî (v.257/871), Zünnûn el-Mısırî (v.245/859) ve Cüneyd el-Bağdâdî (v.297/910) tarafından oluşturulduğu bildirilmektedir.¹⁵

⁶ Uludağ, a.g.md., c. 9, s. 248-249

⁷ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul. 1997, s. 187

⁸ Özcan, Nuri, "Devran", *DİA*, c.9, s. 249

⁹ Özcan, a.g.md., c.9, s. 249

¹⁰ Kemikli, Bilal, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara 1997, c. 37, ss. 443-460

¹¹ Özcan, a.g.md., c.9, s.248-249

¹² Uludağ, Süleyman, *İslam açısından Mûsikî ve Semâ*, Marifet Yayınları, İst. 1999, s. 371

¹³ Uludağ, a.g.e., s. 380

¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul. 1999, s. 461; Yılmaz, a.g.e., s.187; Yazıcı, Tahsin, "Semâ", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul. 1988, c. 10, s. 464

¹⁵ Yılmaz, a.g.md., c. 10, s.187

Sûfler lahnın gerek insan, gerekse hayvanlar üzerinde fevkalade tesiri olduğunu düşünürler.¹⁶ Onlar için duydukları sesler farklı şeyleri çağrıştırır. Bu sebeple kendilerinden geçerler.¹⁷

Semâ, herkeste farklı tesirler meydana getirir. Kişinin ruh hali ve manevi durumu bunda etkili olur. Sûfler, semâ'nın farklı tesirler meydana getirmesi açısından insanları mübtediler, mutavassıtlar ve kâmiller olmak üzere üçe ayırırlar.¹⁸ Bu sebeple semâ'nın mükellef açısından tek bir hükmünün olamayacağı, kişinin kalbinde meydana gelen tesire göre hüküm verilmesi gerektiği belirtilir.¹⁹ İlk mutasavvıflardan Ebû Tâlib el- Mekkî (v.386/996), semâ'nın hükmünün haram, helal ve şüpheli olmak üzere üç çeşit olduğunu söyler. Buna göre, sadece nefis ve nefsanî duygularla yapılan semâ haram, kişinin eşinin söylediği mübah fakat içine eğlence unsuru karışmış şeyleri dinlemesi şüpheli, Hakk'ın tecellilerini temâşa makamında bulunan bir kalbin dinlediği ise helal semâdır.²⁰ Yine semânın zâhirinin fitne, bâtının ise ibret olduğu, işareti tanıyanların ibretle dinleyip semâ etmelerinin helal olacağı, aksi taktirde ise semân kişiyi fitneye sevk edeceği öne sürülmüştür.²¹

Mutasavvıflardan bazıları mübtedîler için semât hoş görmemişler²², bazıları da tehlikeli görmüşlerdir.²³ Mübtedînin Hakk'tan vârid geldiğinde sallanmasının sebebi olarak hissiyatının gelen vâride muhalif olması gösterilmiştir.²⁴ Sûflerden bir kısmı da vâridâtın güçlü ve kâmil olan bir kimseyi değiştirmeyeceğini savunmuşlardır.²⁵ Hatta semâdan hiç hoşlanmayanların olduğunu ve bunların semâ yapılan meclislere katılmadıklarını da klasik kaynaklarda görmekteyiz.²⁶

¹⁶ el-Hucvirî, Ali b. Osmân, *Kesfû'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, terc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İstanbul. 1996, s. 553

¹⁷ el- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, terc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul. 1985, c.II, s. 714

¹⁸ el-Hucvirî, a.g.e., s.561, es-Serrâc, et-Tûsî, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, terc. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul. tsz, s. 270

¹⁹ el- Hucvirî, a.g.e., s. 555

²⁰ es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbuddîn Ömer, *Avârifü'l-Meârif Tasavvufun Esasları*, terc. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefâ Yay., İstanbul, s.225

²¹ es-Serrâc, a.g.e., s. 264

²² es-Serrâc, a.g.e., s. 289

²³ el-Gazâlî, a.g.e., s. 715

²⁴ el- Hucvirî, a.g.e., s. 562

²⁵ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 250

²⁶ es-Serrâc, a.g.e., s. 289

Sûfilere göre semâ, kalpleri Allah'a yönlendiren bir vâridir. Onu hakk kulağıyla dinleyen hakikat erbabından olacağı gibi, nefis kulağıyla dinleyen de zındıktır.²⁷ Bu konuda Hucvirî (v.470/1077), bazı cahil mutasavvıfların semâ yaparken istiğrak halinde olanları görünce, onların nefis ile semâ yaptıkları zannıyla hakikati unutup zahirini taklit etmek suretiyle kendilerini helak ettiklerini söyler.²⁸

Diğer taraftan Cüneyd el-Bağdâdî ilâhî rahmetin sûfiler üzerine üç yerde ineceğini bildirir, ki bunlardan birisi de semâ anıdır. Zira sûfiler, ancak Hakk'tan dinlerler ve vecdden dolayı söylerler.²⁹

Vecd ise semân meyvesidir. Vecdin meyvesi ise ya ölçülü ya da ölçüsüz harekettir.³⁰ Sûfiler vecd halinde olan kimseler için, hareketin mi yoksa sükûnun mu daha iyi olduğu konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir.³¹ Vecd genellikle üç derecede gerçekleşir ve bunlara tevâcüd, vecd ve vücûd denilir.³²

Zikre mülâzemet eden tâlibe önce tevâcüd, ondan vecd, ondan da vücûd hasıl olur.³³ Külfetsiz ve meşakkatsiz gelene vecd, zorlamayla gelene ise tevâcüd denilir. Kendisini iyi kimselerden göstermeye çalışan riyâ sahibi kimsenin yaptığı tevâcüd hoş karşılanmamıştır. Fakat iyi hallere sahip olmak maksadıyla yapılan tevâcüd iyi karşılanmıştır.³⁴ Yine tevâcüd konusunda arzulanması gerekenin, sûfilerin zahirdeki hareketlerinin kastedilmesi ve taklit edilmesi değil, büyük sûfilerin derecelerinin ve hallerinin olduğu belirtilmiştir.³⁵

Tasavvuf ehline göre vecde gelmeden vecd gösterisinde bulunmak ve hal sahibi olmadan hal iddia etmek münafıklığın bir göstergesidir.³⁶

²⁷ es-Serrâc, *a.g.e.*, s. 264

²⁸ el- Hucvirî, *a.g.e.*, s. 552

²⁹ el-Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah. Ali Baltacı, Beyrut, tsz. ikinci baskı, s. 340

³⁰ Uludağ, Süleyman, *Mûsikî ve Semâ*, s. 233

³¹ es-Serrâc, *a.g.e.*, s. 300

³² Yılmaz, *a.g.e.* s. 203

³³ Eşrefoğlu Rûmî, *Mûzekki'n-Nûfûs*, haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul., s. 363

³⁴ el-Gazâlî, *a.g.e.*, s. 729

³⁵ el- Hucvirî, *a.g.e.*, s. 570

³⁶ es-Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 255

Gerçek vecdin, aşırı Allah sevgisinden kaynaklandığı ve bu vecdin kendisini Kur'an okunurken de göstermesi gerektiği ifade edilir. Şayet Kur'an okunurken kendini göstermiyorsa bu vecd, Yaraticı'ya değil yaratıklaradır.³⁷

Semâ, kalpte yeni bir şey getirmekten ziyade mevcut olanı harekete geçirir. Eğer, kişinin bâtını Hakk'tan başka bir şey ile meşgul ise, onun vecdi hevânın eseri olur. Fakat bâtını Hakk sevgisiyle meşgul ise, kalbinin arzuladığı şey ile vecde erer.³⁸

Vücûd ise, vecd halini idrak ettikten sonra meydana gelir. Hakk'ı bulma ancak beşerî sıfatların kaybolmasıyla olur. Hakikat sultanının zuhuruyla beşerî sıfatlar ortadan kalkar. Bu haldeki kimse için sahv ve mahv halleri vardır.³⁹

Bu durumda bulunan kimselerin durumu başlangıçta tevâcüd, ortasında vecd ve sonunda da vücûd halleriyle anlatılır. Bu duruma şöyle bir örnek verilir. Tevâcüd, kişinin denizi görmesi, vecd denize girmesi, vücûd ise denizde boğulmasıdır denilir.⁴⁰

Tasavvufun baştan başa ciddiyet olduğunu vurgulayan sûfiler⁴¹, semâi da ciddiye almışlar ve bu konuda riayet edilmesi gereken bazı edepler belirlemişlerdir. Buna göre, içten gelmeden semâ yapılmaması, adet haline getirilmemesi, semâ yapılan yerde bir pîrin hazır bulunması, semâi inkar edenlerin ve semânın zarar vereceği kimselerin yanında yapılmaması uygun görülmüştür. Bununla birlikte pis olan, kötü manzaralı ve kalbi meşgul eden yerlerde semâ yapmanın faydasız olduğu ifade edilmiştir. Semâ yapan kimsenin kendisiyle ilgilenip etrâfindakilerle ilgilenmemesi ve kendini kontrol edebilen insanın bunu muhafaza etmesinin güzel olacağı söylenmiştir.⁴²

Semâ bir taraftan sûfilerin rağbetiyle karşılanırken diğer taraftan da zahir ulemâsının tepkilerini çekmiştir. Bu sebeple semâdan bahseden kaynaklarda onun şekil ve muhtevâsından çok, İslâm Dînî ile bağdaşıp bağdaşmayacağı

³⁷ el-Gazâlî, *a.g.e.*, s. 731

³⁸ es-Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 246

³⁹ el-Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 63

⁴⁰ el-Kuşeyrî, *a.y.*

⁴¹ es-Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 254

⁴² bkz.: es-Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 254; el-Gazâlî, *a.g.e.*, s. 744 vd., el-Hucvirî, *a.g.e.*, s. 573

konusu daha fazla yer almıştır.⁴³ Bu konu, ilk zamanlardan itibaren büyük tartışmalara yol açmış ve Zemahşerî (v.538/1144), *Keşşâf* adlı eserinde, İbn Bezzâz, (v.827/1424) *Bezzâziye* adındaki eserinde, Fâhrü'l-İslâm Pezdevî (v.483/1090) kendi adıyla bilinen eserinde deverânın aleyhinde bulunmuşlardır.⁴⁴ Bunların yanında Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî(v.751/1350), Takıyyuddin İbn Teymiyye (v.728/1328), Birgivî (v.981/1573), Kemal Paşazâde (v.940/1534), Ebussuûd Efendi (v.982/1573), Saçaklızâde Mehmed, ve İbrahim Halebî (v.956/1549) gibi bazı zâhir ulemâsı deverânı ve devrâni zikirde bulunanları sert bir şekilde eleştirmişlerdir.⁴⁵

Bu konuda Kur'ân ve Sünnet'de sarîh bir nass bulunmaması sebebiyle hem mutasavvıflar hem de zâhir ulemâsı, haklılıklarını göstermek maksadıyla eldeki mevcut delilleri yorumlamak sûretiyle bir çok eser kaleme almışlardır.⁴⁶

Bu tartışmalar Osmanlı döneminde de devam etmiş ve hatta X./XVI. ve XI./XVII. yüzyılda zirveye çıkmış ve toplum düzenini doğrudan etkiler hale gelmiştir.

⁴³ Yazıcı, "Semâ", a.g.md., c. 10, s. 464

⁴⁴ Pakalın, a.g.e., c. 1, s. 438

⁴⁵ Uludağ, a.g.md., c. 9, s. 248-249

⁴⁶ Kemikli, a.g.m., s. 445

B. OSMANLI'DAKİ DEVERÂN TARTIŞMALARI

1. XVI. Asırdaki Tartışmalar

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren tasavvufî çevreyle yakın ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Bu ilişki, daha ilk dönemde devletin kurucusu Osman Gâzî'nin Şeyh Edebalî'nin kızıyla evlenmesi ve Yıldırım Bâyezîd'in kızını bir mutasavvıf olan Emir Sultan'la evlendirmesinde de göze çarpmaktadır. Bu dönemde ulemâ-meşâyih ilişkileri de oldukça yüksektedir. İlk Osmanlı müderrisi Dâvûd-ı Kayserî'nin (v.751/1350) İbn-i Arabî'nin (v.638/1240) *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserine yazmış olduğu şerh ve ilk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin (v.834/1431) Sadreddin Konevî'nin (v.674/1274) *Miftâhu'l-Ğayb* adındaki eserini tefsîl etmesi ve vahdet-i vücûd anlayışını benimsemesi ilişkilerdeki yüksek seviyenin bir göstergesidir.⁴⁷

Mevlevîlik gibi Selçuklu'dan miras kalan tarikatların yanı sıra Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye, Zeyniyye, Nurbahşiyye gibi tarikatlar da XIV. ve XV. asırlarda Osmanlı Devletinde yayılma imkanı bulmuşlardır.⁴⁸

Şeyh Bedreddin olayıyla birlikte devlet yetkilileri tasavvufî çevrelerle daha dengeli bir siyaset izlemişlerdir. Ulemâ-meşâyih arasındaki dengeler zaman zaman mutasavvıflar aleyhinde kırılmalar yaşamıştır.⁴⁹ Özellikle XVI. asırdan itibaren tartışmalar, cehrî zikir yapan tarikatların semâ ve deverân ile zikir yapmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Taraflardan her biri kendi görüşlerini desteklemek maksadıyla yetkili mercîlerden fetvâ alma ve bu görüşlerini savundukları risâleler yazma yoluna gitmişlerdir.⁵⁰ Sûfilerin bu konuya olan

⁴⁷ Aşkar, Mustafa, "Tarikat-Devlet İlişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyazî-i Mısırî ve Döneme Etkileri", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, yıl 1, sayı 1, Ağustos 1999, ss. 49-80

⁴⁸ Aşkar, a.g.m., s.52; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983, c. III/L, s.343 vd.; Ocak, Ahmet Yaşar, "Din ve Düşünce", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İst. 1999, c. I, s. 130 vd.

⁴⁹ Aşkar, a.g.m., s. 52-53

⁵⁰ Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul 2000, s.369

rağbetleri arttıkça ulemânın aleyhte verdiği fetvâlar da ağırlaşmış ve hatta küfür nisbetinde bulunmaya kadar gitmiştir.⁵¹

Zâhir âlimlerinin tamamının deverânın aleyhinde olduğunu söylemek de zordur. Nitekim kendisi de bir tarikata mensub olan Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi (v.932/1525) deverânı savunan fetvâlar verdiği gibi, bu konudaki görüşlerini ihtivâ eden bir de risâle yazmıştır. Şeyhülislâmın bu olumlu tavrına rağmen, devrin ileri gelen din âlimlerinden “Vaiz Arab” ve “Molla Arab” lakaplarıyla bilinen Muhammed b. Ömer (v.938/1531) deverânın şiddetle aleyhinde bulunmuş ve konuyla ilgili görüşlerini ifade etmekten de geri durmamıştır. Hatta görüşlerini bir mektupta toplayarak İstanbul’daki Halvetiyye mensublarına göndermiştir. Dönemin ileri gelen Halvetiyye şeyhlerinden Cemâleddin İshak Karamânî (v.933/1526-27), hem mektuptaki şekli yanlışlara işâret eden hem de deverânın meşrû olduğunu savunan bir cevap yazmıştır.⁵²

Zenbilli Ali Efendi’den sonra şeyhülislam olan Kemal Paşazâde, selefinin aksine deverânın haram ve onu helal kabul eden kimselerin kafir olacağına dair görüş belirtmiştir.⁵³ Onun bu tutumu deverânın aleyhinde olan bir kısım âlimlere cesâret vermiş ve mutasavvıflara karşı harekete geçmelerine sebep olmuştur.⁵⁴ Nitekim deverânı inkar edip, deverâna katılanları küfürle itham eden devrin âlimlerinden Muslihuddin Sarıgürz (v.928/1522) ilmî bir şikâyetnâme yazıp imzâ tasdîki için Kemal Paşazâde’ye gönderdi. Onun bu davranışından haberdar olan Halvetiyye mensupları, aleyhte bir fetvânın çıkması korkusuyla Halvetiyye şeyhlerinden Sünbül Sinan Efendi’ye (v.936/1529) müracaat ettiler. O da Kemal Paşazâde’nin inanıp güvendiği Şeyh Yavsî Efendi Zâviyesi postnişîni Hacı Mahmud Halife’yi araya koyarak bu fetvânın çıkmasını önlemiştir. Hatta Kemal Paşazâde’nin fetvâyı yazdığı fakat Hacı Mahmud Efendinin Rüyasında Rasûlullah’ı gördüğünü ve bu fetvâdan dolayı Kemal Paşazâde’yi uyardığını söylemesi üzerine iptal ettiği nakledilir. Yine Sünbül Efendi’nin deverân

⁵¹ Uludağ, *Mûsikî ve Semâ*, s. 383

⁵² Öngören, *a.g.e.*, s371

⁵³ Öngören, *a.g.e.*, Uludağ, *Mûsikî ve Semâ*, s. 383

⁵⁴ Öngören, *a.g.e.*, s. 373

konusunda Sarıgürz ile âlimlerin huzurunda birkaç defa münâzara ettiği ve onu ilzâm ettiği de bildirilmektedir.⁵⁵

Sünbül Sinan'ın ve devrindeki mutasavvıfların bütün çabalarına rağmen, deverân karşıtı faaliyetler devam etmiştir. Özellikle İbrahim Halebî ve Birgivî Mehmet Efendi yazdıkları eserlerinde deverân aleyhindeki görüşlerini ifade etmişlerdir.⁵⁶ Birgivî, XVII. asırdaki Kadızâdeliler hareketinin ilham kaynağı olması açısından ayrıca önemlidir.⁵⁷

Kemal Paşazâde'nin sonraları fikirlerini yumuşattığı ve konuyla ilgili yazdığı bir risâlede, ibâdet ve zikir ortamından çıkarıp eğlenceye dönüştürmemek ve riya için yapmamak şartıyla deverâna cevaz verdiği belirtilmektedir.⁵⁸ Aynı asırda şeyhülislamlık makamına geçen Ebussuûd Efendi de deverân aleyhinde fetva vermiş olması bu tartışmaların kendi devrinde de devam etmesine yol açmış ve Anadolu'daki bazı kadılar bu fetva üzerine Halvetîlerin deverân yapmalarına engel olmaya çalışmışlardır.⁵⁹

Osmanlı Devleti'deki bu bir asırlık fikrî hayat, her iki tarafın da görüşlerini ifade edebilmeleri ve karşılıklı olarak yazdıkları risâlelerle kendilerini savunabilmelerine imkan tanıyan bir serbestlik içindeydi.⁶⁰

2. XVII. Asırdaki Tartışmalar

Osmanlı toplumundaki deverân tartışmaları her zaman aynı seviyede olmamıştır. XVII. asra gelindiğinde Kadızâdeliler denilen bir vâiz sınıfının ortaya çıkmasıyla bu dînî çatışma, şiddetli bir hal almıştır. Tarihe Kadızâdeli-

⁵⁵ el-Hulvî, Mahmud Cemâleddin, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İFAV, İst. 1993, s. 448-449

⁵⁶ Öngören, *a.g.e.*, s. 378

⁵⁷ Ocak, Ahmet Yaşar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm)Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: 1979-1983, sayı: XVII-XXI/ 1-2, Ankara, ss. 208-225

⁵⁸ Öngören, *a.g.e.*, s. 380

⁵⁹ Öngören, *a.g.e.*, s. 381-382

⁶⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.343

Sivasî çatışması olarak geçen bu mücadele, bütün bir yüzyıl boyunca Osmanlı başkentini meşgul etmiştir.⁶¹

Bu vâizler, fikrî hayatta kendilerine Birgivî Mehmet Efendiyi örnek almışlar ve onun *Tarîkat-ı Muhammediye* adlı eserindeki görüşlerini kendilerine referans kabul etmişlerdir.⁶² Kaynaklarda Birgivî'nin, düşüncelerine samimiyetle inanan, fikirlerini ifade etmekten çekinmeyen, iyi niyetli bir âlim olduğu bildirilir. Onun her türlü yükselme imkanlarını bir tarafa bırakarak müderrislikle yetinmesi de bunun bir göstergesidir. Gördüğü yolsuzlukları önlemek maksadıyla Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya nasihatlerde bulunmuş, gücünün zirvesindeki Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'ye karşı çıkmaktan da çekinmemiştir. Fakat kendisi de Ebussuûd Efendi tarafından görüşleri nedeniyle eleştirilmiştir.⁶³

Bu harekete ismini veren Kadızâde Mehmet Efendi (v.1045/1635) Balıkesirde doğmuş, Birgivî'nin talebelerinden ders almış ve İstanbul'a gelerek tahsilini orada tamamlamıştır. Bir ara tasavvufa meylettiyse de mizacı uyuşmamış ve vazgeçmiştir. Etkili konuşması ve ifadesinin düzgün olması sebebiyle vaazlarına halk rağbet etmiş ve böylece kalabalık bir kitle tarafından dinlenir hale gelmiştir. Ahlâkî yönden son derece kurnaz ve mevki hırsıyla dolu olan Kadızâde, vaazlarında ve verdiği fetvâlarda tütün yasağı gibi bir çok konuda padişahın uygulamalarını şiddetle desteklemesi nedeniyle kısa sürede IV. Murat'ın himayesine girmeyi başarmıştır.⁶⁴

Kadızâde, ilmî çerçevenin de dışına çıkarak alaycı ve küçük düşürücü sözlerle semâ ve deverân konusunda Mevlevî ve Halvetîlere açıkça cephe aldı. Onun bu hücumlarına karşı tasavvufî çevreden Şeyh Abdulmecid Sivâsi (v.1049/1639) karşılık veriyordu.⁶⁵ IV. Murat, bu çatışma ortamında ince bir siyaset izlemiştir. Bir taraftan kendi icraatlarına uygun fetvâlar veren Kadızâde'yi zımnen desteklemekle birlikte, iki taraf arasında dengeyi muhafaza

⁶¹ Zilfi, Madeline C., "Kadızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhyâ Hareketleri", çev. M. Hulusi Lekesiz, *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık 1999, sayı 58, s. 65

⁶² Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ank. Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., Ankara 1971, s. 125

⁶³ Ocak, a.g.m., s. 211

⁶⁴ Ocak, a.g.m., s. 215; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 355-356

⁶⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, Zuhuri Danışman Neşri, İst. 1969, c. 6, s. 2216 vd.; Ocak, a.g.m., s. 216; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 357

etmek maksadıyla Sivâsî Efendi'ye de gereken ihtimamı göstermekten de geri kalmamıştır.⁶⁶

Kadıızâde ve Sivâsî Efendi'nin vefatlarından sonra mücadele taraftarları arasında devâm etti. IV. Murat'tan sonraki siyasi karışıklıkları da fırsat bilen Kadıızâdeliler, vaazlarına gelen saray mensuplarından baltacı, kapıcı ve bostancılardan pek çoklarının desteğini alarak faaliyetlerine devam ettiler. Devrân edenleri küfürle itham ederek onları sindirdiler. Devrânî ve Mevlevî tekkeler neredeyse ayin yapamaz duruma gelmişlerdi.⁶⁷

Kadıızâde'den sonra, vaazlarını Ayasofya câmii'nin direklerinin birine yaslanarak verdiği için Üstüvânî adıyla şöhret bulan Üstüvânî Mehmet Efendi (v.1072/1668), bu devirde etkili olmuştur. Saraya Mensup baltacı, bostancı, kapıcı ve helvacılardan bir çoğu, onun vaazlarına devam etmiş ve adının sarayda duyulmasına vesîle olmuşlardır. Neticede, Hasoda'da vaaz edecek kadar yükselmiş ve saray çevresinden kendisine iyi bir nüfûz elde etmişti. Üstüvânî, Kadıızâde'nin fikirlerini benimsemiş ve vaazlarında bu konuları işlemişti. Kadıızâdeliler, saraydaki nüfuzlarının artmasından da güç alarak tasavvuf çevresine karşı daha fazla hücum eder hale gelmişlerdi. Neticede Sadrâzam Melek Ahmet Paşa'dan da izin alarak tekkeleri basmaya ve dervişleri dağıtmaya karar vermişlerdir. Bu durum Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrâzamlığına kadar devam etmiştir. Onun sadâretinin sekizinci Cuma günü müezzinlerin makamla na't-ı şerif okumalarını engellemek istemişlerdi. Karşı mukabele görünce de toplanıp bütün tekkeleri basmaya, dervişlere iman yeniletmeye ve ilk iş olarak ta padişah'tan izin alıp camilerdeki birden fazla minareleri yıkmaya karar verdiler. Köprülü Mehmet Paşa, ulemâyı huzûruna çağırarak bir değerlendirme yapmış ve padişah'tan bunların öldürülmelerine dâir fetvâ almış fakat uygulama yoluna gitmeyerek başta Üstüvânî Efendi olmak üzere elebaşılarını sürgüne göndermiştir.⁶⁸

⁶⁶ Ocak, *a.g.m.*, s. 219; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 358

⁶⁷ Ocak, *a.g.m.*, s. 220; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 359

⁶⁸ Ocak, *a.g.m.*, s. 221 vd.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 359 vd.; Yurdaydın, *a.g.e.*, s. 128-129; a.mlf., "Üstüvânî Risâlesi", *Ank. Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, yıl: 1962, c. X, s. 71

Kadıızâdeliler hareketi böylece bir süre etkisini yitirmiş oldu. Fakat Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, sadrâzam olduğu zaman, Erzurum'daki görevi sırasında tanıştığı Vâni Mehmet Efendi'nin (v.1096/1685) İstanbul'a gelmesini sağladı.⁶⁹ Onun İstanbul'a gelmesi, Kadıızâdelilere yeni bir hesaplaşma imkanı vermiş oldu.⁷⁰ Sadrâzâmın da desteğiyle kısa sürede hünkâr vâizliğine kadar yükselmişti.⁷¹ Selefî Üstüvânî'nin hayranlarından pek çoğunu kürsüsüne çekmeyi başardı. Böylece öncekilerin fikirleri yeniden kürsülerden anlatılmaya başlandı. Vâni, etkisini kullanarak Edirne yakınlarındaki bir tekkeyi yıktırdı ve dervişlerini dağıttı. İstanbulda semâ ve deverânın halka açık bir şekilde yapılmasını yasaklattı. Mutasavvıf çevrenin şerîata bağlılığının yeniden sorgulanmasına neden oldu.⁷² Dönemindeki bazı mutasavvıfların sürgüne gönderilmesinde de etkisi olduğu belirtilmektedir.⁷³

Vâni Mehmet Efendi, yapılması için vaazlarıyla teşvikte bulunduğu 1683'teki Viyana kuşatmasına ordu vâizi olarak da bizzat katılmıştı. Viyana seferinin bozgunla neticelenmesinden sonra büyük uğraşlar vererek elde ettiği nüfûzunu kaybetmiş ve bu sebeple Kestel'e sürülmüştü. Vâni, bu olaydan kısa süre sonra da vefât etti.⁷⁴

Vâni'nin gidişiyle Kadıızâdeli hareket etkisini yitirdi. Kısa süre sonra semâ ve deverân yeniden tarikatlarda yapılmaya başlanırken, toplu dua da tekrar canlandırıldı.⁷⁵

Dikkatle incelendiğinde, bu hareketlerin Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve iktisâdî buhranlar yaşadığı zamanda ortaya çıktığı görülecektir. Dîni, her türlü bid'atten temizleme anlayışından hareket edilmişse de, şahsî menfaatlerin temini öne çıkmıştır.⁷⁶ Zira, toplumun çare bulunması gereken bir çok problemi varken, son derece önemsiz ayrıntılar üzerinde durmak ve bu tartışmaları halka indirerek

⁶⁹ Pazarbaşı, Erdoğan, *Vâni Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'an*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Yayın No: 5, Van 1997, s. 22

⁷⁰ Zilfi, *a.g.m.*, s. 74

⁷¹ Pazarbaşı, *a.g.e.*, s. 23

⁷² Zilfi, *a.g.m.*, s. 75

⁷³ Pazarbaşı, *a.g.e.*, s. 41

⁷⁴ Pazarbaşı, *a.g.e.*, s. 41 vd.

⁷⁵ Zilfi, *a.g.m.*, s. 76

⁷⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 365

taassup ve düşmanlık duygularını körüklemek, bid'atleri temizlemekle halkı selamete çıkarmak anlayışından çok, mevki ve makam hırsıyla hareket edildiğini akla getirmektedir.⁷⁷

Kadıızâdeliler güçsüz padişahlar döneminde daha da güçlenmişlerdir.⁷⁸ Devlet zaman zaman ağırlığını onlardan yana koymuştur. Bunda devletin Kadıızâdelilerin nüfûzundan siyâsi olarak faydalanma isteği etkili olabileceği gibi,⁷⁹ tarikatların büyük kitleler haline gelmesinden duyduğu endişe de olabilir.⁸⁰ Kâtip Çelebi (v.1067/1657) de bu hususa dikkat çekmiş ve müritlerin çoğalmasına ve toplanıp bir araya gelmesine vesile olan deverân aleyhindeki fetvâların sebebinin şaltanatı korumak olduğunu söylemiştir.⁸¹

Osmanlı toplumunu manevî ve ahlâkî olarak yönlendirmeye çalışan Kadıızâdeliler, zaman zaman geçici başarılar elde etse de, neticede sert ahlak anlayışlarını uygulamanın imkansızlığı ortaya çıkmış oldu. Sûfi duyarlılıklar kolaylıkla bastırılmayacak kadar toplumun içine nüfûz etmişti.⁸² Bu ise Osmanlı din tarihinin hemen hemen büyük bir kısmıyla sûfi hareketlerin tarihi olmasına bağlanabilir.⁸³

⁷⁷ Ocak, *a.g.m.*, s. 218

⁷⁸ Zilfi, *a.g.m.*, s. 70

⁷⁹ Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV, İstanbul. 2001, s. 451

⁸⁰ Bilgin, Vejdi, *Fakih ve Toplum*, İz Yay., İst. 2003, s. 135

⁸¹ Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-Hak*, haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB, İstanbul. 1972, s. 23

⁸² Zilfi, *a.g.m.*, s. 79

⁸³ Ocak, "Din ve Düşünce", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c. 1, s. 157

I. BÖLÜM

KARABAŞ VELÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

A. KARABAŞ VELÎ'NİN HAYATI

1. Adı ve Lakabı

Tam ismi Alâaddin Ali el-Atvel Karabaş Velî'dir.⁸⁴ Uzun boylu olmasına binâen “*Ali el-Atvel*”, Şa'bâniye'ye has olan siyah sarığı sardığından dolayı “*Karabâş*”, sahip olduğu makam ve gösterdiği kerâmetlerden dolayı da “*Velî*” diye anılmaktadır.⁸⁵ Hac vazîfesini yerine getirmesi dolayısıyla “*el-Hâc Ali*” diye de zikredilir.⁸⁶ Bununla birlikte Kastamônî, Üsküdârî gibi lakablarla da anılır.⁸⁷

2. Âilesi

Kaynaklarda onun âilesi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bazılarında yalnızca babası hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Senâizâde Hasan Efendi'nin Karabaş Velî'nin halifelerinden Nasûhî Efendi hakkında yazmış

⁸⁴Harîrîzâde Kemâleddin, *Tibyânu Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Terâik*, Süleymâniye Ktp. İbrâhim Efendi Blm., nr. 430, vr. 58/a; Senâizâde Hasan Efendi, *Menâkib-ı Hazret-i Nasûhî*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Blm., nr. 1104/1, vr. 11/b; Ahmed Kerâmüddin Efendi, *Şemsü's-Subûhî fî Menâkib-ı Hazret-i Nasûhî*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4573/1, vr. 11/b; Vicdâni Sadık, *Tomâr-ı Turuk-u Âliyyeden Halvetiyye*, s. 65, Şehzâdebaşı, 1338/1341; İbrâhim Hâs, *Menâkib-ı Hazret-i Şeyh Hasan Ünsî*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4607, vr. 21/b; Vassâf Hüseyin, *Sefînetü'l-Evliyâ*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar Bl., nr. 2308, c. IV, s.12; Vassâf Hüseyin, “Karabâş Velî”, *Cerîde-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan Oniki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, s. 39, İstanbul, 1317; Pakalın M. Zeki, *a.g.e.*, c. II, s. 188; Kara, Kerim, *Karabaş Velî Hayatı, Fikirleri, Risâleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul. 2003, s. 59

⁸⁵Harîrîzâde, *a.g.e.*, vr. 58/a; Vicdâni, *a.g.e.*, s.66; Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s. 188

⁸⁶Karabâş-ı Velî, *Risâle-i Deverân*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Bl., nr. 2921, vr. 2/a

⁸⁷Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 61

olduğu menâkıbnâmede babası hakkında “Şeyh Muhammed Efendi Kastamonî Seyyid sahihu’n-neseb Hüseyiniyyü’l-hasebdır” ifadesi yer almaktadır.⁸⁸

Tibyân’da da “Karabâş-ı Velî, ibnü’s-Seyyid eş-Şeyh Muhammedu’n-Nakşibendiyyü’l-Hüseyinî” şeklinde tanıtılmaktadır.⁸⁹

Şemsü’s-Subûhî’de ise babası hakkında “Muhammed Kastamonî denmekle ma’rûf Aleviyyü’n-neseb Hüseyiniyyü’l-hasebdır” şeklinde bir ibare bulunmaktadır.⁹⁰

Bütün bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere kaynaklar onun baba tarafından “seyyid” olduğunu bildirmektedirler.⁹¹

3. Doğum Yeri ve Tarihi

Kaynakların çoğu, Karabaş Velî’nin doğum yeri olarak Arabgir’i kabul etmektedir.⁹² Fakat bu konuda farklı yerler de söylenmektedir. Senâizâde’nin *Menâkıb*’ında Arabgir denilirken,⁹³ aynı *Menâkıb*’ın Şeyh Ahmed Kerâmüddin Efendi tarafından genişletilerek *Şemsü’s-Subûhî fî Menâkıb-ı Hazret-i Nasûhî* adıyla yazılan menâkıbda ise Diyâr-ı Bekir denilmiştir.⁹⁴

Senâizâde Hasan Efendi, *Silsilenâme-i Tarikat-ı Âliyye-i Halvetiyye* adlı bir diğer eserinde ise Karabaş Velî’nin doğum yeri olarak Arabgir yazmıştır.⁹⁵

⁸⁸ Senâizâde, *a.g.e.*, vr. 11/b

⁸⁹ Harîrizâde, *a.g.e.*, vr. 58/a

⁹⁰ Ahmed Kerâmüddin Efendi, *a.g.e.*, vr.11/b

⁹¹ Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 61

⁹² Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 12; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a; Vicdânî, *Tomâr*, s. 65; Bursalı M. Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. I, s. 148; a. mlf., *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan Oniki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1317, s. 39; Tabîbzâde Mehmet Şükrü, *Silsilenâme-i Turuk-i Âliyye*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyi Efendi Bl. nr. 1098, vr. 8/a; Pakalın M. Zeki, *a.g.e.*, c. II, s. 188; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 64

⁹³ Senâizâde, *Menâkıb*, Fatih-Millet Ktp. Şer’iyye Bl. nr. 1104/1, vr. 11/b

⁹⁴ Ahmed Kerâmüddin Efendi, *Şemsü’s-Subûhî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl. nr.4573/1, vr. 11/b

⁹⁵ Senâizâde, *Silsilenâme-i Tarikat-ı Âliyye-i Halvetiyye*, İst. Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları nr. 859, vr. 5/a

İbrâhim Hâs, *Menâkıb*'ında ⁹⁶ve *Silsilenâme*'sinde ⁹⁷ doğum yerini, yaşadığı tarihte Çankırı'ya bağlı olan Konrapa olarak yazmaktadır. *Tezkiretü'l-Hâs* isimli eserinde ise onun Çankaravî olduğunu belirtmektedir. ⁹⁸

Hüseyin Vassâf, *Sefîne*'de doğum yeri olarak Arabgir yazmış ⁹⁹, *Cerîde-i Sûfiyye*'deki makalesinde ise hem Çankırı hem de Arabgir rivâyetlerini değerlendirmiş fakat Arabgir rivâyetini daha kuvvetli görmüştür. ¹⁰⁰

Yukarıdaki bütün rivâyetleri değerlendirdiğimizde, kaynakların Karabaş Velî'nin doğum yeri olarak Arabgir üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla Arabgir olduğunu söyleyebiliriz.

Doğum tarihi konusunda ise birçok kaynak onun 1020/1611 yılının Muharrem ayının ilk günlerinde doğduğunu yazmaktadırlar. ¹⁰¹

4. Tahsil Hayatı

Karabaş Velî, kaynakların çoğuna göre ilk tahsilini doğduğu yer olan Arabgir'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek öğrenimine Fatih medreselerinde devam etmiştir. ¹⁰²

Bununla birlikte Senâizâde *Menâkıb*'ında onun on yedi yaşına kadar Çankırı'da yaşadığını belirtmektedir. ¹⁰³ Aynı menâkıbın bir diğer nüshasında ise onun Çankırı'da yedi yaşına kadar kaldığı rivayet edilmektedir. ¹⁰⁴

⁹⁶ İbrâhim Hâs, *Menâkıb-ı Hazret-i Şeyh Hasan Ünsî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4607, vr. 21/a

⁹⁷ İbrâhim Hâs, *Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabâş el-Kastamonî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2707, vr. 44/a

⁹⁸ İbrâhim Hâs, *Tezkiretü'l-Hâs*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4543, vr. 213/b

⁹⁹ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 12

¹⁰⁰ a. mlf., *a.g.m.*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398

¹⁰¹ a. mlf., *a.g.m.*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398; a. mlf., *Sefîne*, c. IV, s. 12; İbrâhim Hâs, *Menâkıb*, vr. 20/b; Ahmed Kerâmüddin Efendi, *Şemsü's-Subûhî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4573/1, vr.11/b; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 62

¹⁰² Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 12; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s.39; Vicdânî, *Tomar*, s. 65

¹⁰³ Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4573/1, vr. 11/b

¹⁰⁴ Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhî*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 11/b

Vassâf, *Sefîne*'de “*Tahsîl-i ibtidâyı Arabgir'de görüp ba'dehu dersaâdete gelerek Fatih medreselerinin birinde ikâmetle makâsıd-ı ulûmu tahsîle başlamıştır*” demektedir.¹⁰⁵

Onun Fatih Medreselerinde ne kadar kaldığı ve öğrenimini hangi seviyeye kadar sürdürdüğü ihtilaflıdır. Bazı kaynaklarda onun müderris olduktan sonra,¹⁰⁶ bazılarında ise öğrenimini tamamladıktan sonra¹⁰⁷ tasavvufa meylettiği ve Kastamonu'ya gittiği belirtilmektedir. Vassâf ise ismini vermediği bir eserde onun Ankara'da tahsilde bulunduğunu söyler.¹⁰⁸

Karabaş Velî'nin öğrenim hayatıyla ilgili farklı rivayetler olsa da; netice itibariyle, onun medrese eğitimi görüp zâhirî ilimleri tahsil ettiğini söyleyebiliriz.¹⁰⁹

5. Tasavvufa İntisabı

Karabaş Velî, İstanbul'daki eğitiminden sonra Kastamonu'ya giderek Şeyh Şa'bân-ı Velî dergâhında seccâde-nişîn olan İsmâil Çorûmî Hazretlerine intisap etmiştir.¹¹⁰ Harîrizâde, onun bu tercihini “*Subhânî inâyetler ve Rahmâni cezbeler sûfiyyenin yoluna ve Halvetiyye'nin menhecine götürdü*”¹¹¹ ifadeleriyle açıklamaktadır.

Hüseyin Vassâf, Karabaş Velî'nin tasavvufa intisabını diğer kaynaklardan farklı olarak *Sefîne*'de şöyle aktarır. “*Bir eserde müşârunileyhin Ankara'da tahsilde bulunduğunu okudum. Bu eserde mezkûrdur ki, Karabâş-ı Velî*

¹⁰⁵ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 12

¹⁰⁶ Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhî*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 11/b; Kerim Kara bu rivâyeti değerlendirirken onun müderris olduktan sonra tasavvufa intisab etmesini pek mümkün görmediğini belirtiyor. bkz: Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 67-68

¹⁰⁷ Vicdânî, *Tomar*, s. 65; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s.39

¹⁰⁸ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 12; a.mlf., “Karabâş-ı Velî”, *Cerîde-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398

¹⁰⁹ Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 68

¹¹⁰ Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhî*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 11/b; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s.40; Vicdânî, *Tomar*, s. 65; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 68

¹¹¹ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a

Ankara'da bulunduğu müddetçe Hazret-i Bayrâm-ı Velî türbesine gider, burada derse bakarmış. Bir gün nasılsa uyuya kalmış, âlem-i menâmda Cenâb-ı Risâletpenâh (s.a.s) Efendimizi görür. Taraf-ı Celîl-i Nebevî'den Bayrâm-ı Velî'ye şeref vâki' olan emir ve işaret üzerine Bayrâm-ı Velî buna iki satır kitap okutmuş. Bundan sonra hakâyık ve dekâyık kendisine yüz göstermeye başlamıştır. Ankara'da halka-i tadrîsinde bulunduğu zât, ehl-i keşf olduğundan, bu hâle âgâh olduğunu Karabâş-ı Velî'ye bi'l-beyân kendisine izin vermiştir. Ba'dehû tarîk-i tasavvufa meyl hâsıl olmakla Kastamonu'ya azîmetle Âsitâne-i Hazret-i Pir'de seccâde nişin olan İsmâil Çorumî Hazretlerinin zîr-i terbiye-i reşâdetlerine girip az vakitte pek çok maârif-i ilâhiyyeyi tahsîl ettiler."¹¹²

Karabaş Velî, bir ara şeyhinin emriyle müritler arasında ortaya çıkan tasavvufî meseleleri çözmek üzere Çankırı'ya gitmiştir.¹¹³ Burada bulunduğu süre içinde birçok insan onun yanına gelerek ondan feyiz almıştır.¹¹⁴ Şeyhi İsmâil Çorumî'nin (v.1057/1647) ahirete irtihali sebebiyle, sülûkunu yerine geçen oğlu Mustafa Muslihuddin Efendi'den (v.1072/1661) tamamlamıştır.¹¹⁵

6. İstanbul'a Gelişi

Kaynaklarda Karabaş Velî'nin 1080/1669 tarihinde Üsküdar'a geldiği ve Mehmet Paşa Câmii'nde uzlete çekilerek ibadetle meşgul olduğu

¹¹² Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 12

¹¹³ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s.39; Vîcdânî, *Tomar*, s. 65; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 71

İbrâhim Hâs, *Tezkiretü'l-Hâs*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4543, vr. 27/b

¹¹⁴ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a

¹¹⁵ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 13; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s.39; Vîcdânî, *Tomar*, s. 65; Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhî*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 12/a; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 73

belirtilmektedir.¹¹⁶ Fakat o, kendi eseri olan *Kâşifu Esrâri'l-Fusûs*'ta 1081/1670 tarihinde Üsküdar'a geldiğini ifade ediyor.¹¹⁷

Karabaş Velî'nin Mehmet Paşa Câmii'ndeki münzevî hayatı beş yıl kadar devam etmiştir.¹¹⁸ Daha sonra ise Mihrimah Sultan Zâviyesine şeyh olarak tayin edilmiştir.¹¹⁹ Bu durumu Vassâf Sefîne'de "*Hazret-i Şeyh'in İstanbul'a gelmeleriyle bu zâviye meşihatine tayinleri arasında beş sene kadar bir zaman geçmiştir. Bu müddet zarfında kemâlât-ı ârifâneleri duyulmuş, meşihate lâyük görülmüş olacağı istidlâl edilir*" şeklinde açıklamaktadır.¹²⁰

Karabaş Velî'nin buradaki görevi beş sene sürmüştür.¹²¹ Bu arada bir çok talebe yetiştirmiştir.¹²²

Buradaki görevi esnasında Atik Vâlîde Câmii'nde vaaz da vermiştir. Vaazlarının etkili olduğu, insanların Cuma günleri erken saatlerden itibaren câmiyi doldurmaya başladığı ve yer bulmanın imkansız olduğu söylenir.¹²³ Hatta Padişah IV. Mehmet'in bile onu dinlemeye geldiği ve vaazı hakkında "*Bu Şeyh Efendi'nin vaazı bana o kadar tesir ediyor ki, İbrâhim Edhem gibi taht ve tâci bırakıp dağlara düşeceğim geliyor*" şeklinde düşüncelerini ifade ettiği belirtilir.¹²⁴

¹¹⁶ Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s. 40; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a; Pakalın M. Zeki, *a.g.e.*, c. II, s. 189; Vassâf, "Karabâş-ı Velî", *Ceride-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398; Kurnaz Cemal- Tatçı Mustafa, "Karabâş-ı Velî" *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, yıl 2, sayı 6, mayıs-2001, s. 39-59; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 76

¹¹⁷ Karabâş-ı Velî, *Kâşifu Esrâri'l-Fusûs*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl. nr. 2225, vr. 2/a; Kara Kerim, "Karabaş Velî", *DİA.*, c.24, s. 369-371

¹¹⁸ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/a;

¹¹⁹ Vassâf, "Karabâş-ı Velî", *Ceride-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s. 40

¹²⁰ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 14

¹²¹ Vassâf, "Karabâş-ı Velî", *Ceride-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398; Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s. 40

¹²² Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 17; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 79

¹²³ Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s. 40; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 59/b; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 61

¹²⁴ İbrâhim Hâs , *Menâkıb-ı Ünsî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl. nr. 4607, vr. 12/a

7. Limni'ye Sürgüne Gönderilmesi

Karabaş Velî'nin çevresinde etkili bir kimse olması ve şöhretinin giderek artması beraberinde ona karşı bir cephenin de oluşmasına sebep olmuştur. Vassâf bu durumu “*Hakk-ı âlilerinde ricâl-i devlet ve bazı meşâyih ve kötü nazar ricâl-i ilmiyye arasında müşârunileyhin ikbâlinden istirkâb hissi uyanmış ve hatta pâdişah-ı zamanları mükerreren ziyaret kasdıyla Hazret-i Şeyh'in meclis-i va'zına şitâbân olması nazar-ı dikkati celb eylemiş idi*” diyerek açıklamaktadır. Hatta bu durum ona çamur atmaya kadar varmıştır.¹²⁵

Sefîne'de Vassâf'ın İsmâil Hakkı Bursevî'ye (v.1137/1725) isnât ettiği bir risâlede Karabaş Velî'nin yazmış olduğu bir Türkçe risâlede “*Herkeste fındık kadar Tanrı vardır*” dediği belirtilir. Vassâf “*O eseri mutlaka bir garazkâr ona istinâden ortaya atmış..*” demek sûretiyle bu iddiayı kabul etmediğini ifade etmiştir.¹²⁶ Kerim Kara da bu risâlenin Bursevî'ye ait olamayacağını izah ettikten sonra, bunun Hakkı adındaki başka bir kimse tarafından yazılmış olabileceği ihtimâli üzerinde durmaktadır.¹²⁷ Harîrizâde de “*Bazı tevhîdî kelimeleri ona isnâd ettiler*” demiştir.¹²⁸

Netîcede Sadrâzâm Merzifonlu Kara Mustafa Paşa zamanında Beyâzîzâde'nin huccetiyle 1090/1679 tarihinde Limni adasına sürgüne gönderilmiştir.¹²⁹

Karabaş Velî'nin sürgün olduğu yıllarda aynı adada Niyazi-i Mısrî de (v.1105/1694) sürgün hayatı yaşamaktadır.¹³⁰ Orada dört yıl sürgün hayatı yaşadıktan sonra affedilmiş ve Üsküdar'a geri dönmüştür.¹³¹ Sürgün dönüşünden sonra Üsküdar'da ne yaptığı hususunda *Cerîde*'de “*Üsküdar'a avdetlerinde yine*

¹²⁵ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 14

¹²⁶ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 16

¹²⁷ Kara, Kerim, *a.g.e.*, s.86

¹²⁸ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/b

¹²⁹ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/b; Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhi*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 12/a; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 80

¹³⁰ Vassâf, “*Karabâş-ı Velî*”, *Ceride-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398

¹³¹ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/b; Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhi*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 12/a

mezkûr zâviyede ihtiyâr-ı ikâmet ve ızhâr-ı âsâr-ı reşâdet buyurmuşlardır” ifadeleri yer almaktadır.¹³²

8. Hacca Gitmesi

Karabaş Velî, Üsküdar’dan hacca gitmiştir.¹³³ Üsküdar’dan hacca gitmek için 1094/1683 yılında ayrıldığı belirtilmektedir.¹³⁴ Onun hacca gitmesi hususunda Vassâf, *Cerîde*’deki makalesinde “*Hazret-i Şeyh’in mesleğini hakîkati itibariyle idrâk edemeyen ukûl-ü kâsıra ashâbının delâletiyle tekrar İstanbul’dan müfârakati lâzım geldiğinden cânib-i Hicâz’a azîmet ...etmişlerdir*”¹³⁵ diyerek bu konudaki görüşünü beyan etmiştir. Sefîne’de de hacca gitmesine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın sebep olduğunu belirtir ve şu ifadelerle yer verir: “*Avcı Sultan Mehmed, cuma günleri oldukça selamlık nereye diye istizân edildikte, Üsküdar’da Vâlîde-i Atîk Câmi-i Şerîfi’ne diye irade ederlermiş. Bu arzunun tevâli ve tekrîri Sadrâzâm Kara Mustafa Paşa’nın nazar-ı dikkatini bi’l-celb Hazret-i Pâdişah’ın bu câzibe tesiriyle muâmelâtı dünyeviyyeye lâkayd kalması korkusuyla üslûb-u hakîmâneye tevessül edip Karabâş-ı Velî Hazretleri’ni İstanbul’dan uzaklaştırmak çâresini düşünmüş ve bulmuştur. Pâdişah’ın haberi olmadan Karabâş-ı Velî’ye Padişahımız sizi Hicaz’a göndermek arzusundadır mesârif-i seferiyye gönderdiler diye teklifte bulundular. Hazret-i Şeyh ise, keşf-i hakikat buyurup, a canım! Bizden bu kadar niye korktunuz? Biz pâdişaha tâc u tahtı terkettirmeden esrâr-ı ma’rifet telkîn edebilirdik, diyerek teklîf-i vâkîye icâbet göstererek azîm-i râh-ı Hicâz oldular*”¹³⁶

Karabaş Velî, hac vazîfesini yerine getirdikten sonra Medine’ye gelmiş ve bir süre burada kalmıştır.¹³⁷ Harîrizâde, onun Hameyn civarında üç sene

¹³² Vassâf, “Karabâş-ı Velî”, *Cerîde-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398

¹³³ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/b; Senâizâde, *Menâkıb-ı Nasûhi*, Fatih-Millet Ktp., Şer’iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 12/a Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih*, s. 40; Kara, Kerim, a.g.e., s. 94

¹³⁴ Kara, Kerim, a.g.e., s. 97

¹³⁵ Vassâf, “Karabâş-ı Velî”, *Cerîde-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398

¹³⁶ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 16-17

¹³⁷ Vassâf, “Karabâş-ı Velî”, *Cerîde-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397,398; Kara, Kerim, a.g.e., s. 100

kaldığını söyler.¹³⁸ O, Medîne’de kaldığı sırada sonuncu yani dört yüz seksen beşinci halifesi olan Mustafa b. Ali el-Boluvî’ye (v.1129/1718) hilâfet vermiştir.¹³⁹

9. Vefâtı

Karabaş Velî, Medîne’den ayrılıp Mısır kâfilesıyla geri dönerken Mısır’a üç konak kala Nahl Kalesi yakınında Geylan Karyesinde hastalanarak 1097/1686 senesi Safer’in sekizinci cuma günü beyne’s-salâteyn saat sekizde yetmiş yedi yaşında vefat etmiştir.¹⁴⁰

Kabri, Geylan Karyesinde Şeyh Muhammed Gazzâlî diye anılan bir zâtın türbesinin yanındadır.¹⁴¹

¹³⁸ Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/b

¹³⁹ Senâizâde, *Menâkab-ı Nasûhi*, Fatih-Millet Ktp., Şer’iyye Bl., nr. 1104/1, vr. 13/b; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 60/a; Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 17; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 100

¹⁴⁰ Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 17; Harîrizâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58/b; Senâizâde, *Menâkab-ı Nasûhi*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4573/1, vr. 11/a; İbrâhim Hâs, *Menâkab-ı Ünsî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl. nr. 4607, vr. 21/a; Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 102

¹⁴¹Bkz. Bir önceki dipnotta belirtilen yerler.

B. ESERLERİ

1. Risâletü'd-Deverân

Mutasavvıflara, zâhir ulemâsı tarafından yapılan eleştirilerden birisi de deverân hakkındadır. Bu eleştirilere cevap vermek üzere ilk dönem mutasavvıflarından itibaren bir çok eser kaleme alınmıştır. Bu tartışmalar Osmanlı döneminde de yapılmış ve bazı şeyhülislamlar onun yasaklanmasına dâir fetvâlar vermişlerdir. Bu dönemde yaşayan mutasavvıflar da öncekiler gibi deverânı savunan risâleler yazmıştır. Bu risâlelerden birisi de, bizim de çalışmamızın konusu olan Karabaş Velî'nin deverân risâlesidir.

Eserin tam ismi “*Risâletün fi Cevâzi Deverâni's-Sûfiyye*” dir. Karabaş Velî, eserini Arapça olarak yazmıştır. Daha sonra Arapça bilmeyenlerin de bu eserden istifâde edebilmeleri için müritlerinden Türkçe'ye çevrilmesini istemiş ve onun bu isteğini Mustafa b. Ali el- Boluvî yerine getirmiştir.

Karabaş Velî bu eserinde, öncelikle din kavramından ne anladığını belirtmiş ve zikir çeşitlerini incelemiştir. Özellikle cehrî zikir üzerinde durarak öneminden bahsetmiş ve cehrî zikre karşı yapılan eleştirileri yanıtlamaya çalışmıştır.

Karabaş Velî, yeniden bir din tasnifinde bulunuyor. Deverânın ortaya çıkmasından kendi zamanına kadar gelen silsileyi veriyor. Deverân hakkında mezhep imamlarının görüşlerine mürâcaat ediyor ve ilgili Kur'ân âyetlerini tefsîr ediyor.

Deverân hakkında eleştiride bulunan bazı kimselerin görüşlerini teker teker ele alarak değerlendiriyor. Deverânın oyun ve bid'at olmadığını isbâta çalışıyor. Son olarak ta deverânın meşrûluğuna dâir kendi delillerini sıralıyor ve aynı zamanda da risâlenin başından itibaren savunmuş olduğu görüşlerini özetliyor.

Nüshaları;

1.Fatih-Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Arabî, nr. 1146

2. Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2921
3. Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2337/2
4. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr.707
5. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr.1256/2
6. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Şer'iyeye, nr.802
7. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Şer'iyeye, nr.803
8. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphânesi, Hüdâyi Efendi Bölümü, nr.525

2. Kâşifu'l-Esrâr

Karabaş Velî'nin Arapça yazdığı bu eserin tam ismi “*Kitâb-ı Şerh-i Fusûsu'l-Hikem el-Müsemmâ bi-Kâşifi'l-Esrâr*” dır. Onun yazdığı en önemli ve geniş eserdir. İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinin şerhidir.

Karabaş Velî, kendisinden istifâde etmek isteyen insanlara Allah'ın öğrettiği kadarıyla irfân ve hakâyıktan öğretmeye çalıştığını, fakat kiminin öğrettikleri dolayısıyla kendisini kötülediği, kiminin ise anlamadan tasdik etmesi üzerine kendi haline mutâbık gördüğü İbn Arabî'nin *Fusûs*'una insanların dikkatini çekmek maksadıyla bu eseri şerh ettiğini belirtmektedir.

Yine kendi zamanındaki zâhir ulemâsının tasavvufi konularda duyarlı olmadıklarından ötürü *Fusûs 'ul-Hikem*'in kıymetini takdîr edemediklerinden dolayı da bu eseri yazdığını ifâde etmektedir.¹⁴²

Karabaş Velî, “*Kâle'ş-Şeyh*” diyerek eserin asıl metnini, sonra da “*ve'l-ma'nâ*” demek sûretiyle de kendisine âit şerhi vermektedir.

¹⁴² Karabâş-ı Velî, *Kitâb-ı Şerh-i Fusûsu'l-Hikem el-Müsemmâ bi-Kâşifi'l-Esrâr*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahut Ef. Bl., nr. 2225, vr. 2/b

Nüshaları;

1. İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2225
2. İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, nr. 409
3. Topkapı Sarayı Müzesi, Arapça Yazmalar, 104 E.H. nr.1248

3. Câmiu Esrâri'l-Fusûs

Karabaş Velî, İbn Arabî'nin *Fusûs*'unda bulunan sırasıyla Âdem Fassı, Şît Fassı, Nûh Fassı, İdrîs Fassı, İshâk Fassı, İsmâil Fassı, Ya'kûb Fassı, Hûd Fassı, Sâlih Fassı, Şuayb Fassı, Lût Fassı, Üzeyr Fassı, İsâ Fassı, Süleymân Fassı, Dâvud Fassı, Yûnnus Fassı, Eyyûb Fassı, Yahyâ Fassı, Zekeriyâ Fassı, İlyâs Fassı, Lokmân Fassı, Hârûn Fassı, Mûsâ Fassı, Hâlid b. Sinân Fassı, Muhammed Fassında bulunan ilimleri açıklamıştır.

Karabaş Velî bu eseri Arapça yazmıştır.

Nüshaları;

1. Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2393
2. Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2528
3. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Arapça, nr.2574
4. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.397
5. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.712
6. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyi Efendi Bölümü, nr.309. (*Mağzu'l-Fusûs* adıyla kayıtlıdır)

4. Şerhu Akâidi'n-Neseîi

Osmanlı dönemindeki deverân tartışmaları üzerine Deverân-ı Sûfiyye'yi yazan Karabaş Velî, sûfiyenin bid'atlere ve hurâfelere daldığı, ehl-i sünnet inancından uzaklaştığı iddiâları üzerine¹⁴³ Ömer en-Neseîi'nin Akâid-i Neseîi adındaki eserine Arapça bir şerh yazarak karşılık vermiştir.¹⁴⁴ Karabaş Velî, yazdığı bu şerhte Neseîi'nin akâidle ilgili sözlerini tasavvufî mânâlarla yorumlamıştır.

Karabaş Velî, eseri şerh ederken takip ettiği metoda ilişkin, “Sözle açıklanması mümkün olanları sözle açıkladım, mümkün olmayanları da işâret ve remizlerle göstermeye çalıştım”¹⁴⁵ yorumunda bulunuyor.

Bu şerhi, Karabaş Velî'nin oğullarından Mustafa Ma'nevî Efendi (v.114/1703) “*Lübbü'l-Akâid*”¹⁴⁶ ismiyle Türkçeye tercüme etmiştir.

Nüshaları;

1. Süleymâniye Kütüphânesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr.210/1
2. Süleymâniye Kütüphânesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr.3738/2
3. Süleymâniye Kütüphânesi, Reşid Efendi Bölümü, nr.295. (*Cevâhiru'l-Akâid* adıyla kayıtlıdır)
4. Süleymâniye Kütüphânesi, Tırnovalı Bölümü, nr.142
5. Süleymâniye Kütüphânesi, Es'ad Efendi Bölümü, nr.3533/1
6. Süleymâniye Kütüphânesi, Tahir Ağa Bölümü, nr.142/1
7. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1189

¹⁴³ Karabaş Velî, *Şerh-i Akâidi'n-Neseîi*, Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar Bl., nr. 210, vr. 2/a

¹⁴⁴ Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 140

¹⁴⁵ Karabaş Velî, *Şerh-i Akâidi'n-Neseîi*, Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar Bl., nr. 210, vr. 2/a

¹⁴⁶ Bu eser, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. Bl., nr. 1303 te kayıtlıdır. bkz: Kara, Kerim, *a.g.e.*, s. 524, 2 numaralı dipnot.

8. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1531

9. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.476

5. Mi'yâru't-Tarîka

Bu eser, Karabaş Velî'nin tarîkat âdâbını anlatmak üzere kaleme aldığı Arapça bir risâledir. Şeyh Nûreddin Efendi tarafından Tükçeye tercüme edilmiştir.¹⁴⁷

Karabaş Velî bu eserinde, mürşide ve mürîde gerekli olan şartları, sâlike farz ve vâcib olan şartları açıkladıktan sonra tevbe âdâbından, zikir telkîninden ve günlük zikirlerden bahsediyor.

Daha sonra da, yemekten önce ve sonra el yıkamanın âdâbı, yemek yeme âdâbı, şeyh huzurunda bulunma âdâbı, yürüme âdâbı, konuşma âdâbı, sâlikin tutması gereken oruçlar, sâlikin kılması gereken namazlar, halvete girme, halvet âdâbı, erbaîn âdâbı, elbise giyme âdâbı, sarık ve tâc âdâbı, sâlike giydirilen hırkalar ve delâlet ettikleri mânâlar, evrâd âdâbı gibi konulardan bahsetmektedir.

Nüshaları;

1. Süleymâniye Kütüphânesi, Es'ad Efendi Bölümü, nr. 3537/3. Kitabın 33-43. varakları arasındadır.

2. Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi Bölümü, nr. 805/7. Kitabın 45-54. varakları arasındadır.

3. Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.3042

4. Fâtih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Arabî, nr. 4427/22. Kitabın 164/b-173/a varakları arasındadır.

¹⁴⁷ Nûreddin Efendi'nin yapmış olduğu bu tercüme, Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz tarafından *Tasavvufî Gelenekte Mi'yârlar ve Karabaş Velî'nin Mi'yâr'ı* adıyla yayımlanmıştır. Bizim Büro Basım Yayın Ankara 2001

5. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1541
6. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.383
7. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.390
8. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr. 32
9. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1063/2
10. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, Türkçe, nr.658
11. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, Türkçe, nr.3342

6. Tarîkatnâme

Karabaş Velî, bu eseri Türkçe yazmıştır. Bu eserde İslâm'ın beş şartını avâm için ayrı, havâs için ayrı ve ahassü'l-havâs için ayrı olarak açıklıyor. Kitap, her bir kısım insan için ayrı ayrı düzenlenmiş ilmihâl kitabını andırmaktadır. Eseri genel başlık olarak “*fasıl*” lara, alt başlık olarak ta “*bâb*” lara ayırmıştır.

Önce avâm için açıklamalarda bulunuyor. Birinci fasılda zâhirî imânı, ikinci fasılda abdest ve gusülden başlayarak tahâreti, namazın farzlarını, vâciplerini, sünnetlerini, müstehaplarını, âdâplarını ve erkânını açıklıyor. Sonra bu faslı, bâb-1 ahkâmi's-salât, bâb-1 salât-i cum'a, bâb-1 salât-i îd, bâb-1 salât-i kûsûf, bâb-1 sücûdi't-tilâvet, bâb-1 salât-i cenâze, bâb-1 salât-i terâvîh ve bâb-1 salât-i vitr bâbları altında îzah etmektedir.

Oruç faslında ramazan orucunu açıklıyor. Bâb-1 savm-ı nezîr, bâb-1 niyyeti's-savm, bâb-1 keffâreti's-savm ve keffâret-i yemîn ile bu faslı tamamlıyor.

Faslun fi'z-zekât başlığı altında zekât konusunu anlattıktan sonra konuyla bağlantılı olarak fitr ve kurbân bâblarını açıklıyor. Bundan sonra İslâm'ın bir diğer şartı olan haccı ayrı bir fasılda işliyor.

Havas için de imân, namaz, oruç, zekat, hac konularını ayrı ayrı fasıllarda işledikten sonra tarikat âdâbıyla ilgili bilgiler vermektedir.

Ahassü'l-havâs için de yukarıdaki konularla ilgili bilgiler verdikten sonra rızık, insan-ı kâmil, ehl-i şerâat, ehl-i tarîkât, ehl-i hakîkât konularında açıklamalarda bulunuyor.

Nüshaları;

1. Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2337/1
2. Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2339/2
3. Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.2857
4. Süleymâniye Kütüphânesi, Düğümlü Baba Bölümü, nr.320/1
5. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Şer'iyye, nr.1181
6. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, Türkçe, nr.1577
7. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.443
8. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1256/1
9. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.382
10. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.858/3
11. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr. 614/9
12. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1264/1

7. Risâle-i Tâbirnâme

Adından da anlaşılacağı üzere, Karabaş Velî'nin rüyâ hakkında yazmış olduğu bir risâledir. Eser, Türkçe kaleme alınmıştır ve hacmi oldukça küçüktür.

Nüshaları;

1. Süleymâniye Kütüphânesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr.233/1
2. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Şer'iyeye, nr.1181/2
3. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Arabî, nr.4327/4
4. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.858/2
5. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1343
6. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1055
7. Ankara Milli Kütüphâne, Yazma Numarası: A/2368

8. Esâsü'd-Dîn

Akâid konusunda Arapça yazılmış bir eserdir. Karabaş Velî, bu eserinde tevhîdi derecelerine göre açıklamıştır.

Nüshaları;

1. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Arabî, nr. 4327/5
2. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr. 917/1
3. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr. 614/8

9. Şerh-i Kasîde-i Aşkiyye

Karabaş Veli'nin İbn Arabî'nin *Kasîde-i Aşkiyye*'sine yapmış olduğu bir şerhtir. Eser Arapçadır.

Nüshaları;

1. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Arabî, nr.4462/11
2. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.917/2
3. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphânesi, Hüdâyi Efendi Bölümü, nr.426

10. Risâle fi Beyâni Usûli Erbea

Âlemlerin hurûfî mânâlarını açıkladığı Türkçe bir eserdir.

Nüshaları;

1. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Arabî, nr.4327/3
2. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Şer'iyye, nr.1181/3
3. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1063/1
4. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.291/7

11. Şerh-i Hadîs-i "Hubbibe İleyye Min Dünyâküm..."

Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Bana dünyânızdan üç şey sevdirdi; kadın, güzel koku ve namaz gözümün nûru kıldı*" anlamındaki hadis-i şerîfinde zikredilen

kadın, güzel koku ve namazı tasavvufi olarak yorumluyor. Karabaş Veli, bu eseri arapça yazmıştır.

Nüshaları;

1. Süleymâniye Kütüphânesi, Reşid Efendi Bölümü, nr 409/2. Kitabın 111/a-112/b varakları arasındadır.

2. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları, nr.1063/2

12. Tefsîr-i Sûre-i Tâhâ

Karabaş Veli'nin, Tâhâ Sûresi'nin ilk sekiz âyetine yapmış olduğu tefsîrdir. Âyetleri zâhirî mânâlarına göre açıkladıktan sonra tasavvufî mânâlarına da işâret etmektedir. Eser, Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr.332/1' de kayıtlıdır.

II. BÖLÜM

RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. RİSALETÜ'D-DEVERÂN'IN DEĞERİ

Devrânî zikrin tarîkat mensuplarınca benimsenip giderek yaygınlaşması, bazı âlimlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu sebeple gerek fetvâlarıyla gerekse yazdıkları eserleriyle deverân aleyhindeki görüşlerini ifade etmişlerdir. Mutasavvıflar da, bunların olumsuz etkilerini bertaraf etmek düşüncesiyle semâ ve deverânı savunan, muârizlarının ileri sürdükleri görüşleri çürütmeye yönelik risâleler yazmışlardır.¹⁴⁸

Özellikle Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. asırlarda yapılan tartışmalarda hemen hemen her iki taraftan birer isim öne çıkmıştır. Kemal Paşazâde'nin deverân aleyhindeki fetvâlarına karşılık, Sünbül Sinan'ın biri Türkçe, diğeri Arapça olmak üzere iki risâle yazdığı bilinmektedir.¹⁴⁹ Kadızâdeli Mehmed Efendi'nin karşısına Abdulmecid Sivâsî Efendi çıkmış ve onun fikirlerine karşı mücâdele vermiştir. Yine bu dönemde Galata Mevlevîhânesi'nde şeyh olan Ankaravî İsmâil Rusûhî Efendi (v.1041/1631), Kadızâdelilerin baskısına karşılık semâi savunan bir risâle yazmıştır.¹⁵⁰ Üstüvânî Mehmed Efendi'nin aleyhteki faaliyetlerinin karşısında Abdülehad Nûri Efendi (v.1061/1651) yer almış ve deverân görüşlerini bir risâlede belirtmiştir. Kadızâdelilerin son temsilcisi Vanî Mehmet Efendi'ye de Niyâzî-i Mısırî yazdığı risâleyle cevap vermiştir.¹⁵¹ Karabaş Velî'nin, Vânî ve Mısırî ile çağdaş olması hasebiyle deverâna dair yazdığı risâlenin Vânî Mehmed Efendi'nin deverân karşıtı faaliyetlerine karşılık olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁴⁸ Kemikli, *a.g.m.*, s. 447

¹⁴⁹ Uludağ, *a.g.md.*, c. 9, s. 249

¹⁵⁰ Yılmaz, N., *a.g.e.*, s. 263

¹⁵¹ Aşkar, *a.g.m.*, s. 53-54; Yılmaz, N., *a.g.e.*, s. 449

Semâ ve deverânı savunma amaçlı yazılan bu risâlelerde doğal olarak aynı konular işlenmiştir. Risâlelerdeki fikir örgüsü ve mantık kurgusu hemen hemen paralellikler arz etmektedir. Bununla birlikte müelliflerin üslubundan kaynaklanan farklılıklar da hissedilmektedir. Ankaravî'nin *Hucetü's-Semâ'i*, Abdülehad Nûrî'nin *Risâle fi Hakkı Deverâni's-Sûfiyye*'si ve Sünbül Sinan'ın Arapça yazdığı risâlenin Abdülehad Nûrî tarafından yapılan tercümesinin incelendiği bir çalışmada; semâ ve deverânı helal sayanların kafir olduğunu iddia etmenin başta İmam Şâfi olmak üzere pek çok kimseyi küfür ithamında bırakacağı, semâ ve deverân aleyhine Kur'an ve Sünnette herhangi bir delil olmadığı gibi, bu konuda sabit bir icmânın da vukû' bulmadığı, oyun ve raks ile aynı görülemeyeceği gibi bazı ortak sonuçlara varılmıştır.¹⁵²

Karabaş Velî de deverân risâlesinde, yukarıda sayılan konular hakkında bilgiler vermiş, fakat zikir konusunda fazlaca durması, deverânın ne olmadığından ziyade ne olduğu hususuna cevap araması onun, diğerlerinden farklılaşan özelliği olmuştur.

¹⁵² Demirci, Mustafa, *Semâ Risâleleri*, MÜSBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul. 1996, s. 128-129

B. RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN NÜSHALARININ TANITIMI

Deverân risâlesinin nüshalarının bulunduğu yerler bir önceki bölümde diğer eserleriyle birlikte verilmişti. Ancak deverân risâlesi, çalışmanın ana temasını oluşturduğu için bu bölümde nüshalarının tanıtılması uygun görüldü.

1. Fatih-Millet Küt. Ali Emîrî, Arabî 1146 numaradaki nüsha:

Eser, 223x170, 155x82 mm. ebatlarındadır. Her sayfa 19 satırdan müteşekkildir ve yazısı tâlîktir. Risâle bu eserin 2-10 varakları arasındadır. Eserin baş tarafında Hz. Peygamber (a.s)'in Hz. Ali'ye cehrî zikri telkîn ettiği hadîsin Kuşadalı İbrâhîm Halvetî'ye kadar gelen rivâyet silsilesi vardır. Serîyy es-Sakatî'de birleşen diğer tarîk te verilmektedir.

Risâlenin kenarlarında hâşiye şeklinde Osmanlıca notlar düşülmüştür. Bu notların bazılarının ve eserin en sonunda “*Mustafa b. Ali el-Boluvî*” şeklinde isim tasrîh edilmiştir. Bu notlar diğer tercüme ve şerh nüshalarıyla benzerlik göstermektedir. Buradan hareketle bu eserin Mustafa b. Ali el-Boluvî'nin ilk şerh çalışması olduğunu söyleyebiliriz.

2. Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. 2921 numaradaki nüsha:

Eser, 190x125, 140x80 mm. ebatlarındadır. Her sayfa 19 satırdır ve yazısı nesihlidir. Risâle 2/a- 52/b varakları arasındadır. Mustafa b. Ali El-Boluvî'nin Osmanlıca tercüme ve şerhidir. Eserin baş tarafında bu kitabın dokuz risâleyi mecmû' olduğu yazılıdır. Bu risâleler;

a. *Risâletün fî Hakkı'd-Deverân* Karabaş Ali Efendi (Mustafa b. Ali El-Boluvî'nin tercümesi)

b. *Terceme-i Akâid-i Ömer en-Neseî* Karabaş Ali Efendi (Mustafa Ma'nevî'nin tercümesi)

c. *Cevâhiru'l-Akâid* Karabaş Ali Efendi

d. *Tenbihu'l-Ğaybî fî Ru'yeti'n-Nebî Ya'kûb Halvetî*

e. *Kudsiyyetün fî Esrâri'n-Nuktati'l-Hissiyyeti*

f. *Âdâbu'z-Zâkir fi'd-Deverân*

g. *Hurde-i Tarîkat*

h. *Mahbûb li Etvâri's-Seb'a*

1. *Silsilenâme-i Muhammed Murad* dır.

Bu kitabın içinde yalnızca Karabaş Velî'nin deverân risâlesi vardır. Diğer zikredilen risâleler yoktur. Müstensih ve tarih te belli değildir, ancak en başta “*Sâhibi Râmiz Efendî*” diye not düşülmüştür.

3. Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. 2337/2 numaradaki nüsha:

Eser 243x173, 170x88 mm. ebatlarındadır. Her sayfa 21 satırdır ve yazısı nesihlidir. Risâle, kitabın 36-88 varakları arasındadır. Mustafa b. Ali El-Boluvî'nin Osmanlıca tercüme ve şerhidir. Ahmed Hilmi tarafından 1262/1846'de istinsâh edilmiştir. Eserin baş tarafında yine Karabaş Velî'ye ait olan *Tarîkatnâme*'nin nüshası vardır.

4. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, 707 numaradaki nüsha:

Eser 210x135, 135x80 mm. ebatlarındadır. Her sayfa 19 satırdır ve yazısı nesihlidir. 42 varaktır. Mustafa b. Ali El-Boluvî'nin Osmanlıca tercüme ve şerhidir.

5. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, 1256/2 numaradaki nüsha:

Eser 170x120, 125x70 ebatlarındadır. Her sayfa 15 satırdır ve yazısı harekeli ve nesihlidir. 56/b-124/b varakları arasındadır. Mustafa b. Ali El-Boluvî'nin Osmanlıca tercüme ve şerhidir. Eserin baş tarafında yine Karabaş Velî'nin *Tarîkatnâme*'si vardır. Deverân risâlesinden sonra 125/a'dan 129/b'ye kadar deverânın cevâzı hakkında verilen şeyhülislam fetvâları vardır. 129/b'den 133/a'ya kadar “*Nakl-i Diğer Nesâyih-i Latîf*” başlığı altında bazı nakillerde bulunmaktadır.

6. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Şer'iyye, nr.802

7. Fatih-Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Şer'iyeye, nr.803

8. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphânesi, Hüdâyi Efendi Bölümü, nr.525

Son üç numaradaki eserler “Âdâbu't-Turuk” ismiyle kayıtlıdır. Mustafa b. Ali El-Boluvî'nin Karabaş Velî'nin *Deverân Risâlesi*'ne yapmış olduğu Osmanlıca tercüme ve şerhidir. Eser matbûdur, ancak basım yeri ve tarihi yazılmamıştır. Kitabın tamamı 64 sayfadır. Deverân risâlesi 54. sayfada bitiyor. “*Bend-i Mahsûs*” başlığında deverân hakkında şeyhülislam tarafından deverânın cevâzına dâir verilmiş fetvâlar bulunmaktadır. 60. sayfadan itibaren “*On iki İmam Efendimizin Ahvâl-i Vâkıâsı*” başlığı altında bilgiler verilmektedir. Bu eserin deverân risâlesinden sonraki kısmıyla İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, 1256/2 numaradaki nüshanın sonundaki kısım aynıdır. Bu da bize esas alınan nüshanın bu nüsha olduğunu düşündürmektedir.

C. RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN TAHLİLİ

Karabaş Velî, eserine diğer bütün müslüman müellifler gibi hamdele ve salvele ile başlıyor. Fakat bunu yaparken aynı zamanda işleyeceği konuyla da bağlantı kuruyor. Hamdele kısmında “Bizleri Yüce Kur’an’da övdüğü zikredenlerden eyleyen Allah’a hamdolsun” derken, salvele kısmında ise bir hadîs-i şerîfe de atıfta bulunarak “Salât, dilleriyle Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolunan¹⁵³ Muhammed’in ve kıyâmet gününe kadar Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar kafirlerle savaşmak için kılıçlarını çeken âilesinin üzerine olsun” demektedir.¹⁵⁴

Karabaş Velî bir hadîse atıfta bulunarak mutasavvıfların en çok değer verdiği zikirlerden biri olan “Lâ ilahe illallah” kelime-i tevhîdinin Hz. Peygamber (s.a.v.) nazarındaki önemine dikkat çekmektedir.

Mütercim ve şârih Bolulu Mustafa Efendi, “salât” kelimesini açarak “Allah’tan rahmet, meleklerden istiğfar, mü’min kullardan dua” olarak tanımlıyor.¹⁵⁵

1. Dinin Kısımları

Karabaş Velî, konuyu sanki bir muhatabına anlatıyormuşçasına işliyor. Bu yüzden sık sık “Bil ki ey kardeşim!” gibi hitaplarda bulunuyor.¹⁵⁶

Konuya değişik taksîmatlar yaparak giriş yapıyor. Öncelikle insanların yaşantıları boyunca takip ettikleri yolu ikiye ayırarak birinin cennete, diğerinin ise cehenneme gittiğini bildiriyor. İnsanları da ikiye ayırarak bir kısmının mü’min, diğer bir kısmının ise kafir olduğunu belirtiyor. Münafıkları da kesin

¹⁵³ Buhâri, İman 17, Salât 28, Zekât 1; Müslim, İman 32,36; Ebû Dâvûd, Cihâd, 104; Neseî, Zekât 3; İbn Mâce, Fiten 301;

¹⁵⁴ Karabaş Velî, *Risâletü’ d-Deverân*, Fatih-Millet Kütüphânesi Ali Emîrî Arabî, nr. 1146, vr. 3/a

¹⁵⁵ el-Boluvî Mustafa b. Ali, *Âdâbu’t-Turuk*, Fatih-Millet Kütüphânesi Ali Emîrî Şer’iyye, nr.802, s.3

¹⁵⁶ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 3/a

delil ile kafirlerin grubuna dahil ediyor. Ve onlar hakkında “*Onlar Allah’ı az zikrederler*”¹⁵⁷ âyet-i kerîmesini delil getiriyor.¹⁵⁸

Şârih Mustafa Efendi de münâfikların kafirlerden kabul edileceğine dair kesin delilleri “*Şüphe yok ki münâfiklar cehennem in en alt katındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın*”¹⁵⁹ ve “*İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde Allah’a ve ahiret gününe inandık derler*”¹⁶⁰ meâllerindeki âyetlerle açıklamaktadır.¹⁶¹

Karabaş Velî, açıkça bir din tasnîfi yapmamakla birlikte önce “*dîn-i mu’teber*” i sonrasında ise “*dîn-i meşrûa*” yı anlatıyor. Allah’ın dîn-i mu’tebere i’tibâr ettiğini, emredilen dînin kalıcılığının onunla olduğunu, onunla amel eden kimseye büyük bir mükâfât va’d edildiğini ve bunun nefis ıslâhına vesîle olması sebebiyle olduğunu belirtiyor.¹⁶²

Ona göre mezhep sahibi olan kimseler dîn-i mu’teberde değil dîn-i meşrû’da ictihâd eder. Çünkü her insan dîn-i mu’teberde amel etmeye güç yetiremez. Bundan dolayı da Allah-u Teâlâ insanlara dîn-i mu’tebere emretmemiştir. Fakat, “*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklerle gömen de ziyân etmiştir*”¹⁶³ âyetinde işârette bulunmuştur. Nefis ancak dîn-i mu’teber ile arınır. Dîn-i meşrû’ ehlinin varacağı son nokta Allah’ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmaktır. Bu ise dîn-i mu’teber ehlinin ilk makâmıdır.¹⁶⁴

Mustafa Efendi daha açık bir tasnifte bulunuyor. Din iki kısımdır. Bir kısmı dîn-i meşrûa’dır. Allah’ın emirlerini yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmaktır. Bu kısma mü’minlerin geneli tâbi olmuşlardır. Yani avâmın dînidir. Diğer kısmı ise dîn-i mu’teberdir. Bu kısım ise Allah’ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmakla birlikte sünnetlere, nâfilelere ve

¹⁵⁷ Nisâ Sûresi 4/142

¹⁵⁸ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 3/a

¹⁵⁹ Nisâ Sûresi 4/145

¹⁶⁰ Bakara Sûresi 2/8

¹⁶¹ Boluvî, a.g.e., s.3

¹⁶² Boluvî, a.g.e., s.3

¹⁶³ Şems sûresi 91/9,10

¹⁶⁴ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 3/a-3/b

müstehaplara aynen riâyet edip insanların i'tibar ettiği hususları gözetip Allah'a ulaşmakta perde olan beşerî zaafardan ve kayıtlardan kurtulmaktır.¹⁶⁵

Herkesin dîn-i mu'teberde amel etmeye güç yetirememesinin sebebini ise şöyle açıklıyor. Dîn-i mu'teberde en düşük mertebe, insanın nefsi emmâre sıfatlarını terk edip havâss-ı hamse-i zâhirenin ve havâss-ı hamse-i bâtinenin hevâdan kurtulması ve kendisinde madde isteğinden bir şey bırakmamasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Yeryüzünde ibâdet edilen ilahların en fazla buğz edileni hevâdır*”¹⁶⁶ buyurmaktadır. Çünkü en yüksek mertebe can, baş ve vücûdu terk etmektir. Yine Hz. Peygamber (a.s.)’ın “*Senin vücûdun (yani enâniyetin) öyle bir günahdır ki, ona başka bir günah kıyas olmaz*”¹⁶⁷ dediğini naklediyor. Ona göre hakikatte enâniyet şirkettir ve şirke benzer bir günah yoktur.¹⁶⁸

Mustafa Efendi, Karabaş Velî'nin bu eserinde din tasnifi yapmasının ya bu işe yönelik kimselerin neticesini düşünerek kendilerini nefsanî pisliklerden arındırmaya çalışmaları ya da bu işe nazar eden sâliklerin Allah'ın kendilerine va'd ettiği mükafâtı düşünerek daha fazla gayret göstermelerini sağlamak için olduğunu belirtiyor.¹⁶⁹

2. Zikir Çeşitleri (Hafî ve Cehrî Zikir)

Karabaş Velî, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in dîn-i mu'teberi Hz. Ebû Bekir (r.anh)’a zikir-i hafî ile telkîn ettiğini bildiriyor. Bu telkîn zikir-i hafî ile olmasını ise iki sebepten dolayı olabileceğini belirtiyor. Birincisi; Hz. Ebû Bekir, ihtiyar ve zayıf bir kimseydi, bu nedenle cehrî olarak zikretmeye güç yetiremezdi. İkinci olarak ise, Hz. Ebû Bekir İslam'dan önce ve sonra Hz. Peygamber (a.s.)’a insanların en yakınıydı. Bu yakınlıktan dolayı da nefsi pâk,

¹⁶⁵ Boluvî, *a.g.e.*, s. 4

¹⁶⁶ Kaynaklarda bulunamadı.

¹⁶⁷ Kaynaklarda bulunamadı.

¹⁶⁸ Boluvî, *a.g.e.*, s. 4

¹⁶⁹ Boluvî, *a.g.e.*, s.5

kalbi berrak ve rûhu mücellâ idi. Dolayısıyla cehrî zikre ihtiyacı yoktu. Çünkü cehrî zikir, Allah'tan gayrısını kalpten söküp atmak içindir.¹⁷⁰

Mustafa Efendi yukarıdaki ifadenin, her ne kadar zikr-i hafî mâsivâullâha sevgi beslemeyi kalpten söküp atmada tesirli olsa da, asıl büyük sebebin zikr-i cehrî olduğuna işaret ettiğini söylüyor.¹⁷¹

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Hız. Ali (r.anh)'a zikr-i cehrî ile telkîn etmesinin sebebi ise, onun kalbindeki mâsivâ bağlarını söküp atmaktır. Çünkü Hız. Ali hem genç hem de kâfirleri öldürmekte ve İslâm'ı ızhâr etmekte hırslıydı. İşte bu nedenle kalp perdesi açıldı ve esrâr-ı ilâhiyyeye ve küşûfât-ı rabbâniyyeye vâkîf oldu.¹⁷² Bundan dolayı onun hakkında Hız. Peygamber'den (a.s) “*Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır*”¹⁷³ dediği rivâyet edildi.¹⁷⁴

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Hız. Ebû Bekir'e zikr-i hafî ile, Hız. Ali'ye zikr-i cehrî ile telkîn etmesinden anlaşıldığına göre zâkir her iki zikir çeşidini yapma konusunda serbesttir. Hangisine fırsat bulur ve hangisinden tesellî bulur ise onu yapar.¹⁷⁵

a. Cehrî Zikrin Tavsiye Edilmesinin Sebepleri ve Önemi

Karabaş Velî, büyük şeyhlerin müritlerine cehrî zikri emretmelerinin sebebini onların kalplerinden dönen felekleri, kötü huyları, kötü fikirleri söküp atmak ve ruhlarını gaflet ve tembellikten uyandırmak olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda cehrî zikir mahzâ Allah'ı zikretmek ve vücut âzâlarının yerlerini

¹⁷⁰ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 3/b

¹⁷¹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 6

¹⁷² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 3/b

¹⁷³ Bkz: el-Aclûnî İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs an mâ İstehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâr-ulhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1351, c.1, s.203; Zürkânî, bu hadisin hasen olduğunu belirtmektedir. bkz: ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdalbâkî, *Muhtasaru'l-Makâsidi'l-Hasene*, Riyad 1983, s. 93

¹⁷⁴ Boluvî, *a.g.e.*, s. 6

¹⁷⁵ Boluvî, *a.g.e.*, s. 6

bulması, müritlerin kalplerinin nurlanması içindir. Yoksa cehrî zikir, Allah'a işittirmek, makam ve derece elde etmek için değildir.¹⁷⁶

Vücut âzâlarının her birisinin zâkir olması gerektiğini bir kudsî hadisle delillendiriyor. Allah-u Teâlâ'nın Rasûlullah'ın (a.s) diliyle "*Ben, beni zikreden dostuyum*"¹⁷⁷ dediğini naklediyor. Ona göre eğer âzâlardan biri zâkir olmazsa Allah onun dostu olmaz.¹⁷⁸

Şarih Mustafa Efendi, kalbin etrâfında dönen felekleri havâss-ı hamse-i zâhire ve havâss-ı hamse-i bâtine olarak açıklıyor. Onlar, bir an bile devirden hâlî değillerdir. Kalbin etrafında dönerek câsurluk ederler. Bazen zâhirden bâtına bâzen de bâtından zâhire; gerek hayır, gerekse şer olarak devamlı devir halindedirler. Kötü huylara hased, kibir, ucb, garaz, buğz ve kini örnek verirken, kötü fikirlere ise tûl-i emeli ve faydasız fikirleri örnek olarak vermektedir. Bütün bunlar ancak zikir-i cehrî sayesinde kalpten sökülüp atılır.¹⁷⁹

Bazı sâlikler, zikir-i cehrîye devam ettiklerinde zâhiren halkla birlikte olup dilleriyle onlarla konuşsalar bile kalpleri Allah'ı zikreder. Hatta karşılarında bulunan muhatapları onların kalplerinden gelen zikir seslerini işitirler.¹⁸⁰

Cehrî zikrin makam ve derece elde etmek için olmadığını ise şöyle açıklıyor: Allah bir kalpte iki muhabbet koymamıştır. Kendisinden başkasına ibâdet etmek ise bâtıldır. Gerçekte bir kimse ne için çalışır gayret ederse onun ma'bûdu o şey olur. Buna da Kur'an'dan "*Hevâ ve hevesini tanrı edinen kimseyi gördün mü?*"¹⁸¹ ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "*Yeryüzünde ibâdet edilen ilahların en fazla buğz edileni hevâdır*"¹⁸² hadisini delil getiriyor. Meşâyih-ı izâmın da bundan dolayı sâliki keşf, kerâmetler ve makamlardan men ettiklerini ifade ediyor.¹⁸³

¹⁷⁶ Karabaş Veli, a.g.e., vr. 3/b

¹⁷⁷ Zürkânî böyle bir rivâyetin hadis olarak vârid olduğunu söylemiştir. bkz: ez-Zürkânî, a.g.e., s. 93

¹⁷⁸ Karabaş Veli, a.g.e., vr. 3/b

¹⁷⁹ Boluvî, a.g.e., s. 7

¹⁸⁰ Boluvî, a.g.e., s. 7

¹⁸¹ Câsiye Sûresi 45/23

¹⁸² Kaynaklarda bulunamadı.

¹⁸³ Boluvî, a.g.e., s. 7

Karabaş Velî, cehrî zikir hakkında iki hadis getiriyor. Hz. Peygamber (a.s)'ın, “Allah’ı zikretmeyi çokça yapın, ta ki size, onlar delilerdir desinler”¹⁸⁴ ve “Allah’ın zikrini çokça yapın, ta ki münâfıklar sizin için, onlar gösterişçilerdir desinler”¹⁸⁵ buyurduğunu naklediyor.¹⁸⁶

Mustafa Efendi, Karabaş Velî'nin zikrettiği bu hadisleri değerlendiriyor. Birinci hadis hakkında “*Bu hadîs-i şerîfi Ebû Saîd el-Hudrî nakledip Ahmed (b. Hanbel), Ebû Ya’lâ ve İbni Hibbân Sahih’inde getirip sahîhu’l-isnâddır dedî*” demektedir.

İkinci hadis hakkında ise Taberânî'nin İbni Abbas'tan, Beyhakî'nin de İbnu'l-Cevzî'den rivâyet ettiğini söylemektedir. Ve bu iki hadiste cehrî zikre ve deverâna ta'n edenlere büyük bir kınama olduğunu beyân eder.¹⁸⁷

Karabaş Velî, zikr-i cehrîde çok sırrın olduğunu fakat açıklamaya imkan olmadığını belirtiyor.¹⁸⁸

b. Cehrî Zikre Yapılan İtirazlar ve Değerlendirilmesi

Karabaş Velî, cehrî zikrin önemine değindikten ve delillerle destekledikten sonra cehrî zikre yapılan bir itirâzı değerlendiriyor. Âlimlerin “*En fazîletli zikir, zikr-i hafîdir*” sözüne “*Evet, doğrudur. Fakat onun fazîletli olması ancak zikr-i cehrîden sonra mümkün olur*” şeklinde cevap vermektedir. Kendi zamanında da bu şekilde söylediklerini fakat bunu söyleyenlerin önceliğin yolu nedir, halleri nedir, keyfiyeti nedir ve hangi şey ile zikr-i hafî önceliklidir bunu bilmediklerini söyler. Zikr-i cehrî gâfillerin fiilidir.¹⁸⁹ Şârih Mustafa Efendi, sâlikin ibtidâ

¹⁸⁴ İbn Hanbel, III, 68

¹⁸⁵ bkz: Aclûnî, a.g.e., c.I, s. 165. Aclûnî'ye göre hadisi Beyhakî, Ebi'l- Cevzâî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

¹⁸⁶ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 3/b

¹⁸⁷ Boluvî, a.g.e., s. 8

¹⁸⁸ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 3/b

¹⁸⁹ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 3/b-4/a

halinde gâfil olduğunu ve bu sebeple kendisine cehrî zikrin öğretildiğini söyler.¹⁹⁰

Karabaş Velî, zikr-i hafiyi meleklerin bile bilmediğini, Allah-u Teâlâ'yı onunla zikretmediklerini söyler. Ona göre zikr-i hafî cüz'ün küll'de müşâhededir. Bunu ise ancak mürşid-i kâmil bilir. Bu duruma muttalî olmak isteyen kimselerin bir mürşid-i kâmilin hizmetine girmesi gerekmektedir.¹⁹¹

Zikr-i hafî hakkında bu bilgileri verdikten sonra tekrar zikr-i cehrî hakkında açıklamalarda bulunuyor. Onun meşrû bir zikir olduğunu, bütün kitaplarda açıklandığını dolayısıyla açıklamaya ihtiyaç olmadığını belirtiyor. Fakat bu makamda yine de bir hadis zikrediyor. Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Cennet bahçesine uğradığınızda, ondan istifade edin*" dediğinde Ashâb: "*Ey Allah'ın Elçisi! Cennet bahçesi nedir?*" diye sormuş; Aleyhi's-Selâm da "*Zikir halkasıdır*"¹⁹² diye buyurmuştur.¹⁹³

Mustafa Efendi bu hadîsin *Mesâbîh*'te ve Abdurrezzâk Kâşânî'nin tefsîrinde bu şekilde yazılı olduğunu söylüyor. Hadisle alakalı olarak ta, zikir halkasının cehrî zikirle mümkün olabileceğini belirtiyor.¹⁹⁴

Şârih Mustafa Efendi, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra cehrî zikrin câiz ve müstehâp olmasında önceki âlimlerin görüşleriyle konuyu açıklıyor. Bunu yapma sebebi olarak ise, tâlib-i sâdık olan mürîdin anlaması ve hakîkatten habersiz olan, sevgili ve hevâ-i nefsâniyet perdesinde kör olan insafsız kimselerin dahl-i taarruzundan sonra gönlü kırık ve akli karışık olmasını.¹⁹⁵

Bu açıklamalarına "*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin*"¹⁹⁶ âyetini ele alarak başlıyor. Beğavî ve Sa'lebî'den bu ayetle ilgili olarak nakilde bulunuyor. Beğavî ve Sa'lebî bu âyetin tefsîrinde İbn Abbas'tan nakilde bulunarak; Hakk Teâlâ, ibadeti farz kıldı ve zikrin dışındakilerin sınırlarını belirledi. Zikir, insanın aklını kaybetmesi hâli hariç her zaman câizdir. Yine bu âyetin tefsîrinde İbn

¹⁹⁰ Boluvî, *a.g.e.*, s. 8

¹⁹¹ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/a

¹⁹² İbn Hanbel, III., 150

¹⁹³ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/a

¹⁹⁴ Boluvî, *a.g.e.*, s. 9

¹⁹⁵ Boluvî, *a.g.e.*, s. 9

¹⁹⁶ Ahzab Sûresi 33/41

Abbas (v.68/687) ve Mücâhid'in (v.103/721) cehrî zikrin cevâzına ve müstehab olmasına dâir sözlerinin bulunduğunu söyler. *Keşşâf* sâhibi, Sûre-i Miskîn'in tefsirinde aynı anlama işâret etmiştir.

Allah-u Teâlâ, Kur'ân'da Hz. İbrâhim hakkında "*le Evvâhun Halîm*"¹⁹⁷ ifâdesini kullanmıştır. *Tefsîr-i Düreri'l-Meânî*'de zikredildiğine göre "*Evvâh cehr ile zikreden, duâ eden ve çok Kur'ân okuyan kimseye denilir*" diyor. Bu ve benzeri âyetlerin muhakkikler tarafından yapılan tefsirlerinde cehrî zikre işâret ve açıklamalarının çok olduğunu ve yeri geldikçe beyân edileceğini bildiriyor.¹⁹⁸

Mustafa Efendi, âyetlerden sonra cehrî zikirle ilgili hadisleri inceliyor. Bezzâr'ın isnâd-ı sahîh ile İbn Abbas'tan rivâyet ettiği hadîs-i kudsiyi zikrediyor; "*Ey Âdemoğlu! Eğer sen beni hâlî olduğun halde zikredersen ben dahî öyle zikrederim. Ve eğer sen beni halktan hayırlı katında zikredersen ben dahî seni öyle zikrederim*"¹⁹⁹. Taberânî isnâd-ı hasen ile Hazret-i Muaz'dan rivâyet ettiği kudsi hadîs ise şöyledir: "*Bir kul beni nefsinde zikrederse ben onu halk içinde zikrederim. Eğer beni halk içinde zikrederse ben onu Refik-i Âlâ'da zikrederim*"²⁰⁰

Zikr-i cehrî hakkındaki hadislerin çok olduğunu söyledikten sonra muhtemelen gelebilecek bir itirâzı değerlendiriyor. Şâyet bir kimse, Ebû Mûsâ el- Eş'arî (r.anh)'ın rivâyet ettiği "Bir yolculukta bir topluluk cehrî olarak tekbir ederken Hz. Rasûl (a.s) buyurdular ki "*Ey insanlar! Kendinize geliniz, siz bir sağıra ya da uzaktaki birine dua etmiyorsunuz. Siz, duyan, yakın ve sizinle birlikte olana dua ediyorsunuz*"²⁰¹ hadîs-i şerîf delil gösterilerek; bu hadîs, cehrî zikrin mekruh olduğuna hatta haram olduğuna delâlet ediyor derse, onun cevâbı şudur. Bu hadîsi, zikr-i hafinin müstecâp olduğuna hamletmek vâcibtir. Nitekim İbn Ferişte bu hadîsin şerhinde böyle demiştir. Şârih-i *Meşârik* Herevî, bu hadîsi zikr-i cehrîde mübâlağa etmeğe hamletti. Şârihu'l-*Keşşâf* Tîbî, zikr-i cehrî ve

¹⁹⁷ Tevbe Sûresi 9/114

¹⁹⁸ Boluvî, *a.g.e.*, s. 9-10

¹⁹⁹ bkz.: el-Makdisî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdulvâhid el-Hanbelî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, tah. Abdulmelik b. Abdullah, Mekke, 1410, c. 10, s. 214

²⁰⁰ Buhârî, *Tevhid*, 15 te Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bnuna benzer bir hadîs vardır.

²⁰¹ Buhârî, *Meğâzî* 38, *Daavât* 50,67; Ebû Dâvûd, *Salât* 361

zikr-i hafî makâma göredir. Belki şeyh-mürşid, mübtedîye havâtur-ı rezîlenin kalbinden gitmesi için sesini yükseltmesini emreder demiştir.²⁰²

Sonrasında diğerk bir muhtemel itirâzı değerlendiriyor. “*Rabbini gönülden ve korkarak içinden hafif bir sesle sabah akşam zikret, gafillerden olma*”²⁰³ ayetinde olduğu gibi zikre delâlet eden âyetleri zikr-i hafîye tahsîs etmek gerekir denilir ise, cevâb; bu âyet-i kerîme Mekke’de nâzil olmuştur. Cehrî zikre delâlet eden âyetler Medîne’de nâzil olmuştur. Mekkî âyetler mukaddemdir. Kendisinden sonra geleni tahsîs edemez.²⁰⁴

İkinci olarak, bu âyetten bütün şahıslar, bütün zikir çeşitleri ve bütün vakitler kastedilseydi; o zaman zikr-i cehrînin kerâhetine veyâ haramlığına delâlet ederdi. Hanefî ve Şâfiî mezhebinden olan muhakkik âlimler bu âyeti farklı vecihlerle tefsîr etmişlerdir. Sâhibu’t-*Teysîr* ve Beğavî, bu âyette geçen zikri namazda Kur’ân okumak mânâsında anlamışlardır. İbn Abbas’tan rivâyetle Mücâhid ve İbn Cüreyc, “*zikirden murâd duâdır*” dediler. Bazı kimseler ise âyeti Hz. Peygamber’e (a.s) tahsîs ettiler. Kâdî Beydâvî, Kâşânî ve Sâhib-i Keşşâf, âyette geçen zikrin âmm olduğunu, cehirde aşırıya gidilmemesi gerektiğini ve zikr-i hafînin müstehâb olduğunu söylemişlerdir. Bu güvenilir müfessirlerin sözlerinde, cehrî zikrin kerâhetine ve haramlığına delâlet eden bir şey yoktur.²⁰⁵

Mustafa Efendi, âyeti kendisi tefsîr ediyor. Ona göre bu âyet-i kerîmede zikrin mertebelerine işâret vardır. “*Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak zikret*” kısmı Hakk’a ulaşanların en yüksek mertebesidir ve ona işârettir. “...*alçak sesle...*” ifâdesi, orta mertebedir. Makâm-ı müşâhedede seyr edenlere nasiptir ve ona işârettir. “*Gafillerden olma!*” ifadesi sâliklerden nüzûl edenlerin mertebesine işârettir.²⁰⁶

Sonrasında ise, “*Eğer sen, sözü açıktan söylersen, şüphesiz ki O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir*”²⁰⁷ âyetini ele alıyor. Eğer bu âyet, cehrî zikrin

²⁰² Boluvî, *a.g.e.*, s. 10

²⁰³ A’râf Sûresi 7/205

²⁰⁴ Boluvî, *a.g.e.*, s. 10

²⁰⁵ Boluvî, *a.g.e.*, s. 11

²⁰⁶ Boluvî, *a.g.e.*, s. 11

²⁰⁷ Tâhâ Sûresi 20/7

kerâhetine belki de haram olduğuna delâlet eder denilirse, cevâbı şudur; Kâdî bu âyetin tefsîrinde buyurur ki: “*Bu âyette tenbih vardır. Zikir ve dua cehirle Allah-u Teâlâ’ya olsun için ve nefsin gayr ile iştiğâlini kesmek içindir dedi.*” Sâhib-i Keşşâf, bu âyetin tefsîrinde şöyle demiştir. Bu âyette cehrin Allah’a işittirmek için olmadığını kullara ta’lim vardır.²⁰⁸

c. Sâlikin Zikr-i Cehrîden Sonra Ulaştığı Makam ve Zikr-i Hafî

Karabaş Velî, sâlikin cehrî zikirle elde edeceği ve ulaşacağı makâmın durumunu açıklıyor. Sâlik, cehrî zikirden sonra öyle bir makâma ulaşır ki, orada mâsivâyı unuttur. Sultânu’l-Kahhâr, bu durumda olan sâlik için hâzır olur, tecellî eder. Nefsi kaybolur ve O’ndan başka hiçbir şey kalmaz. Sâlik, mahsûsâtta, ma’lûmâtta, cüz’iyyâtta ve külliyyâtta hiçbir şeye kâdir olmaz.²⁰⁹

Şârih Mustafa Efendi, Hallâc-ı Mansûr’un “*Ene’l-Hakk*” ve Bâyezîd-i Bestâmî’nin “*Subhâne mâ a’zame şânî*” diyerek sırrı açığa vurdukları makâmın bu makam olduğu görüşünü belirtiyor.²¹⁰

Karabaş Velî, bu makâma “*Makâmu’l-ğaybet ve’l-huzûr*” denildiğini söyler. Karabaş Velî soruyor; böyle bir kimse nasıl cehrî olarak zikredebilir? İşte Allah katında ve insanlar nazarında övülen hafî zikrin bu zikir olduğunu söylüyor. Ve bu zikri, Allah’tan ve insan-ı kâminden başka ne melek ne de diğer mahlûkât bilemez.²¹¹

Sözün burasında Karabaş Velî ilginç bir ibâre kullanıyor. İbâre şöyledir: “*Fe’n-netîcetü minhu, hâzâ bihâzâ, hâzâ lâ hâzâ bilâ hâzâ, bel hâzâ bihâzâ*”²¹² Mustafa Efendi, bu ibârenin esrâr-ı garîbe içerdiğini söylüyor. Zikr-i hâfî hakkında makâmu’l-ğaybet ve’l-huzûr denilmişti. Ve bu makâm Sultânu’l-Kahhâr’ın tecellîsi ile zuhûr eder. O huzûr, tecellî olmaksızın olmaz, belki o

²⁰⁸ Boluvî, a.g.e., s. 11

²⁰⁹ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 4/a

²¹⁰ Boluvî, a.g.e., s. 12

²¹¹ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 4/a

²¹² Karabaş Velî, a.g.e., vr. 4/a

huzûr, tecelli-i Kahrî ile olur. Yâhut sâlikin zikr-i cehrî halinde ve sonrasında ubûdiyetinin kıyâmı, Hazreti Sultânü'l-Kahhar'a kıyâmıdır. Yoksa O'nsuz kıyâmı yoktur; belki kıyâmı O'nunladır. Yani her halde muayyen olmasıdır. Mustafa Efendi, ibârenin başka mânâları da içerdiğini, fakat yazmaya kalemin tâkât getiremeyeceğini belirtiyor.²¹³

Karabaş Velî, bu makâmında bulunan kimsenin konuşmak ve söz söylemek için lisâna ihtiyaç duymayacağını bildiriyor. Ve bu kimse için cehrin, hafnin ve lisânın pek bir şey ifade etmeyeceğini belirtiyor.²¹⁴

Mustafa Efendi, bu kimsenin kelâmının fitrî ve cibillî olduğunu söylüyor. Bu kimsenin kelâmı Cenâb-ı Kibriyâ'nın kudretiyle cereyân eder. Çünkü bu kimse, fenâfillah olup makâm-ı huzûr'a ermiştir. Zikr-i hafî tâbiri bile i'tibâridir. Zîrâ bu makâmında bütün kayıtlar ve izâfetler ortadan kaybolur. Nefis, ruh ve sır kalmaz. Sırr-u sırr-ı Bâkî olan Hz. Ebû Bekir'e "*Rabbini eşyâ ile mi bildin?*" diye sorduklarında; "*Hâşâ, Rabbimi Rabbim ile bildim*" demiştir. Onun bu sözü zikredilen makâma işârettir. Yine Cüneyd el-Bağdâdî'nin "*Hâdis, Kadîm'e yaklaştığında hâdiste eser kalmaz*" demesi bu makâma işârettir.²¹⁵

Karabaş Velî, cehrî zikre karşı çıkan kimselerin onun riyâ olduğu düşüncesiyle itiraz ettiklerini belirtiyor. Oysa, nefisini kaybeden kimsede riyâ nerde kalır? Aksine, insanlar için amelî terk etmek riyâdır denildiği gibi; riyâ, zikri terk etmektir.²¹⁶

Şârih Mustafa Efendi bu konuda, riyâ sıfat-ı vücûttur. Mevsûf olmadıkça sıfat nerde var olur demektedir. Sâhib-i Keşşâf, Mâûn Sûresinin "*Vay o namaz kılanların hâline!. Onlar kıldıkları namazlarında gâfildirler. Onlar gösteriş yaparlar*"²¹⁷ âyetlerinin tefsîrinde: "*İnsan, amel-i sâlihi izhâr etmekle mürâî olmaz. Eğer bu amel farz olursa ferâizin hakkı onu açıkça yapmaktır*" demektedir.²¹⁸

²¹³ Boluvî, *a.g.e.*, s. 12-13

²¹⁴ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/a

²¹⁵ Boluvî, *a.g.e.*, s. 13

²¹⁶ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/a

²¹⁷ Mâûn Sûresi 107/4,5,6

²¹⁸ Boluvî, *a.g.e.*, s. 13

Mustafa Efendi bu ifâdeye dayanarak bazı açıklamalarda bulunur. Zikir-i kesîr ferâizdendir. Çünkü Allah, Kur'ân'da bir çok yerde çokça zikretmeyi emretmiştir. Ve bu emir, mutlakdır. Yani cehrî ve hafî zikri içine alır. Hatta öncelikli olan da zikir-i cehrîdir. Dolayısıyla zikir farz olduğuna göre, onun hakkı açıkça yapmaktır.²¹⁹

Ulemânın ihtilaf ettiği husûsun cehrî zikrin mekrûh olması veya haram olması değil; zikir-i hafî ile zikir-i cehrînin önceliği konusunda olduğu görüşünü tekrarlıyor. Devâmında *Mazhar* sâhibinin görüşlerini naklediyor ki, ona göre cehrî zikir câiz hatta müstehaptır. Çünkü, onu ızhâr etmek insanların faydalanmasına sebeptir. İşiten kimselere zikrin bereketi ulaşır. İşiten kimselerin dünya işlerini terk edip zikredenlere katılmalarına vesîle olabilir. Aynı zamanda bu zikri işiten kimseler, kıyâmet gününde zâkir için şâhitlik ederler.²²⁰

Karabaş Velî, bu makâma sahip olmayanların durumunu da inceliyor. Sizden her biriniz bu makâma mâlik misiniz? şeklindeki bir soruya “*Hayır, fakat mukallidin îmanı ehl-i sünnet ve'l-cemâat nazarında sahihtir*” diyerek cevap veriyor. Allah'ın rahmetinin gazâbı gibi âmm olduğunu bu sebeple de cemâat rahmettir denildiğini belirtiyor.²²¹

Mustafa Efendi, Karabaş Velî'nin yukarıdaki ifâdelerini delillendiriyor. Sâlik olanlar, o makâma sahip kimseleri duyarlar ve Hakk Teâlâ'a ulaşmak için mücâhede ederler. Allah-u Teâlâ da kendi yolunda olan kimseleri hidâyete erdireceğini “*Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz*”²²² meâlindeki âyette bildirmektedir. Hz. Peygamber ise “*Mü'minin niyeti amelinden daha hayırlıdır*”²²³ buyurmaktadır. Bu kimseler, o makâma ulaşan kimselerin sözlerini ve hallerini taklît edip onlara benzemeye çalışırlar. Hz. Peygamber (a.s) “*Kim bir kavme benzerse o, onlardandır*”²²⁴ buyurur.

²¹⁹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 14

²²⁰ Boluvî, *a.g.e.*, s. 14

²²¹ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/a

²²² Ankebût Sûresi 29/69

²²³ bkz.:Aclûnî, *a.g.e.*, c.II, s. 324. Aclûnî bu hadisi Taberânî'nin , Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den merfû olarak rivâyet ettiğini belirtmektedir.

²²⁴ İbn Hanbel, II, 50

“Mü’min salâh üzere hamledilir”²²⁵ hadîsine dayanarak bu kimselerin durumlarının yukarıdaki duruma hamledilmesinin vâcip olduğunu söyler.²²⁶

3. Farklı Açıdan Dinin Kısımları

Karabaş Velî, cehrî ve hafî zikir hakkında bu kadar söz söyledikten sonra tekrar dînin kısımları konusuna geri dönüyor. Risâlenin başlarında yaptığı din tasnîfini burada da tekrarlayarak onun ikiye ayrıldığını; dîn-i meşrû’ denilen ilk kısmının bütün insanlara emredildiğini, nâmûsî adı da verilen dîn-i mu’teberin ise havâss için olduğunu belirtiyor. Dînin her iki kısım üzerine de inkıyad olduğunu vurguluyor.²²⁷

Sonrasında ise, dîni daha farklı bir açıdan ele alıyor. Buna göre din, zâhir, bâtın ve sırr olmak üzere üçe ayrılır. Dînin zâhiri inkıyâddır. Bâtını tekrardan avdet etmektir. Sırrı ise dîn-i mu’teber ehlinin yorumladığı şeydir. Karabaş Velî, bu konuda daha fazla bilgi edinmek isteyenlerin yine kendi eseri olan *Şerh-i Fusûs*’a bakmasını istemektedir.²²⁸

Ârif kimselerin, “Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibâdet etsinler diye yarattım”²²⁹ âyetine tam bir vukûfiyetle dînin sırr kısmına tâbî’ olduklarını, ve onu Hz. Peygamber(s.a.v.)’in Hz. Ali’ye üç kez telkîn etmesinden aldıklarını söyler.²³⁰

Mustafa Efendi, dînin sırr kısmına sülûk eden âriflerin diğer zâhir ve bâtın kısmını da kendilerine sıfat-ı lâzime yaptıklarını, aslında bu üç kısmın hakîkatte bir olduğunu fakat dinin zâhir ve bâtın kısmının sırr kısmını gerekli kılmadığı halde, sırr kısmının hepsini gerekli kıldığı bilgisini verir.²³¹

²²⁵ Kaynaklarda bulunamadı.

²²⁶ Boluvî, *a.g.e.*, s. 14

²²⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/a

²²⁸ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/a

²²⁹ Ez-Zâriyât Sûresi 51/56

²³⁰ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/b

²³¹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 16

a. Dîn-i Sırrın Kaynağı

Karabaş Velî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hz. Ali'ye üç kez cehrî zikri telkîn ettiği rivayeti eserinde nakleder. O, "*Yâ Rasûlellah! Bana Allah'a en yakın olan, Allah katında en fazîletli olan ve kullar için en kolay olan yolu göster*" dediği zaman, Aleyhi's-Selâm "*Benim nübüvvete nâil olduğum şeye devam et*" buyurdu. Bunun üzerine Hazreti Ali, "*Nedir yâ Rasûlallah!*" dedi. Hazret-i Peygamber, "*Tenha yerlerde zikrullahı devam etmektir.*" dedi. Hazreti Ali, "*Yâ Rasûlellah! Her insan zikreden bir kimse olduğu halde zikrin fazileti böyle midir?*" deyince, Aleyhi's-Selâm, "*Ey Ali! Yeryüzünde Allah Allah diyen bir kimse kalmayınca kadar kıyamet kopmaz.*" buyurdu. Hazret-i Ali "*Nasıl zikredeyim ey Allah'ın Rasûlü?*" dediğinde Hazret-i Peygamber, "*Gözlerini yum, ben üç kere zikredinceye kadar kulak kesil ve beni dinle! Sonra sen üç kere söyle ben seni dinleyeyim.*" buyurdu. Ardından da Hazreti Ali dinlerken gözlerini kapatıp sesini yükselterek sağında nefyedip solunda isbat ederek üç kere "*Lâ ilâhe illallâh*" dedi. Sonra da Hazreti Peygamber dinlerken Hazreti Ali, gözlerini kapatıp sesini yükselterek sağında nefyedip solunda isbat ederek üç kere "*Lâ ilâhe illallah*" dedi. Hazreti Peygamber onun kalbini açtı ve gördüğünü gördü.²³²

Mustafa Efendi, dînin sırrının uzak ve erişilemeyecek bir durumda olmadığını zikrediyor. "*Âlimler, peygamberlerin vârisleridir*"²³³ hadîsi şerîfinin kapsamında olan kimseler, şerfiate tam bir bağlılık ve şerfatin sırlarıyla mutmain olarak ve bu kimselerin hizmetlerinde bulunanlar esrâr-ı garîbe müşâhede ederler. Mülk, melekût ve ceberût âlemlerini seyr ederler. Lâhût âleminde cevelân edip, hakâyık-ı mevcûdâtı ve hakikatü'l-hakâyık-ı âfâkta ve enfüside seyr ederler. Zîra, Kur'ân'da "*Biz onlara hem ufuklarda hem de kendi nefislerinde*

²³² Ahmet Yıldırım bu rivâyetle ilgili, bazı bölümler haricinde hadis kitaplarında bulamadığını ve mevzû olma ihtimâlinin yüksek olduğunu belirtmektedir. bkz: Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, T.D.V. Yay., Ankara 2000, s.340

²³³ bkz.:Aclûnî, a.g.e. c. 1, s. 172

delillerimizi göstereceğiz..."²³⁴ buyurulmaktadır. Nitekim evliyâ menkîbelerini inceleyen kimselere bu söylediklerinin yabancı olmadığını belirtir.²³⁵

b. Dîn-i Sırrın Silsilesi

Karabaş Velî, Hz. Peygamber (s.a.v)'in Hz. Ali'ye yaptığı telkîni anlattıktan sonra bunun nasıl aktarıldığını anlatıyor. Aynı zamanda tarîkat silsilesini de vermiş oluyor. Karabaş Velî, bu silsileyi şöyle veriyor: "Rabbu'l-İzzet Cebrâil'e böylece telkîn etti. Ve O, Hazreti Muhammed'e telkîn etti. Ve O, Hazreti Ali'ye telkîn etti. Ve O, oğlu Hasan ve Hüseyin'e, Hasan el-Basrî'ye ve Kümeyl bin Ziyâd'a telkîn etti. Sonra Hasan el-Basrî, Habîb Âcemî'ye telkîn etti. Ve O, Davûd et-Tâî'ye telkîn etti. Ve O, Ma'rûf el-Kerhî'ye telkîn etti. Ve O, Serîyy es-Sakafî'ye telkîn etti. Ve O, Cüneyd el-Bağdâdî'ye telkîn etti. Ve O, Mümşâd ed-Dîneverî'ye telkîn etti. Ve O, Muhammed ed-Dîneverî'ye telkîn etti. Ve O, Muhammed ed-Bekrî'ye telkîn etti. Ve O, Vahyuddin el-Kâdî'ye telkîn etti. Ve O, Ömer el-Bekrî'ye telkîn etti. Ve O, Ebû Necîb es-Sühreverdi'ye telkîn etti. Ve O, Kutbuddin el-Ebherî'ye telkîn etti. Ve O, Ruknuddin Muhammed en-Necâşî'ye telkîn etti. Ve O, Cemalüddin'e²³⁶ telkîn etti. (5/a) Ve O, Şihâbuddin es-Sühreverdi'ye telkîn etti. Ve o, Seyyid Cemâlüddin'e telkîn etti. Ve O, İbrahim Zâhid el- Geylânî'ye telkîn etti. Ve O, ahî Muhammed'e telkîn etti. Ve O, Ömer el-Halvetî'ye telkîn etti. Ve O, Ahî Mirem'e telkîn etti. Ve O, Hâcî İzzüddin'e telkîn etti. Ve O, Sadruddin'e telkîn etti. Ve O, Seyyid Yahyâ el-Bakuvî'ye telkîn etti. Ve O, Pîr Muhammed el-Erzincânî'ye telkîn etti. Ve böylece gider. Allâh sırlarını takdîs etsin."²³⁷

Karabaş velî silsileyi burda bitiriyor. Şârih Mustafa Efendi ise silsilenin devâmını da zikrederek Karabaş Velî'ye kadar getiriyor. Buna göre Pîr Erzincânî Aksarâyî Çelebi Sultan Cemâleddin Halvetî'ye, o, Hayreddîn Tokâdî'ye, o, Pîr

²³⁴ Fussilet Sûresi 41/53

²³⁵ Boluvî, *a.g.e.*, s. 17

²³⁶ Eserin terceme ve şerh nüshalarında Muhammed en-Necâşî'den sonra Şihabuddin et-Tebrîzî gelmektedir. bkz. Boluvî, *a.g.e.* s.18

²³⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 4/b-5/a

Şa'bân Efendi el-Kastamonî'ye, o Muhyiddîn'e, o, ise birçok halîfeye telkîn etmiştir. Osman Efendi el-Kastamonî, Hayreddîn Kastamonî, Abdulbâkî el-İskilîbî ve Muhyiddîn Kastamonî onlardan bazılarıdır.

Muhyiddîn Kastamonî Ömer Fuâdiye, o, İsmâil Çorumî'ye, o, Şeyh Mustafa Çelebi'ye, o da eş-Şeyh el-Hâc Ali Hazretlerine telkîn etmişlerdir.²³⁸

Şârih Mustafa Efendi, silsile ile ilgili bir bilgi daha veriyor. Yukarıdaki mezkûr silsilenin Hasan Basrî Hazretlerinden gelen kol olduğunu söylüyor. Bu silsilenin Hz. Hüseyine de nisbet edildiğini belirtiyor. Buna göre, Hz. Hüseyin, oğlu İmam Zeynelâbidîn'e, o, İmam Muhammed Bâkır'a, o, oğlu İmam Câfer Sâdık'a, o, oğlu İmam Mûsâ Kâzım'a, o, oğlu İmam Ali Rızâ'ya, o, Serîyy es-Sakatî'ye, o, Cüneyd el-Bağdâdî'ye telkîn etmiştir. Silsile bu minvâl üzere devam eder. İmam Ma'rûf-ı Kerhî'nin İmam Ali Rızâ zamanında maârif-i ilâhiye ve hakâyık-ı ledünniye elde ettiğini, Serîyy es-Sakatî'nin de İmam Ma'rûf-ı Kerhî'ye intisâb olduğundan dolayı her iki cihetin Serîyy es-Sakatî'de birleştiğini söyler.²³⁹

Bu açıklamaları verdikten sonra zikir konusuna dönüyor. Hz. Peygamber (a.s)'dan itibâren kendi yaşadığı zamana gelinceye kadar gelip geçen meşâyihin ve muhakkikînin zikr-i cehrînin ve zikr-i hafînin varlığında ve meşrûiyetinde ihtilâf etmediklerini, onların ihtilâfının bu zikirlerin önceliği konusunda olduğunu belirtmektedir.²⁴⁰

Bazı şeyhler, havatır-ı gidermesinden dolâyı müritlerine cehrî zikri emretmişlerdir. Bazısı, riyâdan uzak olması hasebiyle zikr-i hafîyi evlâ görmüşlerdir. Bazısı da sâlikin durumuna bakmayı, eğer riyâdan uzak ise cehrî zikri, eğer riyâyâ düşme tehlikesi varsa bu takdirde zikr-i hafînin daha evlâ olacağı kanaatindedirler. Meşâyih, avâm ve sâlik-i mübtedî için şeytanın akla getirdiklerini uzaklaştırmak ve diğer faydalarından dolayı cehrî zikri evlâ

²³⁸ Boluvî, *a.g.e.*, s. 18

²³⁹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 19

²⁴⁰ Boluvî, *a.g.e.*, s. 19

görmüşler hatta vâcip olduğunu savunmuşlardır. Fakat sâlik, makamların en sonuncusuna ulaşınca zikr-i hafî evlâ hatta vâciptir demişlerdir.²⁴¹

4. Deverânın Ortaya Çıkışı

Karabaş Velî, sahabenin âhirete irtihaliyle onların yerine gelen tabiûndan kendisine Vahyuddîn el- Kadî denilen kimsenin ilâhî aşkın gâlip gelmesiyle sûfi deverânını ilk defa ortaya çıkaran kişi olduğunu söylemektedir.²⁴²

a. Mezhep İmamlarının Deverân Hakkındaki Görüşleri

Karabaş Velî, deverânın ilk defâ ortaya çıkmasını anlattıktan sonra mezhep imamlarından Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin deverân hakkındaki görüşlerine yer veriyor. Nu'man b. Sâbit'e deverân hakkında sorulduğunda, onun câiz olmasına veya olmamasına dair bir şey söylemediğini bildiriyor. Bazılarının ise, bu Muhammedî bir sırdır, onun için fetvâ olmaz dediklerini belirtiyor. İmam Şâfiî'ye sorulduğunda ise, kenef ve cimâ' halleri dışında her zaman sevilen güzel bir iş olduğunu söylemiştir. Bazıları da uykunun bastırıldığı zamanlarda bile kerâhetle câizdir demişlerdir. İmam Şâfiî'nin, Hakâyık-ı Manzûme ve diğer Şâfiî kitaplarında âyet ve hadislerde geçen zikir hakkında "*Zikir zaman, mekan, sayı ve herhangi bir hal ile mukayyed değildir*" dediğini naklediyor.²⁴³

İmam Şâfiî'nin yukarıda söylemiş olduğu sözü bir âyet ile destekliyor. "*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı zikrederler.*"²⁴⁴ Göklerde ve yerde bulunanların zikirten bir an bile hâlî olmadıklarını, her hallerinde devamlı sûrette Allah'ı zikrettiklerini ve sürekli bir devr hâlinde olduklarını söylüyor.²⁴⁵

²⁴¹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 19

²⁴² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/a

²⁴³ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/a

²⁴⁴ Cum'a 62/1, Teğâbûn 64/1

²⁴⁵ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/a

Karabaş Velî, yukarıdaki âyetin mazmûnunca bütün cemâdâtın, hayvânâtın, cüz'ıyyât ve külliyyâtın Rabb'lerini dâimâ tesbîh etiklerini; insanın ise Allah'ın kendisi hakkında “*Biz insanı en güzel sûrette yarattık*”²⁴⁶ ve “*Biz hakikaten insanı şan ve şeref sâhibi kıldık*”²⁴⁷ buyurmasına binâen Allah'ı zikretmeyi çoğu zaman terkettiğini bildiriyor. Bir âyet-i kerîmeyi hatırlatıyor. “*Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir*”²⁴⁸ Allah'ın en azı için bile sınır olmayan unutmaktan kullarını nehyettiğini söylüyor.²⁴⁹

Allah'ın kendisini unutmayı yasaklamasından dolayı, müfessirlerin Kur'ân'da zikrin geçtiği yerleri zikr-i devâm olarak tefsir ettiklerini bildiriyor.²⁵⁰

Şârih Mustafa Efendi, bu açıklama netîcesinde gelebilecek bir itirazı değerlendiriyor. Bu söylenen şekilde bütün zamanı kaplayacak şekilde daimâ zikretmenin mümkün olmadığını ve bunun, insanın güç yetiremeyeceği bir şey olduğunu, Allah'ın da “*Allah, kişiye ancak gücünün yeteceği kadar teklifte bulunur*”²⁵¹ buyurduğunu söyleyen bir kimseye şöyle cevâp veriyor. Zikir üç çeşittir. Zikr-i ef'âlî, zikr-i sıfâtî ve zikr-i zâtîdir. Zikredenler de üç çeşittir. Avâm, havâss ve ehassü'l-havâssdır. Kur'ân'ın da hem zâhiri hem de bâtını vardır. Onlar ancak Kur'ân'ın zahirine nazar etmişlerdir. Dolayısıyla onların zikri, zikr-i ef'âlîye mahsustur. Zikr-i ef'âlîye devam etmek ise insanın güç yetirebileceği bir şey değildir.

Bâzıları ise Kur'ân'ın zâhirine riâyet ettikten sonra bir mürşid-i kâmil vesîlesiyle esrâr-ı Kur'ân'a vâkıf olarak mertebe-i fenâfillah'da bazen kesrette vahdeti bazen de vahdette kesreti müşâhede ederler. Onlar zikri emreden âyetleri üç zikir çeşidiyle birlikte ele alırlar ve tevhd-i selâseyi müşâhede ederler. Bir an bile üç zikirde hâlf olmazlar. Onların nazarında üç zikirde birdir. Ve Necmü'd-Dâye'nin tefsîrinin dibâcesinden şu nakli yapıyor. “*Şunlar ki, Kur'ân'ın zâhir mânâsını âfâkta inkar ederler; onlar mülhiddir, bâtıldır. Şunlar ki, zâhir*

²⁴⁶ Tîn Sûresi 95/4

²⁴⁷ İsrâ Sûresi 17/70

²⁴⁸ Haşr Sûresi 59/19

²⁴⁹ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 5/a

²⁵⁰ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 5/b

²⁵¹ Bakara Sûresi 2/286

mânâsını ikrar ettikten sonra bâtın mânâsını âlem-i enfûste inkâr ederler; onlar câhildir, müşebbihîdir. Şunlar ki, her ikisini de cem' ederler; onlar müslüman, sünnî ve saîddirler"²⁵²

Karabaş Velî, bir hadis zikrediyor. Rasûlullah (a.s), "*Koşun! Müferridler üç yerde sizi geçti*" dediğinde ashâb: "*Ey Allah'ın Rasûlü! Müferridler kimlerdir?*" diye sormuşlar. Bunun üzerine Allah Rasûlü "*Allah'ı çokça zikreden erkek ve kadınlardır*"²⁵³ buyurmuştur. Karabaş Velî, hadîsi açıklama sadedinde bir kâideden bahsediyor. Buna göre çok bütüne delâlet eder; az ise, yokluğa delâlet eder.²⁵⁴

Mustafa Efendi, bu hadîsin *Mesâbih*'te mestûr olduğunu belirtiyor. Yine Müslim'den alınan buna benzer bir hadîsin *İhyâ*'da, *Hısnu'l-Hasîn*'de ve *Avârif*'te mezkûr olduğunu söylüyor.²⁵⁵

b. Deverân

Karabaş Velî, deverân ile zikreden sûfilere yöneltilen bir eleştiriye yanıtıyor. Âlimler, "*Sûfi deverânı bid'attir, dalâlettir ve deverân ehli dalâlettedir*" diyorlar şeklindeki bir eleştiriye, gerçek âlimlerin böyle bir şey demediklerini, bunu diyen kimselerin sağlarını sollarından ayıramayacak kadar dalâlet ehli olan inatçı ve mutaassıb kimseler olduklarını belirtiyor.²⁵⁶

Daha sonra da deverânın fıkıh usûlü kâidesinden hareketle neden bid'at ve dalâlet olmayacağını açıklıyor. Eşyâda aslolan ibâhadır, Allah, eşyâyı ibâha üzere yaratmıştır. Haram kıldıklarını ise Kur'ân'la, sünnetle, icmâ-ı ümmet ve kıyâs-ı fukahâ ile sonradan istisnâ etmiştir. Buna dayanarak, bizim delillerimiz kitap, sünnet, icmâ' ve kıyâs-ı fukahâ olarak dördtür diyor. Fukahâdan da

²⁵² Boluvî, *a.g.e.*, s. 21-22

²⁵³ Müslim, *Zikr*, 4

²⁵⁴ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/b

²⁵⁵ Boluvî, *a.g.e.*, s. 22

²⁵⁶ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/b

müctehidleri kastettiğini belirterek her fakîhin kıyâsının kabul edilmeyeceğini ihsâs ettiriyor.²⁵⁷

Deverân tâbiûn zamanında ortaya çıktığı halde bunlardan hiçbirinin onun haram olduğuna dâir bir şey söylemediğini belirtiyor. Ve herhangi bir şey üzerinde sahâbenin ihtilafsız icmâ' etmesi durumunda onun âyet gibi olup inkâr edenin kâfir olacağını söylüyor. Örnek olarak ta terâvîh namazını gösteriyor. Eğer tâbiûn bir şey üzerinde ihtilafsız icmâ' ederse, onu inkâr edenin sapıtmış ve saptıran bir kimse olacağını belirtiyor. Buna da Reğâib ve Kadîr namazını örnek olarak veriyor. Eğer sahâbe ve tâbiûn bir şey üzerinde icmâ' etmeyip ihtilaf ederlerse bunu inkâr eden kimseye bir şey lâzım gelmeyeceğini bildiriyor. Tâbiûndan deverânın haram olduğuna dâir bir şey nakledilmediğini söylüyor.²⁵⁸

Karabaş Velî, müfessirlerin Kur'ân'da geçen zikri, zikr-i dâimî olarak tefsîr ettiklerini hatırlattıktan sonra konuyla alâkalı bir hadîsi zikrediyor. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Muâviye'ye hitâben "*Ey Muâviye! Sevgilisinin zikredilmesi esnâsında titremeyen kimse, kerîm değildir*"²⁵⁹ dediğini belirtiyor.²⁶⁰

Sonrasında benzerini daha önce rivâyet ettiği bir hadis daha naklediyor. Allah Rasûlü (a.s), üç kez "Koşun! Müferridler sizi geçti" dediğinde "*Ey Allah'ın Rasûlü! Müferridler kimlerdir?*" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü "*Allah'ın zikrinde titreyen ve zikrin günahlarını arındırdığı böylece de mahşer günü hafiflemiş olarak gelenlerdir*"²⁶¹ buyurdu. Karabaş Velî, bu hadîsin sahîh olduğunu, *Hısmu'l-Hasîn*'de, *Avârifu'l-Meârif*'te ve İmam Gazâlî'nin *İhyâ*'sında mezkûr olduğunu söylüyor.²⁶²

c. Âl-i İmrân 191. Âyetin Tefsîri

Karabaş Velî, bu âyete tefsîr usûlü açısından yaklaşıyor. Söz konusu âyetin meâli şöyledir: "*Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken*

²⁵⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/b

²⁵⁸ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/b

²⁵⁹ İbn Hanbel, II, 343,451,513

²⁶⁰ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 5/b

²⁶¹ Tirmizî, *Daavât*, 129

²⁶² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/a

(her vakit) Allah'ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbîh ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"²⁶³ Bu âyette geçen zikrin umûmîliğini hangi şey tahsîs edebilir? Bu soruyu istifhâm-ı inkârî tarzında soruyor. Yani hiçbir şeyin bu âyetin umûmîliğini tahsîs edemeyeceğini anlatmak istiyor. Ona göre insan üç halden birinden hâli değildir. İnsan ya ayaktadır; yürümek ve deverân buna dâhildir. Ya bütün çeşitleriyle yatma hâlidir. Ya da bütün çeşitleriyle oturma hâlidir. Bundan dolayı bu âyette geçen zikri umûmî olarak "her hal üzere" diye tefsîr ettiklerini söylüyor.

Mustafa Efendi, bu âyetin açıklamasında meşhûr müfessirlerden alıntılar yapıyor. Kâdî Beydâvî'nin "Bütün hallerde dâimâ Allah'ı zikrederler" şeklinde, Keşşâf sâhibinin de "hangi hal üzere olursa" diye tefsîr ettiği bilgisini aktarıyor.²⁶⁴

d. Deverân ve Bid'at

Karabaş Velî, deverânın bid'ât olmadığını belirtiyor. Bid'ât konusunda vârid olan hadîsi zikrediyor. "Her bid'at dalâlettir ve onu işleyen de sapıtmıştır"²⁶⁵ ancak ibâdetle hariçtir"²⁶⁶ Deverâna bid'at diyenlerin hadîsin son kısmını okumadıklarını böylece Hz. Peygamber üzerine yalan söylediklerini bildiriyor. Ayrıca ilginç bir tespit de bulunuyor. Ona göre deverân asırların en hayırlısında başlamış, fakat ona müdâhale ve taarruz ise asırların en şerlisinde ortaya çıkmıştır.²⁶⁷

Mustafa Efendi bid'ati, bid'at-i hasene ve bid'at-i seyyie olarak ikiye ayırıyor. Deverânın ise hâlis bir niyet ile birinci kısmından olduğunu söylüyor.

²⁶³ Âl-i İmrân Sûresi 3/191

²⁶⁴ Boluvî, a.g.e., s. 26

²⁶⁵ Müslim, Cum'a 43; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Nesâî, İydeyn 22; İbn Mâce, Mukaddime7; Dârimî, Mukaddime 16,23; İbn Hanbel, 3/ 310,371, 4/126,127. Hadîsin ikinci kısmı bu kaynaklarda yoktur.

²⁶⁶ bkz.:Aclûnî,a.g.e., c. II, s.120. Aclûnî, rivâyetin bu kısmını el-Hâfız b. Hacer'in Firdevs'in Müsned'inin hadislerinin tahririnde getirdiğini söylemektedir.

²⁶⁷ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 6/a

Ve Őu hadîsi zikrediyor. “Mü’minin güzel gördüğü Allah katında da güzeldir.”²⁶⁸ İkinci olarak ise, bu hadis bütün bid’atleri kapsardı, fakat hadîsin sonunda “illâ fi’l-ibâdeti-ibâdette hâriç” ibâresi bulunduğundan dolayı bid’at-i haseneyi kapsamayacağını ve deverânın bid’atin dalâlet kısmından olmadığını belirtiyor. Hadîsin ikinci kısmını, *Câmiu’s-Sağîr* Şârihi Abdurraûf el-Münâvî’nin *Künûzu’s-Sadakât* adlı eserinde Tirmizî’den rivâyet ettiğini söylüyor.

Deverânın ibâdet kabul edilmesi gerektiğini de iki hadis zikrederek ispatlamaya çalışıyor. Birincisi “Mü’minin niyeti amelinden daha hayırlıdır”²⁶⁹ ve ikincisi “Ameller niyetlere göredir. Herkes için niyet ettiği şey vardır.”²⁷⁰ Bu hadîslerin mazmûnunca deverân, sâlih bir niyet ile ibâdetdir diyor.²⁷¹

e. Dînin Kaynakları ve Deverân

Karabaş Velî, dînin kaynakları ve fikhî deliller çerçevesinde deverânı tekrâr inceliyor. Kur’ân’daki “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır”²⁷² âyetine dayanarak Kur’ân’da zikredilmeyen hiçbir şey kalmadığını bildiriyor.²⁷³

Mustafa Efendi burada bir açıklamada bulunuyor. Hayâtü’l-Kulûb adındaki eserin müellifinin, Kur’ân’daki “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin”²⁷⁴, “Allah’ın mescitlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harâp olmasına çalışandan daha zâlim kim vardır!...”²⁷⁵, “...Allah’ın âyetlerinin inkar edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi

²⁶⁸ İbn Hanbel, I, 379

²⁶⁹ bkz.:Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 324. Aclûnî bu hadisi Taberânî’nin Sehl b. Sa’d es-Sâidi’den merfûan rivâyet ettiğini belirtmektedir.

²⁷⁰ Buhârî, Bed’ü’l-Vahy 1, İman 41, Nikah 5; Müslim, İmâret 155; Ebû Dâvûd, Talak 11; Nesâf, Tahâret 59, Talak 24; Tirmizî, Fedâilü’l-Cihâd, 16

²⁷¹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 26

²⁷² En’âm Sûresi 6/59

²⁷³ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/a

²⁷⁴ İsrâ Sûresi 17/37

²⁷⁵ Bakara Sûresi 2/114

*olursunuz...*²⁷⁶ meallerindeki âyetleri delil göstererek deverânın haram olduğuna hükmetmesinin kabul edilebilecek bir şey olmadığını, bu âyetlerin buna delâlet etmediğini bildirmektedir.²⁷⁷

Karabaş Velî, Kur'ân'ı zikrettikten sonra, Hz. Peygamber'in (a.s) yimiüç sene boyunca söz ve davranışlarıyla İslâm'ı açıkladığını ve sahâbenin de icmâlarıyla sağlamlaştırdığını belirtiyor. Daha sonra gelen imamların da bunlardan hareketle ictihâd ve kıyâslarıyla İslâm'ı yaşatmak üzere çalıştıklarını bildiriyor. Hz. Peygamber (a.s.)'ın "*Ümmetimin ihtilâfi rahmettir*"²⁷⁸ demesinden dolayı da dört mezhebe ayrılmışlardır. Böylece dört mezhep sahibtir. Dört mezhep içinde bulunmayan bir şey de doğru değildir.²⁷⁹

Sonra da, tâbînden, müctehidlerden, müfessirlerden, mukallidlerden, âlimlerden, mütekaddiminden ve müdakkiklerden hiçbirinin tefsirlerinde, tasnîf ettikleri eserlerinde, keşiflerinde ve şuhûdlarında deverânın haram olduğuna dâir bir şey demediklerini söyler.²⁸⁰

f. Devrânî Zikirde Bulunan ve Deverândan Bahseden Mutasavvıflar

Karabaş Velî, mütekaddiminden kimsenin onun haramlığına dâir bir şey dememekle beraber onlardan bazısının bizzat yaptığını ve bazısının da onu güzel gördüğünü bildirir. Bizzat deverân yapanlara Vahyuddin el-Kâdî, Dâvûd Kayserî, Şihâbuddîn et-Tebrîzî, Sadruddîn el-Konevî, Seyyid Yahyâ Şîrvânî, Abdulkâdir Geylânî, Seyyid Ahmed el-Bedevî, Şeyh İbrâhîm ed-Desûkî, Şeyh Muhyiddîn el-Arabî, Şeyh Şa'bân Kastomonî, Çelebi Sultân Aksarâyî, Sultânü'l-Ârifin Molla Hünkâr, Eşrefzâde Sultân örneklerini verir. Bazıları da onun, *el- İhyâ*, *el-Avârif* ve *el-Hakâyıku-l-Manzûme* adlı eserlerde hallerini yazmışlardır. Deverânın

²⁷⁶ Nisâ Sûresi 4/140

²⁷⁷ Boluvî, *a.g.e.*, s. 27

²⁷⁸ bkz.:Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 64. Aclûnî, bu rivâyeti İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*'da kıyas bahsinde bu şekliyle getirdiğini fakat imamların çoğunun bu lafızla onun aslının olmayacağını iddia ettiklerini belirtir. Bununla birlikte "*Ashâbımın ihtilâfi rahmettir*" ifadelerinin yer aldığı bazı hadislerin rivâyet edildiğini söyler.

²⁷⁹ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/a

²⁸⁰ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/a

meşrû olduğunu kabul etmeyerek bu kadar evliyâyı câhil mertebesine indiren kimseden daha zâlim kim vardır demek sûretiyle deverâna karşı çıkanlara ta'rîzde bulunuyor.²⁸¹

Mustafa Efendi, deverândan bahseden kitapları çoğaltıyor. Buna göre, Celâleddin Suyûtî *Nikâye ve Cem'u'l-Cevâmî*'de, Kuşeyrî *Risâle*'de, Ömer el-Fârız, Fahrüddîn Râzî, Necmüddîn-i Kübrâ, Şeyh Şa'rânî ve İmam Tîbî eserlerinde, Ebû Tâlib Mekkî *Kûtu'l-Kulûb*'da, Abdulkâdir Geylânî *Ğunye*'de, Şeyh Ali es-Semerkandî *Tefsîr*'inde, Şeyh Sivâsî *Tefsîru'l-Uyûn*'da, Meşârik Şârihi *Risâle-i Tahkikiyye ve Mazhar*'da, Molla Hünkâr *Mesnevi-i Şerîf*'te, Ebû Saîd el-Hasen b. Metûî *Hakâyık*'ta zikr-i cehrî, semâ' ve deverân hakkında işâretler vermişler ve tasrîh etmişlerdir.²⁸²

g. Deverâna Karşı Çıkanlar

Karabaş Velî, evliyâların deverânın ilk defa ortaya çıktığı hicrî seksen târihinden âlimler arasında i'tizâl ve taassubuyla meşhûr sahibu'l-*Keşşâf* zamanına kadar deverân ile zikrettiklerini ancak bu tarihte gerçekte âlim olmadıkları halde kendilerini âlim zanneden kimselerden nefretin, hasedin ve taassubun yayıldığını söylüyor. Daha sonra da deverânın aleyhinde görüş serdedenleri değerlendiriyor.²⁸³

Önce *Keşşâf* sâhibi Zemahşerî ile başlıyor. Onun mu'tezile mezhebine mensup olmasından dolayı görüşlerinin aleyhte delil olarak kabul edilmeyeceğini söylüyor.²⁸⁴ Daha önce de dört mezhebin sahîh olduğunu ve dört mezhep dışında bir şeyin doğru olmayacağını açıklamıştı.²⁸⁵

Bezzâzî'nin görüşlerine de yer veriyor. Mustafa Efendi şerhte, Bezzâzî'nin "*Meclis-i zikirde sûfiyenin deverânı laibdir ve haramdır. İmam üzerine, men'*

²⁸¹ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/b

²⁸² Boluvî, *a.g.e.*, s. 28

²⁸³ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/b

²⁸⁴ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/b

²⁸⁵ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/a

vâcip olur” şeklindeki görüşüne yer veriyor. Ayrıca onun, evliyânın kerâmetlerini kabul eden ehl-i sünnetle evliyânın kerâmetlerini inkâr eden mu'tezile mezhebinin arasını ayıramayan Kurtubî'ye tâbi olduğunu ve kıl-ü kâlde kaldıklarını belirtiyor.²⁸⁶ Karabaş Velî bu sözün, tamamen bir kin ve apaçık hasetten kaynaklandığını, aynı zamanda hadîsin ve müctehidlerin sözlerinin zıddı olduğunu söylüyor.²⁸⁷

Karabaş Velî, oyun ile deverânın karşılaştırmasını yapıyor. Oyun ancak niyet, gülme kahkaha ve fasıkların toplanmasıyla olur. Allah'ın zikri ise, ağlamakla, iniltiyle ve âlimlerin, muvahhidlerin, sâlihlerin ve zâhidlerin toplanmasıyla olur.²⁸⁸

Allah'ın Kur'ân'da yaklaşık kırk yerde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in de bir çok hadiste zikreden kimseleri övdüğünü belirttikten sonra bu hadislere birkaç örnek veriyor.

H. Peygamber (s.a.v.) *“Allah'ı zikreden Allah'ın sevgilisidir”*²⁸⁹, *“Gâfiller arasında Allah'ı zikreden kimse, ölümler arasındaki diri gibidir”*²⁹⁰, *“Gafiller arasında Allah'ı zikreden kimse, cehennem ortasındaki yeşil ağaç gibidir”*,²⁹¹ *“Zikrin en fazîletlisi lâ ilâhe illallah'tır”*²⁹² buyurmuştur.²⁹³

Allah ve Rasûlü'nün, zikredenleri öven bu sözlerini duyduktan sonra onları küçümsemek maksadıyla zikirli hareketlerine *“Bu oyundur, kötü bir iştir”* demelerinin uygun bir davranış olmadığını vurgular.²⁹⁴ Zira, zikreden kimselerin niyetleri sâdıktır, vücutları temizdir, kalpleri saftır, ruhları parlaktır, gözleri yaşlıdır. Yaratıcı hâzır, nâzır ve şâhittir, üzerilerine sekîne inmektedir, melekler onların üzerine kanatlarını germişlerdir ve etraflarında dönmektedirler.²⁹⁵

²⁸⁶ Boluvî, *a.g.e.*, s. 30

²⁸⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/b

²⁸⁸ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/b

²⁸⁹ bkz.: Aclûnî, *a.g.e.*, c. 1, s. 201. Aclûnî, *“Ben, beni zikreden dostuyum”* şeklinde bu rivâyete benzer bir hadis zikretmiştir.

²⁹⁰ Buhârî, Daavât 66

²⁹¹ Ahmet Yıldırım, muteber hadis kaynaklarında yer almayan bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini belirtmiştir. bkz: Yıldırım, *a.g.e.*, s. 346

²⁹² İbn Mâce, Âdâb, 55

²⁹³ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/a

²⁹⁴ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 6/b

²⁹⁵ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/a

Deverânın oyun olduğunu söyleyenlerin edille-i erbeadan delillerinin olmadığını, ancak kendi uydurdukları şeyleri söylediklerini ifade eder.²⁹⁶

Ferîk Emîr ise *Câmiu'l-Fetevâ* adlı eserinde, sûfî deverânı haramdır, onlarla birlikte hazır bulunmak haramdır, onu helal kabul eden de kâfirdir demektedir. Onun bu sözünün tamamen cehâlet içerdiğini, çünkü onu helal kabul edenlerden birinin de mezhep imamlarından İmam Şâfiî olduğunu belirtir. Mezhep sâhibi, müctehid bir imamın tekfir edilmesinin tevbe edilmediği taktirde öldürülmeyi ve recmedilmeyi gerektiğini bildirir.²⁹⁷

Pezdevî'nin sözünün, tamamen yalan bir benzetme, büyük bir iftirâ, ağır bir günah içerdiğini belirtiyor. Mü'minlerin, buzağıya tapan isrâilî Samirî'ye benzetilmesinin uygun bir davranış olmadığını savunuyor. Mü'minlerin, tek Allah'a inanan muvahhidler olduklarını daloyısıyla da onların ancak, Kâbe'nin etrâfında tavaf eden hacılara ve arşın etrâfında dönen meleklerle benzetilmesinin uygun olacağını ifade ediyor. Zira Hz. Peygamber (s.a.v), "*Mü'min salâh üzere hamledilir*"²⁹⁸ buyurmuştur.²⁹⁹

Mustafa Efendi, Pezdevî'nin deverân hakkındaki iddiasına yer veriyor. Pezdevî, "*Sûfiye deverânı fi'l-i kabîhtir ve haramdır. Raks ve deverânın hurmeti nass-ı sarîh ile sâbittir.*" Bu iddiasına Hz. Peygamber (a.s.)'ın, "*Kim bir kavme benzerse o, onlardandır*"³⁰⁰ sözünü delil getiriyor.³⁰¹

Karabaş Velî, Pezdevî'nin deverânın aleyhine getirmiş olduğu hadîsi inceliyor ve aslında bu hadîsin deverâna karşı kullanılamayacağını isbâta çalışıyor. Hadisteki "teşebbehe" fiilini sarf yönünden tahlil ediyor. Teşebbüh tefa'ul bâbındandır. Bu bâbın binâsı ise tekellûf içindir. O halde mânâsı itikâdını, sözünü, şeklini, davranışını, ve hâlini derece derece (şey'en ba'de şey'in) benzetmektir. Eğer benzeme, bütün bunları kapsayacak şekilde olursa hadisteki teşebbühe dâhil edilebilir. Sûfiyenin ise Sâmirî'ye yalnızca deverân hali benzer;

²⁹⁶ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/a

²⁹⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/a

²⁹⁸ Kaynaklarda bulunamadı.

²⁹⁹ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/a

³⁰⁰ İbn Hanbel, II, 50

³⁰¹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 32

itikâdı, sözü, şekli benzemez. Bu da teşebbüh değil, şibh'tir. Kâfire bu kadarcık benzerlik ise bütün insanlarda bulunur. Onlar da yeme-içme gibi bütün insanların yaptıklarını yaparlar. Yine bazı müslümanlar, ölülerini tekbirsiz, tehlilsiz ve telkinsiz taşırlar. Kafirler de aynı şekilde yaparlar. Karabaş Velî, bütün bunların şibh olduğunu fakat teşebbüh olmadığını yani hadîsin kapsamına girmeyeceğini söylüyor. Kible ehlinin tekfir edilemeyeceğini, eğer eden olur ise asıl onun kâfir olacağını bildiriyor.³⁰²

Karabaş Velî, önemine binâen deverânın haram olmadığını vurgulamak için daha önce verdiği bilgileri tekrarlıyor. Deverânın tâbiûn zamânında hicretin sekseninci senesinde ortaya çıkmasına rağmen, tâbiûndan hiçbirinin ona haram demediklerini onlardan sonra gelen mezhep imamlarından Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in de haramlığı konusunda söz söylemediklerini bildiriyor. Hatta İmam Şâfiî'nin, “*Bu devr, Allah'ın izniyle helaldir*” dediğini belirtiyor.³⁰³

h. Deverâna Karşı Çıkanların Özellikleri

Hicrî sekizyüz senesinin asırların en şerlisi olduğunu bildiriyor. Çünkü, kendilerinden öncekilerin sözlerinden iktibaslar yapıp inat ve hasetlerinden dolayı kendi nefislerinin arzularına uygun şeyleri de ilâve ederek kitaplar yazan ve kendilerini âlim zanneden inatçı ve mutaassıb kimselerin bu devirde çıktığını söylüyor.³⁰⁴

Karabaş Velî, daha sonra bu kimselerin kendilerinin, evlerinin ve eşlerinin değişik özelliklerini anlatıyor. Onlar ehl-i dünyanın ve idarecilerin kapılarını gece-gündüz ziyaret ederler. Namaz kılmazlar, Kur'an okumazlar, insanlara ancak idarecilerin insanlardan zorla ve baskıyla aldıkları beytü'l-mâlden ücret alarak nasihat ederler.

³⁰² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/b

³⁰³ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/b

³⁰⁴ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 7/b

Dillerinde gıybet ve iftira vardır. Kalpleri tûl-i emel ile katıdır. Gözleri donuktur. Ağzıları bozuktur. Bedenleri heybetlidir. Kelamları fasihtir. Sözlere baskıcı, öfke üzerine acelecidir. Kendilerince nefisleri paktır. Kötü ahlaklar orada apaçık mevcuttur.

Yemekleri lezzetli ve çoktur. İçecekleri tatlıdır. Elbiseleri kibir vericidir. Uykuları vakitsizdir. Namazları ³⁰⁵ tembellikledir. Sadece farzlardan ve bazı sünnetlerden ibarettir. Bir gün ve gecede yirmi rek'at farz ve oniki rek'at sünnet kılarlar. Şayet onu kılsalarda evlerinde kılarlar.³⁰⁶

Onların dostları nüfuzlu kimseler, kadınlar ve oğlanlardır. Evleri idareci evleri gibi altın ve gümüşle süslenmiş, fakirlerin üzerine yükselmiş, çeşit çeşit sergiyle belki de ipekle döşenmiştir. Onların kadınları idarecilerin kadınları gibi cariyeleriyle evlerinden çıkarlar, çarşılarında hamama, kardeşlerinin ve arkadaşlarının evlerine yürürler. Onların masrafları, idarecilerin masrafı gibi ve sözleri nebîlerin sözleri gibidir.³⁰⁷

Mustafa Efendi, Karabaş Velî'nin bu kimselerin sıfatlarını tafsîlî olarak vermesinin sebeplerini şöyle açıklıyor. Birincisi; insanlara, bu sıfatların hoş görülmemeyen, çirkin sıfatlardan olduğunu nasihat etmek. İkincisi; Sâliklerin bu sıfatlardan ve bu sıfatlarla muttasıf olan kimselerden uzak durmaları, onların taarruzlarından dolayı üzülmemeleri içindir. Üçüncüsü; deverâna taarruz edenlerin bu sıfatlarla muttasıf oldukları iyice anlaşılın diyerdir.³⁰⁸

1. Devrânî Zikirde Bulunanların Özellikleri

Karabaş Velî, yukarıda kötü sıfatlarla andığı kimselerin kendi hallerine bakmadan elbiseleri yünden, yiyecekleri az bir kuru ekmekten ibâret, içecekleri yalnızca su, uykuları az, geceyi namaz kılarak, gündüzleri de oruç tutarak tüm günü ibâdetle geçiren, evleri tek odacık ve mescitler olan kimselere taarruz

³⁰⁵ Tercümeğe esas alınan metinde "sadakaları" şeklindedir

³⁰⁶ Diğer nüshalarda "çoğunlukla" ifadesi vardır.

³⁰⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 8/a

³⁰⁸ Boluvî, *a.g.e.*, s. 41

ettiklerini söylüyor.³⁰⁹ Bu kimselerin namazları çoktur. Tâ ki, bir gün ve gecede yirmi rek'at farz namaz, yirmidört rek'at sünnet namaz ve şükr-ü vudû', tahiyetü'l-mescit namazlarından başka evliyâlar için sünnet olan otuziki rek'at namaz tesbîhât ve mübârek günlerde vaaz kitaplarında bildirilen namazları kılarlar. Bazıları her gün bir kez tesbîh namazı kılarlar.

Onlar Allah'ı her zaman ağlayan gözlerle, bozuk düşüncelerden arınmış kalplerle, korkan nefislerle, tertemiz ruhlarla, müşahede eden esrârla, kavrulan organlarla, kırık boyunlarla zikrederler. Varlıkları Allah'ın varlığında yok olmuştur. Rabbu'l-Ğafûr rahmetiyle hâzırdır. Onların murâdı Zât-ı Bâkî'dir. Bir an olsun cennete bakmazlar. Çünkü cennet, onlar için sivâdır. İstekleri Rabb'lerinin katında makbuldur. Onlar kendi nefislerinden başkasının hatalarına bakmazlar. Bir başkasına lanet edip beddua etmezler. Bir kimseyi bir başkasından sevgide ve öfkede ayırmazlar.³¹⁰

Mustafa Efendi, evliyâlar için sünnet olan otuziki rek'at namazın hangi namazlar olduklarını açıklıyor. Bu namazlar, gece yarısı kılınan oniki rek'at teheccüt namazı, Gün doğumundan sonra kılınan altı rek'at işrak namazı, kuşluk vaktinde kılınan altı rek'at duhâ namazı, akşam namazından sonra kılınan iki rek'at mûnis-i kabir ve dört rek'at evvâbîn namazı ve yatsı namazından sonra kılınan iki rek'at bekâ-i iman namazıdır. Bu namazların aslında Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünneti olduğunu, evliyanın iki rek'at dahi kaçırarak olsa kaza edecek kadar bu namazlara müdâvemmet ettiğinden dolayı Karabaş Velî'nin, bu şekilde tesmiye ettiğini bildiriyor.³¹¹

i. Deverânın Delilleri

Karabaş Velî, deverâna taarruz eden kimselerin müctehid olmadıkları gibi onların takipçilerinden bile olmadığını söylüyor. Ve herhangi bir habere karşı duruşunu açıklıyor. Müctehid bir kimsenin haberi ulaşırsa bile hemen kabul etmeyeceklerini, delil isteyeceklerini bildiriyor. Deverâna karşı çıkanların edille-i

³⁰⁹ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 8/a

³¹⁰ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 8/b

³¹¹ Boluvî, *a.g.e.*, s. 41-42

erbaadan bir delillerinin bulunmadığını, hasetle ve kinle söylemiş oldukları sözleri kabul etmeyeceklerini belirtiyor.³¹²

Sonra da delil göstermeye ihtiyaç duymadığı halde onları açıklayacağını söylüyor. Aslında burada zikrettiği deliller, risâlenin bir özeti gibidir. Risâlenin değişik yerlerinde daha dağınık bir şekilde serdettiği görüşlerini toparlayarak ve kısaltarak veriyor.

aa. Birinci Delil; Kur'ân'ın Umûmîliği

Bütün müfessirlerin, Kur'ân'da zikrin geçtiği yerleri mutlak olarak tefsîr ettiklerini söylüyor. Yani her halde ve her zaman sınırsız olarak zikir yapılabilir. Yine “Allah'ı çokça zikredin”³¹³ âyetinde Allah, zikrin çokça yapılmasını emretmiştir. Çok ise, devamlılığa delâlet eder. Bir şeyin devamlı olması için her halde olması gerekir. Bu da ayakta durmaktan, oturmaktan ve yatmaktan hâli değildir. İster dosdoğru isterse dönerek yürümek ayakta durmaktan sayılır. Dolayısıyla deverân ederek zikretmenin câiz olduğunu belirtiyor. Özellikle, yürürken harfleri değişmedikçe Kur'ân okumanın bile câiz olduğunu, zikir konusunda bu değişimin imkansız olmasından hareketle onun da câiz olduğunu bildiriyor.

bb. İkinci Delil; Nefis Islâhının Gerekliği

Karabaş Velî, nefis ıslâhının kulların üzerine vâcip olduğunu belirtiyor. Nefsi ıslah etmenin yolunu da riyâzet, nefisle mücâhede ve zikre devâm etmek olarak açıklıyor.³¹⁴

Mustafa Efendi, bu vücûbiyeti “Nefsine düşmanlık et!”³¹⁵ hadisiyle delillendiriyor.³¹⁶

³¹² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 8/b

³¹³ Ahzâb Sûresi 33/41

³¹⁴ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/a

³¹⁵ Aclûnî, Beyhâkî'nin zühd bahsinde zayıf bir isnatla “*En kuvvetli düşmanın nefsidir*” lafzıyla buna benzer bir rivâyet kaydetmiştir. bkz: Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s.143

³¹⁶ Boluvî, *a.g.e.*, s. 44

Kişi, riyâzete, mücâhedeye ve zikre devâm ederse, nefsi paklaşır, kalbi saflaşır ve rûhu parlaklaşır. Artık bundan sonra ilâhî aşk hâsil olur ki, sıtmaya tutulan kimsenin zorunlu olarak hareketi gibi hareket eder. Ayağa kalkıp dönmeye başladığında ise, Mevlâ'ya ulaşma konusunda delil olan aşkı artar. O'na ulaşanlar ancak aşkla ulaşırlar.³¹⁷

Karabaş Velî, bu kimseler için bazen de vecdîn ortaya çıkacağını belirtiyor. Eğer, bu halde dönmezse helâk olacağını bildiriyor. “*Zarûretler memnûâtı mübah kılabilir*” kâidesine atıfta bulunarak, deverân haram bile olsa bu durumda helal olacağını söylüyor.³¹⁸

Daha sonra da vecdîn kısımlarını tarif ediyor. Buna göre vecd iki kısımdır. Birincisi, vecd-i sûrîdir; o, meninin inzâlî esnâsındaki lezzettir. İkincisi, vecd-i ma'nevîdir; o ise, vücûd-u Hakkânî'de mahv olma esnâsındaki bir lezzettir.³¹⁹

cc. Üçüncü Delil; Hakkında İcmâ Olması

Deverân, hicrî seksen târihinde tâbiûn zamanında ortaya çıkmasına rağmen hicrî sekizyüz senesine gelinceye kadar gerek tâbiûnden gerekse tebe-i tâbiûnden, müctehidlerden ve mütekaddimîn dönemindeki âlimlerden hiçbirisinin deverânın haram olduğuna dâir bir söz söylemediğini belirtir. Hatta ulemânın büyüklerinden, meşâyih-i izâmîden, müfessirlerden, musanniflerden, müelliflerden, muhakkiklerden, mukâşiflerden nicelerinin bizzat deverânla zikrettiklerini söyler.³²⁰

Karabaş Velî, konuyu farklı bir yönden inceleyerek bütün varlıkların Allah'ı, dönme hareketi üzerine tesbih ettiklerini isbatlamaya çalışır. Kur'ân'da “*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder*”³²¹ âyetinden anlaşıldığı

³¹⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/a

³¹⁸ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/a

³¹⁹ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/a

³²⁰ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/b

³²¹ Cum'a Sûresi 62/1, Teğâbûn Sûresi 64/1

üzere her varlık Allah'ı tesbîh eder. Neyin bir vücûdu varsa dünya ve âhirette dâimâ dönmekte olduklarını bildirir.³²²

Mustafa Efendi, bu sözü desteklemek maksadıyla, “*Sen, dağları görürsün de onları hareketsiz sanırsın. Oysaki onlar, bulutların yürümesi gibi yürümektedirler*”³²³ âyetini zikreder.³²⁴

Karabaş Velî varlıkların sâbit olmayıp dönmekte olduklarını vahdet-i vücûd nazariyesi çerçevesinde açıklar. Ehadiyyet denizi muhabbet-i zâtiyye ile dalgalandığında âlem-i ervâh zâhir oldu. Âlemin yaratılmasından sonra melekût âlemine ininceye kadar âlem-i ceberûtta hareket üzere Allah'ı tesbih ederler. Sonra mülk âlemine inerler. Sonra şehâdet âlemine, sonra berzah âlemine, sonra haşir ve neşir âlemine sonra da ya cennet ya da cehennem olan menzil-i muntehâya inerler. Orada hep hareket üzeredirler. Orada ebedî olarak sükûn yoktur. Sükûn ancak yokluktadır. Bütün eşya Allah'ı dönme hareketi üzere tesbih ederler.³²⁵

dd. Dördüncü Delil; Akfî Delil

Allah-u Teâlâ'nın olmuş ve olacak her şeyi bilir. Nakîre ve kıtmîre varıncaya kadar her şeyi Kur'an'da açıklamıştır. Karabaş Velî, eğer deverân haram olsaydı, Allah'ın onu da Kur'an'da açıkladığını diyor. Ku'rân'da onun haram olduğuna dâir bir şeyin zikredilmediğini belirtiyor.³²⁶

Yine, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvet nûruyla olmuş ve olacak herşeyi bildiğini, risâlet hayâtı boyunca haramı, helâli ve kerâheti ve dünyaya ve âhirete yönelik pek çok şeyi açıkladığını fakat deverânın haram olduğuna dâir bir şey söylemediğini bildiriyor.³²⁷

³²² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/b

³²³ Neml Sûresi 27/88

³²⁴ Boluvî, *a.g.e.*, s. 47

³²⁵ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/b

³²⁶ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/b

³²⁷ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 9/b

Sonra mezhep imamlarının geldiğini, sözlerinin hâkim ve sultânlar nazarında geçerliyken onu men' etmediklerini söylüyor.³²⁸

ee. Beşinci Delil; Mevlâ'ya Deverânla Ulaşılması

Karabaş Velî, “*Ben, cinleri ve insanları yalnız bana ibâdet etsinler diye yarattım*”³²⁹ âyetindeki “*liya’budûn*” ibâresini “*liya’rifûn*” şeklinde tefsîr ederek³³⁰, Allah’ın mahlûkâtı kendisinin bilinmesi için yarattığını söylüyor. Allah’ı bilmenin alâmetinin de, emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmakla mümkün olabileceğini belirtiyor. Zamanımızda biz bu alâmeti talep etsek, onu deverân ve hareket ile zikredenlerde buluruz diyor. Bu kimselerin velî olduklarını ileri sürerek, Allah’ın kudsî hadiste “*Kim bir velîye düşmanlık ederse benimle savaşmıştır*”³³¹ dediğini hatırlatıyor. Böylece deverânla zikredene karşı gelenlere ciddi bir uyarıda bulunuyor.³³²

Karabaş Velî, sonrasında deverânın sırlarını açıklıyor. Kimsenin Allah’a deverânsız ulaşmadığını söylüyor. Ve bir örnek veriyor. Kim Kâbe’nin etrafında dönmezse, ondan hac farîzasının düşmeyeceğini söylüyor.³³³

Kim için “*min*” ve “*ilâ*” varsa, o kimsenin Mevlâ’ya ulaşamayacağını söylüyor. Her kim için de “*min*” ve “*ilâ*” yoksa, onun gören gözü Mevlâ, şahidi Mevlâ, dostu Mevlâ olur ve Mevlâ onunla birlikte olur. Artık o kişinin makâmının “*Her nereye dönerseniz Allah oradadır*”³³⁴ âyetinin işâret ettiği makam olur. Bu makamda yalnızca O’nu görür, başkasını görmez. Rûhun devri bedende olduğu gibi arş üzerinde devamlı olur.³³⁵

Mustafa Efendi, bunları genişçe açıklamıştır. Allah’a ulaşma yolunda ibtidâ ve intihâ mülâhazasında olan bir kimsenin –bu ibtidâ ve intihâ ister

³²⁸ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 10/a

³²⁹ Zâriyât Sûresi 51/56

³³⁰ Tâbiûndan İbn Cüreyc, bu ibâreyi “*liya’rifûn*” şeklinde tefsîr etmiştir. Bkz. es-Sâbûnî Muhammed Ali, *Muhtasarı Tefsîri İbni Kesîr*, c. III., s. 387, Dâru’l-Kalem, Beyrut

³³¹ Buhârî, Rikak, 38

³³² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 10/a

³³³ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 10/a

³³⁴ Bakara Sûresi, 2/115

³³⁵ Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 10/a

zamânî, ister mekânî, isterse de diğeri i'tibârâtta olsun- Allah'a ulaşmasına imkan yoktur. Çünkü Allah, nefislerden, akıllardan ve aklın mülâhazalarından muhtecibtir. Gerek zulmânî gerek nûrânî bütün itibarlar Hakk'a ulaşmaya perdedir. Buna delil olarak ta Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu sözünü naklediyor. "Allah için zulmetten ve nurdan yetmişbin perde vardır"³³⁶ Fakat bir kimse için "min" ve "ilâ" olmazsa, yani ibtidâ ve intihâ, bütün itibarlar ve matlab kaydında olmayıp "Fakirlik övüncümdür" düstûrunca övünerek kendi etrâfında dönerse, o kimsenin nâzırı, şâhidi, celîsi Allah olur.³³⁷

Mustafa Efendi, devri ikiye ayırıyor. Birisi izâfî, diğeri ise hakîkîdir diyor. Devr-i izâfîye ehl-i dünyanın devrini örnek olarak veriyor. Onlar isteklerini elde etmek için kapı kapı, diyar diyar, çarşı çarşı devr ederler. Devr-i hakîkîye ise, hacıların Kâbe'yi devr etmeleri ve meleklerin arşı, zikir meclislerini, ilim meclislerini ve Kâbe'yi devr etmeleri, pervânenin şem'i devr etmesi ve kuşların daha yükseğe çıkmak için devr etmesi örneğini veriyor.³³⁸

Devâmında da, Allah'ın velîlerinin nazar ettiklerinde birinci kısmının "min" ve "ilâ" yı gerekli kıldığını gördüklerini belirtiyor. Bu ise Hakk'a ulaşmaya münâfîdir. İkinci kısım ise "min" ve "ilâ" yı gerekli kılmaz. Bundan dolayı evliyâullah, "Mü'minin kalbi Allah'ın arşıdır"³³⁹ hadîsi gereğince bütün alâka ve izâfetlerden sıyrılarak kendi kalplerine teveccüh ve Hakk'ın nûrunun tecellîsini gözeterek kalplerinin etrâfında dönmekle vücûd-u beşeriyet ve vücûd-u Hakkânî'de yok olurlar.

Şiblî gibi bazıları "Otuz sene Hakk'la komuştum. Halbuki halk, kendileriyle komuştuğumu zannediyordu" demek sûretiyle bir takım sırları açığa vurdular. Bazıları da halkın beğenmediği devri, nasıl ki bâtın halleri "min" ve "ilâ" yı müstelzim olmayan devr-i kalbî ile olduysa, zâhirlerini de ona tatbik etmek için

³³⁶ Kaynaklarda bulunamadı.

³³⁷ Boluvî, a.g.e., s. 50

³³⁸ Boluvî, a.g.e., s. 50

³³⁹ Sağâni bu hadisin mevzû olduğunu söylemektedir. bkz: es-Sağâni, Hasen b. Muhammed, *Mevzûâtü's-Sağâni*, tah. Necm Abdurrahman Half, Beyrut 1985, s. 50

“*Kim İslam’da güzel bir yol açarsa, ona yaptığıının ve kendisinden sonra onunla amel edenlerin sevâbı verilir*”³⁴⁰ hadîsi gereğince deverânı icâd ettiler.³⁴¹

Karabaş Velî, deverân senin vasfettiğin kimseler için câiz olur, bu vasıfları taşımayan kimse hakkında ne dersin? sorusuna; daha önce geçen “*Kim bir kavme benzerse o, onlardandır*”³⁴² hadîsini hatırlatıyor ve mukallit kimsenin imanının kendilerince câiz olduğunu söyleyerek cevap veriyor.³⁴³

Devâmında, her ibâdetin melekler tarafından alınıp Allah’a arz edildiği halde zikrin, kul ile Mevlâ’sı arasında bir nûr olduğunu ve meleklerle ihtiyaç olmadığını belirtir.³⁴⁴

Mustafa Efendi, aslında diğer ibâdetlerde de meleklerle ihtiyaç olmadığını fakat Allah, insanı yüceltmek için melekleri insanın hizmetine vermiştir demektedir.³⁴⁵

Karabaş Velî’ye göre, zikir Allah ile kuldân hâsıl olur. Allah’ın zikri kulun zikrinin üzerine mukaddemdir. Allah’ın kudsî hadîste “*Ben, beni zikredenine dostuyum*”³⁴⁶ ve âyette “*Siz beni anın ki, ben de sizi anayım*”³⁴⁷ diye buyurduğunu bildiriyor. Ve her kim gönül huzûru ile “Allah” derse kul ile Mevlâ’sı arasındaki yetmişbin perdeden hiçbirinin kalmayacağını söylüyor.³⁴⁸

Muâzılarına hitâben kâfir ile mü’min arasında ayırt edici bir vasıf hakkında nasıl olurda onun oyun ve kötü bir iş olduğunu dersiniz diye soruyor.³⁴⁹

Mustafa Efendi, Allah’ın zikrinin kulun zikri üzerine mukaddem olması hususuna açıklık getiriyor. Gerek zikr-i lisânî gerekse zikr-i kalbî, eğer Hakk Teâlâ tarafından muharrik ve kudret zuhûr etmezse kulun hareket ve kudretinin olmayacağını söylüyor.³⁵⁰

³⁴⁰ İbn Hanbel, IV, 357

³⁴¹ Boluvî, a.g.e., s. 51

³⁴² İbn Hanbel, II, 50

³⁴³ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 10/a

³⁴⁴ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 10/a

³⁴⁵ Boluvî, a.g.e., s. 52

³⁴⁶ bkz.: Zûrkânî, a.g.e., s. 93. Böyle bir hadisin vârid olduğunu söylemiştir.

³⁴⁷ Bakara Sûresi 2/152

³⁴⁸ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 10/b

³⁴⁹ Karabaş Velî, a.g.e., vr. 10/b

³⁵⁰ Boluvî, a.g.e., s. 52

ff. Altıncı Delil; Mü'minlerin Deverânı Güzel Görmesi

Karabaş Velî, son delil olarak ta mü'minlerin deverânı güzel görmelerini gösteriyor. Hz. Peygamber (s.a.v)'in, “*Mü'minlerin güzel gördüğü Allah katında da güzeldir*”³⁵¹ hadîs-i şerîfini zikrediyor. Sahabeden bu yana büyük âlimlerin, sâlih ve zâhid kimselerin onu güzel gördüğünü belirtiyor. Onların müslüman olmadıklarını söylemeye kimsenin gücünün yetmeyeceğini, eğer söylerlerse asıl kendilerinin kâfir olacağını söylüyor.³⁵²

³⁵¹ İbn Hanbel, I, 179

³⁵² Karabaş Velî, *a.g.e.*, vr. 10/b

SONUÇ

Karabaş Velî, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybettiği XVII. yüzyılda yaşamış ve tasavvufî faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönem dînî ve fikrî durum açısından da karışık bir dönemdir. Hemen bu yüzyılın ilk yarısında yaşanan Kadızâdeli-Sivasizâdeli tartışmalarının etkileri ve tarafgirliği onun şeyhlik dönemlerinde devam etmiştir.

Bir çok kaynağa göre Karabaş Velî, 1020/1611'de Arapgir'de doğmuştur. İlk çocukluk yıllarını Arapgir ve Çankırı'da geçirmiştir. Aynı zamanda ilk tahsîlini de buralarda yapmıştır.

Karabaş Velî, eğitimini tamamlamak üzere İstanbul'daki Fâtih Medresesi'ne gelmiştir. Burada bir süre eğim gördükten sonra tasavvufa meylederek Kastamonu'ya gitti. Şeyh Şa'bân-ı Velî Dergâh'ında post-nişîn olan İsmâil Çorûmî'ye intisap etti. Bir ara şeyhinin emriyle dervişler arasındaki problemleri çözmek üzere Çankırı'ya gitti. Buradaki görevini tamamladıktan sonra Kastamonu'ya geri döndü. Şeyhinin vefât etmiş olması üzerine yerine geçen oğlu Mustafa Muslihuddin Efendi'den sülûkunu tamamladı.

Karabaş Velî, kaynakların ifâdesine göre 1080/1669, kendi ifâdesine göre 1081/1670 tarihinde İstanbul'a gelerek Üsküdar'da Mehmet Paşa Câmii'nde inzivâyâ çekildi. Burada beş sene kadar münzevî olarak yaşadktan sonra kendisine yapılan ısrarlar netîcesinde Mihrimah Sultan Zâviyesi'ne şeyh olarak tayin edildi. Buradaki görevi esnâsında Vâlîde-i Atfık Câmii'nde de vaizlik yaptı.

Karabaş Velî, 1090/1679 yılında Limni Adası'na sürgüne gönderildi. Sürgün sebebi olarak, "*Herkeste fındık kadar tanrı vardır*" sözünü söylediğinin iddiâ edilmesi ve Pâdişah IV. Mehmed'in ona olan yakınlığını çekemeyenlerin aleyhindeki faaliyetleri gösterilebilir. Limni Adası'nda aynı yıllarda Niyâzi-i Mısırî ile birlikte bulunmuştur. Orada dört yıl kaldıktan sonra 1094/1683'te affedilmiş ve Üsküdar'a geri dönmüştür. Geri dönmesiyle birlikte pâdişâhın tekrar onunla yakınlaşması üzerine sadrâzâm Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın

teklifiyle hacca gitmiştir. Hac dönüşünde bir müddet Medîne'de kalmıştır. Burada kaldığı süre içinde son halîfesi ve aynı zamanda deverân risâlesinin de şârihi olan Mustafa b. Ali el-Boluvî'ye hilâfet vermiştir.

Karabaş Velî, Medîne'den dönerken Mısır'a üç konak kala Nahl Kalesi yakınlarındaki Geylan Karyesinde hastalanmış ve 1097/1686'da Safer ayının sekizinci Cumâ günü vefât etmiştir. Kabri, Geylan Karyesinde Şeyh Muhammed Gazzâlî diye anılan bir zâtın yanındadır.

Karabaş Velî'nin ondan fazla eserinin olması, sadece vaaz ve irşâdla değil aynı zamanda te'lif ettiği eserleriyle de dönemin tasavvufî hayatına canlılık getirdiğini göstermektedir. Şöhretinin saraya kadar ulaşması onun nüfûz alanının genişliğine, Limni'ye sürgün edilmesi ise sevmeyenlerinin de varlığına işâret etmektedir.

Deverân hakkında bir risâle ve *Neseft Akâidi*'ne şerh yazması kendi döneminde tasavvuf ve mutasavvıflara yönelik eleştirilere karşı kayıtsız kalmadığını ve meşrû dâirede tepkisini ortaya koyduğunu göstermektedir.

Yazmış olduğu deverân risâlesinde muârizlarına karşı zaman zaman fıkıh usûlünden, kimi zaman da tefsîr usûlünden istifâde etmesi ve eserlerinin çoğunu Arapça yazması zâhirî ilimlere duyarlılığını göstermesi açısından önemlidir.

Karabaş Velî, deverânın aleyhinde olanların hemen hemen bütün iddiâlarını ele alarak delilleriyle çürütmeye çalışmış, bazen de iddiâ sahibinin meşrebini hedef almıştır.

Deverânın raks olmadığını belirtmekte ve diğer bütün mutasavvıflar gibi bu şekilde isimlendirmekten kaçınmaktadır. Onun bir zikir olduğuna özellikle vurgu yapmaktadır.

EK 1: RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN ARAPÇA METNİ (YAZMA)



Handwritten text in Arabic script, likely a continuation of a treatise or a collection of letters. The text is densely packed and covers most of the page area.

Handwritten text in Arabic script, continuing from the top page. It includes several lines of text, some with marginalia or smaller script.

Handwritten marginal notes on the left side of the page, including a large initial letter 'ب'.

Main body of handwritten text on the right side of the page, consisting of several columns of dense script.

Handwritten marginal notes at the bottom of the page, including a large initial letter 'ب'.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي هدانا لهذا...

الحمد لله

V

الحمد لله الذي هدانا لهذا...

الحمد لله الذي هدانا لهذا...

الحمد لله الذي هدانا لهذا...

EK 2: RİSÂLETÜ'D-DEVERÂN'IN TÜRKÇE TERCÜMESİ

(3/a) Bizleri yüce Kur'an'da övdüğü zikredenlerden eyleyen Allah'a hamd olsun. Salât, Allah'ın kendisine dilleriyle “*Lâ ilâhe illallah*” deyinceye kadar “*Lâ ilâhe illallah*” demeyenlerle savaşmayı emrettiği Muhammed'in üzerine ve bilinen güne kadar “*Lâ ilâhe illallah*” deyinceye kadar kafirlerle savaşmak için kılıçlarını çeken ailesinin üzerine olsun.

Aleyhi's- selâm, “*Kimin Allah yolunda ayakları tozlanırsa, Allah ona ateşi haram eder.*” dedi.

Şimdi, bil ki ey kardeşim! Yol ikidir. Biri cennete gider, diğeri cehenneme gider. İnsanlar da aynı şekilde bir kısmı mü'min ve bir kısmı kafir olmak üzere iki kısımdır. Münafik ise kendisinde şüphe olmayan kesin delil ile kafir kısmındandır. Allah-u Teâlâ onların hakkında “*Onlar Allah'ı az zikrederler*”³⁵³ buyurdu. Bundan dolayı ârifler, Allah katında mu'teber olan dîne süluk ettiler. Allah-u Teâlâ'nın sözünden dolayı ki “*...Uydurdıkları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. (Yani, onu çıkaranlar) Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardı. (Yani Allah'a itaatten çıkanlardı)*”³⁵⁴

O, Allah'ın emrine uygunluk için i'tibar ettiği din-i mu'teberdir. Emredilen dinin kalıcılığı onunladır. Ve bu, nefis ıslâhına vesîle olması sebebiyledir. Ve onu işleyen kimseye büyük bir mükâfat va'd olundu.

Mezhep sâhibi, din-i mu'teberde değil yalnızca din-i meşrû'da ictihâd eder. Çünkü her insan ona güç yetiremez. (3/b) Bundan dolayı Allah-u Teâlâ, insanlara onu emretmedi. Fakat Allah-u Teâlâ “*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömen de ziyan etmiştir.*”³⁵⁵ sözöyle ona işarete bulunmuştur. Böylece bilindi ki, nefis ancak bu din ile arınır. Özellikle din-i

³⁵³ Nisâ Sûresi, 4/142

³⁵⁴ Hadîd Sûresi, 57/27

³⁵⁵ Şems Sûresi, 91/9,10

meşrû' ehlinin son noktası, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmaktır. Bu ikisi ise, din-i mu'teber ehlinin ilk makâmıdır.

Bu din, Hazreti Muhammed Aleyhi's-Selâm'ın Hazreti Ebû Bekir radiyallahu anh'a zikr-i hafî ile telkîn ettiği dindir. Allah u a'lem bu iki sebepten dolayıdır. Birincisi o, ihtiyar ve zayıftı. Cehrî olarak zikretmeye güç yetiremezdi. İkincisi o, sahabenin en faziletlisi ve İslâm'dan önce ve sonra Hazreti Muhammed Aleyhi's-Selâm'a insanların en sevgilisi idi. Bundan dolayı nefsi pâk, kalbi berrak, ve rûhu mücellâ idi. Cehrî zikre ihtiyacı yoktu. Çünkü cehrî zikir, Allah'tan gayrısını kalpten söküp atmak içindir. Hazreti Alî'ye ise, kalbindeki mâsiva bağlarını söküp atması için cehrî zikri telkîn etti. Çünkü o, genç, kafirleri öldürmekte ve İslâm'ı ilan etmekte hırslı idi. Böylece kalbi-şerîfde meydana gelen şey vaki' oldu. Ve bundan dolayı meşâyih-ı izâm müritlerine, cehrî zikri dönen felekleri, kötü huyları, fikirleri kalplerinden söküp atmak ve ruhlarını gaflet ve tembellikten uyandırmak için emretmişlerdir. Allah-u Teâlâ'ya işittirmek, makâmlar ve dereceler için değil. Bilakis O'nu zikretmek için, uzuvların yerlerini bulması ve kalplerinin nurlanması içindir.

Allah-u Teâlâ'nın, Habîbi'nin diliyle söylediği sözden dolayı ki, "*Ben, beni zikreden dostuyum*"³⁵⁶ buyurmuştur. Eğer uzuvlarından bir uzuv zikredici olmazsa Allah-u Teâlâ onun dostu olmaz. Hatta Aleyhi's-Selâm, "*Allah'ı zikretmeyi çokça yapın, ta ki size onlar delilerdir desinler.*"³⁵⁷ Yine Aleyhi's-Selâm, "*Allah'ın zikrini çokça yapın, ta ki münafıklar sizin için onlar gösterişçilerdir desinler.*"³⁵⁸ buyurdu.

Cehrî zikirde çok sırlar vardır. Açıklamak için genişlik yoktur. Âlimlerin "*En faziletli zikir, hafî zikirdir.*" sözüne gelince, evet doğrudur. Fakat ancak cehrî zikirden sonra mümkün olabilir. Zamanımızda da bu şekilde derler. Fakat onun yolu nedir, halleri nedir, keyfiyeti nedir ve hangi (4/a) şey daha önceliklidir bilmezler. Bil ki ey kardeşim! Zikir, gafillerin fiilidir. Zikr-i hafîye gelince, onu

³⁵⁶ Zürkânî böyle bir rivâyetin hadis olarak vârid olduğunu söylemiştir. bkz: ez-Zürkânî, a.g.e., s. 93

³⁵⁷ İbn Hanbel, III, 68

³⁵⁸ Aclûnî'ye göre hadisi Beyhakî, Ebi'l- Cevzâî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir. bkz: el-Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 165

melekler bilmezler ve Allah'ı onunla tesbih etmezler. Ve bu, cüz'ün küll'de müşâhedesidir. Onu ise mürşid-i kâmil bilir. Eğer sen de istersen, bir mürşide hizmet et. Cehrî zikir bütün kitaplarda meşrû'dur. Açıklamaya ihtiyaç yoktur. Ama Hazreti Muhammed Aleyhi's-Selâm'ın bir sözünü duydum ki şöyle buyurmaktadır: "*Cennet bahçesine uğradığınızda ondan istifâde edin.*" Ey Allah'ın Elçisi, cennet bahçesi nedir? diye sorduklarında, Aleyhi's-Selam "*Zikir halkasıdır*"³⁵⁹ buyurmuştur. Sûfî, cehrî zikirden sonra mâsivâyı unuttuğu bir makâma ulaşır ve Sultânü'l-Kahhâr onun için hâzır olur. Nefsini kaybeder. O'ndan başka hiçbir şey kalmaz. Hissedilen, bilinen, küçük ve büyük hiçbir şeye kâdir olmaz. Bu makam için makâmu'l-ğaybet ve'l-huzûr denilir. Bu makamda bulunan kimse "*Lâ, Lâ*" diyerek diliyle nasıl zikreder? Bu, Allah-u Teâlâ ve insanlar katında övülen zikr-i hafîdir. Onu ne melek ne de mahlûkât bilir, ancak Allah ve insan-ı kâmil bilir. Bu, bununladır. Netice şudur ki, bu, bununladır. Bu, bu olmaksızın bu değildir. Bilakis bu, bununladır. Ey kelâmı lisansız olan! Dinle kelâmı ki, lisan onun için değildir. Her kim böyle olursa, zikr-i cehrî, zikr-i hafî ve lisan nerde kalır? Onlara göre zikr-i cehrînin mahzûru riyadır. Kişi nefsinin yok ederse riyâ nerde kalır? Aksine riyâ zikri terk etmekle olur. Nitekim riyâ, insanlar için ameli terk etmektir denilmiştir. Eğer sizden her biriniz bu makâma sahip misiniz dersen; deriz ki, hayır fakat mukallidin imanı ehl-i sünnet ve'l-cemâat nazarında sahihtir. Allah'ın rahmeti, gazâbı gibi geneldir. Bundan dolayı cemâat, rahmettir denilmiştir.

Ey kardeşim, gayemizi unutma! Demiştik ki, din ikidir. Dîn-i meşrû', bütün insanlara emredilmiştir. Nâmûsî de denilen dîn-i mu'teber, herkese emredilmemiştir. Allah-u Teâlâ, bu kısma i'tibar etmiştir. Bu kısım, havâs içindir.

Din, her iki açıdan da inkıyaddır. Ayrıca din, zâhir, bâtın ve sır olmak üzere üçe ayrılır. Onun zâhiri, inkıyâddır. Bâtını, tekrardan avdet etmektir. Sırrı ise, bizim işaret ettiğimiz şeydir. Onun misdâkı ise Allah-u Teâlâ'nın şu sözüdür ki, "*Şüphesiz din, Allah katında İslam'dır.*"³⁶⁰ Eğer açıklamasını istersen Fusûs

³⁵⁹ İbn Hanbel, III., 150

³⁶⁰ Âl-i İmrân Sûresi 3/19

Şerhi'ne bak. Biz onu orada açıkladık. (4/b) Allah-u Teâlâ, “Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım.”³⁶¹ demesinden dolayı ârifler, dinin sırrının yolundan gittiler. Onu Aleyhi's-Seâm'ın Ali b. Ebî Tâlib'e üç kez cehrî zikri telkîn etmesinden aldılar. O, “Yâ Rasûlellah! Bana Allah'a en yakın olan, Allah katında en fazîletli olan ve kullar için en kolay olan yolu göster” dediği zaman, Aleyhi's-Selâm “Benim nübüvveti nâil olduğum şeye devam et” buyurdu. Bunun üzerine Hazreti Ali, “Nedir yâ Rasûlallah!” dedi. Hazret-i Peygamber, “Tenha yerlerde zikrullahı devam ettirmektir.” dedi. Hazreti Ali, “Yâ Rasûlellah! Her insan zikreden bir kimse olduğu halde zikrin fazileti böyle midir?” deyince, Aleyhi's-Selâm, “Ey Ali! Yeryüzünde Allah Allah diyen bir kimse kalmayınca kadar kıyamet kopmaz.” buyurdu. Hazret-i Ali “Nasıl zikredeyim ey Allah'ın Rasûlü?” dediğinde Hazret-i Peygamber, “Gözlerini yum, ben üç kere zikredinceye kadar kulak kesil ve beni dinle! Sonra sen üç kere söyle ben seni dinleyeyeyim.” buyurdu. Ardından da Hazreti Ali dinlerken gözlerini kapatıp sesini yükselterek sağında nefyedip solunda isbat ederek üç kere “Lâ ilâhe illallâh” dedi. Sonra da Hazreti Peygamber dinlerken Hazreti Ali, gözlerini kapatıp sesini yükselterek sağında nefyedip solunda isbat ederek üç kere “Lâ ilâhe illallah” dedi. Hazreti Peygamber onun kalbini açtı ve gördüğünü gördü.³⁶² Rabbu'l-İzzet Cebrâil'e böylece telkîn etti. Ve O, Hazreti Muhammed'e telkîn etti. Ve O, Hazreti Ali'ye telkîn etti. Ve O, oğlu Hasan ve Hüseyin'e, Hasan el-Basrî'ye ve Kümeyl bin Ziyâd'a telkîn etti. Sonra Hasan el-Basrî, Habîb Âcemî'ye telkîn etti. Ve O, Davûd et-Tâî'ye telkîn etti. Ve O, Ma'rûf el-Kerhî'ye telkîn etti. Ve O, Serî es-Sakatî'ye telkîn etti. Ve O, Cüneyd el-Bağdâdî'ye telkîn etti. Ve O, Mümşâd ed-Dîneverî'ye telkîn etti. Ve O, Muhammed ed-Dîneverî'ye telkîn etti. Ve O, Muhammed ed-Bekrî'ye telkîn etti. Ve O, Vahyuddin el-Kâdî'ye telkîn etti. Ve O, Ömer el-Bekrî'ye telkîn etti. Ve O, Ebû Necîb es-Sühreverdî'ye telkîn etti. Ve O, Kutbuddin el-Ebherî'ye telkîn etti. Ve O, Ruknuddin Muhammed en-Necâşî'ye telkîn etti. Ve O, Cemalüddin'e³⁶³ telkîn

³⁶¹ ez-Zâriyât Sûresi 51/56

³⁶² Ahmet Yıldırım bu rivâyetle ilgili, bazı bölümler haricinde hadis kitaplarında bulamadığını ve mevzû olma ihtimâlinin yüksek olduğunu belirtmektedir. bkz: Yıldırım, a.g.e., s.340

³⁶³ Eserin terceme ve şerh nüshalarında Muhammed en-Necâşî'den sonra Şihabuddin et-Tebrîzî gelmektedir. bkz; Boluvî, a.g.e. s.18

etti. (5/a) Ve O, Şihâbuddin es-Sühreverdi'ye telkîn etti. Ve o, Seyyid Cemâlüddin'e telkîn etti. Ve O, İbrahim Zâhid el- Geylânî'ye telkîn etti. Ve O, ahî Muhammed'e telkîn etti. Ve O, Ömer el-Halvetî'ye telkîn etti. Ve O, Ahî Mirem'e telkîn etti. Ve O, Hâcî İzzüddin'e telkîn etti. Ve O, Sadruddin'e telkîn etti. Ve O, Seyyid Yahyâ el-Bakuvî'ye telkîn etti. Ve O, Pîr Muhammed el-Erzincânî'ye telkîn etti. Ve böylece gider. Allâh sırlarını takdîs etsin.

Sahâbe dâr-ı bekâya irtihal ettiğinde tâbiûn geldi. Ve zaman tâbiûn zamanı oldu. Onlardan kendisine Vahyuddin el-Kâdî denilen birisi ilâhî aşkın galebesiyle sûfî deverânını ilk defa ortaya çıkaran kimsedir. Nu'mân bin Sâbit radiyallâhu anh'a sorulduğunda sustu ve iki yönde de bir şey söylemedi. Bazıları ise, bu Muhammedî bir sırdır. Onun için fetvâ olmaz dediler. Sonra İmam eş-Şâfiî radiyallâhu anh'a soruldu. Zikir kenef ve cimâ' haricinde her halde sevilir dedi. Bazıları uykunun bastırıldığı zamanlarda dahi kerâhetle câizdir dediler. İmam Şâfiî için Hakâyık-ı Manzûme ve diğer Şafîî kitaplarında açıklandığı üzere zikir zaman, mekan adet ve herhangi bir hal ile mukayyed değildir. Görmez misin ki Allah-uTeâlâ "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı zikrederler."³⁶⁴ buyurmaktadır. Onlar her hallerinde dâima Allah'ı zikrederler ve devamlı devr halindedirler. Bir an bile zikirten hâlî değillerdir.

Ey insafî adam! Dinle ki, bütün cemâdât, hayvânât, nebâtât, cüz'ıyyât ve külliyyât her hal üzere dâima Rabb'lerini tesbîh ederler. Sen ki, Allah'ın senin hakkında "Biz insanı en güzel sûrette yarattık"³⁶⁵ ve "Biz hakîkaten insanı şan ve şeref sahibi kıldık."³⁶⁶ dediği insansın. Oysa ki sen, nice zaman hatta nice günler O'nun zikrini terkettin. Allah-u Teâlâ'nın "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir."³⁶⁷ dediğini duymadın mı? Allah-u Teâlâ, en azı için bile sınır olmayan unutmaktan kullarını nehyediyor. (5/b) Bundan dolayı müfessirler geçtiği yerde zikr-i devâm olarak tefsîr ettiler. O her zaman bize gereklidir. Nebî Aleyhi's-Selâm'ın şu sözünü duymadın mı? O "Koşun! Müferridler üç yerde sizi

³⁶⁴ Cum'a Sûresi 62/1, Teğâbün Sûresi 64/1

³⁶⁵ Tîn Sûresi 95/4

³⁶⁶ İsrâ Sûresi 17/70

³⁶⁷ Haşr Sûresi 59/19

geçti.” dediğinde “*Ey Allah’ın Rasûlü! Müferridler kimlerdir.*” dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü “*Allah’ı çokca zikreden erkek ve kadınlardır.*”³⁶⁸ buyurdu. Çok bütüne delâlet eder. Az ise yokluğa delâlet eder.

Şayet âlimler, sûfi deverânı haramdır, bid’attir, dalâlettir ve deverân ehli dalâlettedir diyorlar dersin; dinle bizden ey kardeşim! inat ve taassub ehli olanlar dışında âlimler böyle bir şey söylemiyorlar. Onlar sağlarını sollarından ayırıp bilmezler. Asıl onlar dalâlet ehlidirler.

Dinle benden ki, Allah-u Teâlâ eşyâyı ibâha üzere yaratmıştır. Sonra haramı kitabıyla, Rasûlü’nün sünnetiyle, icmâ-ı ümmet ile ve kıyâs-ı fukâhâ ile istisnâ etmiştir. Buna binâen bizim delillerimiz dördtür. Kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet ve kıyâs-ı fukahâdır(müctehidler kastediyorum). Onlardan hiçbiri deverânın haram olduğuna dair bir şey söylemedi. Halbuki, deverânı ehlullah tâbiîn zamanında icad ettiler. Tâbiînden hiçbiri ona muhalefet etmedi. Duymadın mı ki, bir şey üzerinde sahâbe hilafsız icmâ ederse o, ayet gibi olur. Onu inkar eden de kafir olur. Terâvîh namazı gibi. Ve reğâib namazı, kadir namazı ve diğerleri gibi herhangi bir şey üzerine sahâbeden sonraki ümmet icmâ’ eder ve tabiînden de onun hakkında bir hilâf olmazsa, onu inkar eden sapıtmış ve saptıran kimse olur. Sahâbe ve tâbiînden hilâf ortaya çıkarsa, onu inkar edene bir şey lazım gelmez.

Ey insafli adam! Hiç tâbiînden devrânî zikrin haramlığına dair bir şey duydun mu? Ve hatta üzerinde icmâ’ vardır. Nerde olduğunu biliyor musun?

Müfessirlerin tefsirlerinde “*Her hal üzere*” sözünü duymadın mı?

Aleyhi’s-Salâtü ve’s-Selâm’ın Muâviye hakkındaki sözünü duymadın mı? “*Ey Muâviye! Sevgilisinin zikredilmesi esnasında titremeyen asil bir kimse değildir.*”³⁶⁹ buyurdu. Ve yine Aleyhi’s-Salâtü ve’s-Selâm, üç kez “*Koşun! Müferridler sizi geçti*” dediğinde “*Ey Allah’ın Rasûlü! Müferridler kimlerdir*” dediler. (6/a) Bunun üzerine Allah Rasûlü “*Allah’ın zikrinde titreyen ve zikrin günahlarını arındırdığı böylece de mahşer günü hafiflemiş olarak*

³⁶⁸ Müslim, Zikr, 4

³⁶⁹ İbn Hanbel, II, 343,451,513

gelenlerdir.”³⁷⁰ buyurdu.Allah Rasûlü doğru söyledi. Ve bu hadis sahihtir. Hısnu’l-Hasîn de, Avârifü’l-Meârif’te ve İmâm Gazâlî’nin İhyâ’sında yazılıdır. Özellikle Allah-u Teâlâ’nın “Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzere yatarken Allah’ı zikrederler...”³⁷¹ sözünde Kur’ân’ın umûmîliğini hangi şey tahsîs edebilir. Çünkü insan üç halden hâli değildir. Ya ayaktadır.yürümek ve devr ondandır. Ya bütün çeşitleriyle oturma halindedir. Ya da bütün çeşitleriyle yatmaktadır. Bundan dolayı “her hal üzere” şeklinde tefsîr ettiler.

Özellikle Allah Rasûlü “İbadet dışında³⁷² her bid’at dalâlettir ve onu işleyen de sapmıştır.”³⁷³ buyurdu. Onlar taassublarından dolayı hadîsin sonunu okumazlar. Hazret-i Rasûl üzerine yalan söyleyenlerdendir. Allah-u Teâlâ’ya sığınırız.

Bu, asırların en hayırlısında başladı. Ona müdâhale ve taarruz asırların en şerlisinde ortaya çıktı.

Ey Gâfil! Allah-u Teâlâ “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”³⁷⁴ buyurmaktadır. Allah’ın kitâbında zikredilmeyen bir şey kaldı mı? Sonra Muhammed Aleyhi’s-Selâm yirmi üç sene de sözleri ve davranışlarıyla (İslam’ı bina etti.) sonra sahâbe radiyallâhu anhum İslâm’ı icmâ’larıyla sağlamaştırdı. Sonra imamlar, kitap, sünnet, icmâ’ ve kıyâsta gece ve gündüz ictihâd ve kıyâsla İslâm’ı yaşatmak üzere bir araya geldiler. Aleyhi’s-Selâm’ın “Ümmetimin ihtilâfi (geniş bir) rahmettir.”³⁷⁵ sözünden dolayı dört mezhebe ayrıldılar. Böylece dört mezhep sahihtir. Dört mezhep içinde bulunmayan bir şey doğru değildir. Tâbînden, müctehidlerden, müfessirlerden, mukallidlerden, ve mukalidu’l-mukallidinden, âlimlerden, mütekaddiminden ve müdakkiklerden

³⁷⁰ Tirmizî, Daavât, 129

³⁷¹ Âl-i İmrân Sûresi 3/191

³⁷² bkz.:Aclûnî, a.g.e., c. II, s.120. Aclûnî, rivâyetin bu kısmını el-Hâfız b. Hacer’in firdevs’in *Müsned*’inin hadislerinin tahririnde getirdiğini söylemektedir.

³⁷³ Müslim, Cum’a 43; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Nesâî, İydeyn 22; İbn Mâce, Mukaddime7; Dârimî, Mukaddime 16,23; İbn Hanbel, 3/ 310,371, 4/126,127.

³⁷⁴ En’am Sûresi 6/59

³⁷⁵ bkz.:Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 64. Aclûnî, bu rivâyeti İbnü’l-Hâcib’in *el-Muhtasar*’da kıyas bahsinde bu şekliyle getirdiğini fakat imamların çoğunun bu lafızla onun aslının olmayacağını iddia ettiklerini belirtir. Bununla birlikte “*Ashâbumum ihtilâfi rahmettir*” ifadelerinin yer aldığı bazı hadislerin rivâyet edildiğini söyler.

hiçbiri tefssîrlerinde, tasnîf ettikleri eserlerde, keşiflerinde ve şuhûdlarında sûfiyenin deverânının haram olduğu hakkında hiçbir şey söylemediler. Bilakis onlardan bazıları bizzat yaptılar. (6/b) Ulemâ ve meşâyihden bazıları da onu güzel buldular. Vahyuddin el-Kâdî, Dâvûd Kayserî, Şihâbuddîn et-Tebrîzî, Sadruddîn el-Konevî, Seyyid Yahyâ Şirvânî, Abdulkâdir Geylânî, Seyyid Ahmed el-Bedevî, Şeyh İbrâhîm ed-Desûkî, Şeyh Muhyiddîn el-Arabî, Şeyh Şa'bân Kastomonî, Çelebi Sultân Aksarâyî, Sultânü'l-Ârifîn Molla Hünkâr, Eşrefzâde Sultân ve benzerleri hepsinin deverân ile zikreden kimselerden oldukları tevâtürle meşhurdur. Mütevâtir ise ehl-i sünnet ve'l- cemâat nazarında doğru bir haberdir. Ve bazıları da el-İhyâ, el-Avârif ve el-Hakâyıku'l-Manzûme gibi meşhur kitaplarda deverânın hallerini yazmışlardır. Bu kadar evliyâyı câhilleştiren kimseden daha zâlim kim vardır? Onların şerlerinden Allah'a sığınırız. Evliyâlar hicrî seksen yılından ulemâ arasında i'tizâl ve taassub ile meşhur olan sahibu'l-Keşşâf zamanına kadar deverân ve hareket ile zikrederlerdi. Sonra ulemâ ve Allah ve Rasûlü katında öyle olmadıkları halde kendilerini âlim zanneden kimseler arasında nefret, hased ve taassub ortaya çıktı.

Bil ki ey kardeşim! Keşşâf sahibinin sözü bizim aleyhimize delil olamaz. Çünkü o, dört mezhepten birinden değildi. Bezzâziye sahibinin sözü de tamamen bir kin ve apaçık bir hasettir. Onun sözü hadîsin ve müctehidlerin sözünün zıddıdır. Çünkü oyun ancak niyet, gülme kahkaha ve fasıkların toplanmasıyla olur. Allah korusun! Allah'ın zikri ağlamakla, iniltiyle ve âlimlerin, muvahhidlerin, sâlihlerin ve zâhidlerin toplanmasıyla olur. Bir mü'mine Allah'ın ve Rasûlü'nün onlar hakkındaki övücü sözünü işittikten sonra küçümsemek maksadıyla zikirli hareketlerine “*Bu oyundur, kötü bir iştir.*” demesi yakışır mı? Onun hali nice olur! Allah'a sığınırız. Çünkü Allah-u Teâlâ Kur'ân'da kırk yerde ve Peygamberimiz Aleyhi's-Selâm bir çok hadiste onları övmüştür. (7/a)

Özellikle Aleyhi's-Selâm, “*Allah'ı zikreden Allah'ın sevgilisidir.*”³⁷⁶ ve yine “*Gafiller arasında Allah'ı zikreden kimse ölümler arasında yaşayan kimse*

³⁷⁶ bkz.: Aclûnî, a.g.e., c. 1, s. 201. Aclûnî, “*Ben, beni zikreden dostuyum*” şeklinde bu rivâyete benzer bir hadis zikretmiştir.

gibidir.”³⁷⁷ ve yine “Gafiller arasında Allah’ı zikreden kimse, cehennem ortasında yeşil ağaç gibidir.”³⁷⁸, “Zikrin en faziletlisi Lâ İlâhe İllallah’dır.”³⁷⁹, “Ameller ancak niyetlere göredir.”, “Herkes için niyet ettiği şey vardır.”³⁸⁰ buyurmaktadır.

Buna binaen, onların niyetleri sâdık, vücutları temizdir, kalpleri saftır, ruhları parlaktır, gözleri ağlamaklıdır, Yaraticı hâzır, nâzır ve şâhittir, üzerilerine sekîne inmektedir, melekler onların üzerine kanatlarını germişlerdir ve etraflarında dönmektedirler. Aynen Aleyhi’s-Selâm’ın “Allah’ı zikreden bir kavim ancak meleklerin üzerilerine kanatlarını açtığı, rahmetin kendilerini örttüğü ve üzerilerine sekînenin indiği bir halde otururlar. Allah onları kendilerinden daha hayırlı kimselerin yanında anar. İlim meclisinin etrafındaki meleklerin durumu gibidir.”³⁸¹ Allah Rasûlü doğru söyledi.

Özellikle onların söylediklerinde edille-i erbeadan bir delil yoktur. Nefislerinin uydurduklarından başka bir şey söylemediler. Ferîk Emîr’in Câmiu’l-Fetvâ isimli kitabındaki sözü tam bir cehâlettir. Çünkü o, sûfi deverânı haramdır, onlarla birlikte hazır bulunmak haramdır, onu helal kabul eden de kâfirdir demektedir. Bu adamın şerrinden Allah’a sığınırız. Onu helal kabul edenlerden birisi İmâm-ı Şâfî’dir. Ve o, mezhep sahibidir. Müctehidlerden bir imâmın tekfir edilmesi tevbe etmezse tekfir edenin öldürülmesini ve recmedilmesini gerektirir.

Pezdevî sahibinin sözüne gelince yalan bir benzetme, büyük bir iftira, ağır bir günah ve Hazret-i Peygamber Aleyhi’s-Selâm’ın “Mü’minin salah üzere hamledilir”³⁸² sözüne muhaliftir. O, inadından ve taassubundan dolayı Allah Rasûlü’nün emrine muhaliftir. Kendi fasid iddialarınca buzağı için “Bu bizim ilahımız, ve rabbimiz” diyen İsrailoğulları’ndaki kafire mü’minlerin benzetilmesi uygun mudur? Ki, mü’minler muvahhidlerdir, Allah’ın varlığında tek olduğuna

³⁷⁷ Buhârî, Daavât 66

³⁷⁸ Ahmet Yıldırım, muteber hadis kaynaklarında yer almayan bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini belirtmiştir. bkz: Yıldırım, a.g.e., s. 346

³⁷⁹ İbn Mâce, Âdâb, 55

³⁸⁰ Buhârî, Bed’ü’l-Vahy 1, İman 41, Nikah 5; Müslim, İmâret 155; Ebû Dâvûd, Talak 11; Nesâî, Tahâret 59, Talak 24; Tirmizî, Fedâilü’l-Cihâd, 16

³⁸¹ İbn Mâce, Mukaddime, 17

³⁸² Kaynaklarda bulunamadı.

inanırlar ve Samirî kimdir bilmezler. Halbuki, mü'minlerin Allah'ın kıyamet gününe kadar şereflendirdiği Ka'be'nin etrafında tavaf eden hacılara ve arşın etrafında dönen meleklerle benzetilmeleri uygundur. O halde, müminlerin kafirlere benzetilmesindeki münasebet nedir? Böylece hılâf ve iblisin hasedi gibi kadîm hased ortaya çıktı. (7/b)

Özellikle bu, hadîsin manasına muhaliftir. Çünkü Aleyhi's-Selâm, "*Kim bir kavme benzerse o, onlardandır.*"³⁸³ buyurmaktadır. Allah Rasûlü doğru söyledi. Teşebbüh tefa'ul babındandır. Binâsı tekellüf içindir. O halde manası derece derece benzetmektir. Teşebbühten sözünü, şeklini, davranışını ve halini benzetmesini kastediyorum. Eğer bu şekilde olursa hadîsin kapsamına girer. Aksi taktirde girmez. Çünkü herkes için i'tikad, söz, şekil ve hal vardır. Sûfiyeden Samirî'ye yalnızca deverân hali benzer, itikâdı, sözü, şekli benzemez. Kafire şibh (benzerlik) bütün insanlarda bulunur. Çünkü onlar yerler ve içerler. Bütün insanlar da aynı şekilde yaparlar. Yine müslümanlardan bazıları ölümlerini tekbirsiz, tehlilsiz ve telkinsiz taşırlar. Kafirler de bu şekilde yapar. Bunların hepsi şibhtir fakat teşebbüh değildir. Mezhebimiz, mü'mini salâh üzere hamletmekle bilinir. Muvahhid müslüman usûlcülerin delilidir ki, Kible ehli tekfir edilmez. Kible ehlini tekfir eden kafir olur. Bu, Muğnî ve Menâr gibi muteber kitaplardaki bir kaidedir.

Özet olarak, sûfi deverânı asırların en hayırlısında tabîî zamanında hicretin sekseninci yılında ortaya çıktı. Onlardan hiçbiri onun haram olduğuna dair bir şey söylemediler. Sonra Ebû Hanîfe diye meşhur ümmetin kandili, mezhep sahibi Nu'mân bin Sâbit -radıyallahu anhu- geldi. Deverânın haram olduğu konusunda bir şey söylemedi. Sonra İmam Şafîî -radıyallahu anhu- geldi ve "*Bu devr Allah'ın zikriyle helaldir*" dedi. Aynı şekilde İmam Mâlik ve Ahmed bin Hanbel -ikisi de mezhep sahibidir- kendilerine tâbi' olanlarla birlikte onun haram olduğu hususunda bir şey söylemediler. Sonra mütekaddiminden olan muhakkik âlimler ve sonraki mukallidler deverânın haram olduğuna dair bir şey söylemediler.

³⁸³ İbn Hanbel, II, 50

Hicrî sekizyüz senesine gelinceye kadar bir müddet zaman geçti. Bu tarihte inatçılar ve mutaassıplar ortaya çıktı. Onlar asırların en şerlisindeydiler. Müctehidlerin ve mütekaddimîn ulemânın sözlerinden kitap telif ettiler. Ve ona taassublarından ve hasedlerinden dolayı nefislerinin arzusuna uygun şeyleri ilave ettiler. Kitaplarına da falan falan diye isim verdiler. (8/a) Böylece kendilerini muhakkik âlimlerin ve müdakkik fazîletliler zümresine dahil ettiler.

Onlar ehl-i dünyanın ve idarecilerin kapılarını gece-gündüz ziyaret ediyorlar. Namaz kılmazlar, Kur'an okumazlar, insanlara ancak idarecilerin insanlardan zorla ve baskıyla aldıkları beytü'l-mâlden ücret alarak nasihat ederler. Dillerinde gıybet ve iftira vardır. Kalpleri tûl-i emel ile katıdır. Gözleri donuktur. Ağızları bozuktur. Bedenleri heybetlidir. Kelamları fasihtir. Sözleri baskıcı, öfke üzerine acelecidir. Kendilerince nefisleri paktır. Kötü ahlaklar orada apaçık mevcuttur. Yemekleri lezzetli ve çoktur. İçecekleri tatlıdır. Elbiseleri kibir vericidir. Uykuları vakitsizdir. Namazları³⁸⁴ tembellikledir. Sadece farzlardan ve bazı sünnetlerden ibarettir. Bir gün ve gecede yirmi rek'at farz ve oniki rek'at sünnet kılarlar. Şayet onu kılsalarda evlerinde kılarlar.³⁸⁵ Onların dostları nüfuzlu kimseler, kadınlar ve oğlanlardır. Evleri idareci evleri gibi altın ve gümüşle süslenmiş, fakirlerin üzerine yükselmiş, çeşit çeşit sergiyle belki de ipekle döşenmiştir. Onların kadınları idarecilerin kadınları gibi cariyeleriyle evlerinden çıkarlar, çarşılarda hamama, kardeşlerinin ve arkadaşlarının evlerine yürürler. Onların masrafları, idarecilerin masrafı gibi ve sözleri nebîlerin sözleri gibidir.

Hal böyleyken onlar, elbiseleri yünden, yiyecekleri az bir kuru ekmek, suları daima arı bir su, uykuları az olan, geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçiren, evleri mescitler ve hücreler olan fakirlere saldırırlar. Onların namazları çoktur. Tâ ki, bir gün ve gecede yirmi rek'at farz namaz, yirmidört rek'at sünnet namaz ve şükr-ü vudû', tahiyetü'l-mescit namazlarından başka evliyâlar için sünnet olan otuziki rek'at namaz, tesbîhât ve mübârek günlerde vaaz kitaplarında bildirilen namazları kılarlar. (8/b) Bazıları her gün bir kez tesbîh namazı kılarlar. Çünkü Allah-u Teâlâ, "*Kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha*

³⁸⁴ Tercümeğe esas alınan metinde "sadakaları" şeklindedir

³⁸⁵ Diğer nüshalarda "çoğunlukla" ifadesi vardır.

*iyidir.*³⁸⁶ buyurmaktadır. Yani oruçtan, namazdan, sadakalardan, zikirlerden ve fikirlerden kim gönüllü olarak artırırsa bu, onun için daha iyidir. Çünkü Allah-u Teâlâ nafîle ibadete bir sınır koymadı ve onu güneşin doğuşu, istivâ hali ve batış zamanı dışında herhangi bir vakit ile sınırlandırmadı. Kaldı ki namaz, bu vakitlerde kerâhetle câizdir.

Onlar Allah'ı her zaman ağlayan gözlerle, bozuk düşüncelerden arınmış kalplerle, korkan nefislerle, tertemiz ruhlarla, müşahede eden esrârla, kavru lan organlarla, bükük boyunlarla zikrederler. Varlıkları Allah'ın varlığında yok olmuştur. Rabbu'l-Ğafûr rahmetiyle hâzırdır. Onların murâdı Zât-ı Bâkî'dir. Bir an olsun cennete bakmazlar. Çünkü cennet, onlar için sivâdır. İstekleri Rabb'lerinin katında makbuldur. Onlar kendi nefislerinden başkasının hatalarına bakmazlar. Bir başkasına lanet edip beddua etmezler. Bir kimseyi bir başkasından sevgide ve kendi nefisleri hariç öfkede ayırmazlar. Onların izahı mümkün olmayan nice halleri vardır. Şimdi müctehid de olsa mü'minlerden birinin onların aleyhinde dil uzatması uygun mudur? Onlar, müctehid değildir. Mukallit de değildir. Mukallidleri taklit edenler de değildir. Kaldı ki biz, müctehidlerden bir haber gelse hemen kabul etmeyiz. Onu dikkatle inceleriz. Eğer birinden bir hal vaki' olmadıysa onu tasdik ederiz. Aksi taktirde ondan delil isteriz. Özellikle onların sözlerinde dört delilden bir delil yoktur. Şimdi hasetle ve kinle söyledikleri sözlerini nasıl tasdik edelim?

Eğer senin dört delilden delilin nedir dersen; bizim üzerimize delil gerekmez deriz. Ancak onları açıklayacağız. İnşallah

Birincisi: Kur'ân'ın umumiliği

Bütün müfessirler her yerde (zikri) devam ile, her halde ve zikir için vaktin, zamanın, sınırın ve makamın olmadığı üzere tefsir ettiler. Allah-u Teâlâ "*Allah'ı çokca zikredin.*"³⁸⁷ ayetinde bize çok ile emretmiştir.(9/a) Çok ise devamlılığa delâlet eder. Devam ise her hale delâlet eder. Hal ise ayakta durmaktan, oturmaktan ve yatmaktan hâlî değildir. Yürümek ise ister dosdoğru

³⁸⁶ Bakara Sûresi 2/184

³⁸⁷ Ahzâb Sûresi 33/41

olsun ister dönerek olsun ayakta durmaktan sayılır. Oturmak ve yatmak ta böyledir. Özellikle harfleri değişmedikçe Kur'an okumak bile câizdir. Zikir konusunda değişim imkansızdır.

İkincisi

Şeriatte nefsi ıslah etmek üzerimize vâciptir. Bu ise ancak riyâzet, nefisle mücâhede ve zikre devam etmekle mümkün olur. Bizim zikrettiğimiz bu hususlar bulunursa nefis paklaşır, kalp saflaşır ve ruh parlaklaşır. Böylece onun için öncesinde ortaya çıkan şey zâhir olur. sonra aşk hâsıl olur. Zorunlu olarak sıtmaya tutulmuş kimsenin hareketi gibi hareket eder. Ayağa kalkıp döndüğünde, Mevlâ'ya ulaşmaya delil olan aşkı artar. Mevlâ'ya ulaşanlar ancak aşk ile ulaştılar. Bazen de onun için vecd ortaya çıkar. Eğer bu halde dönmezse helâk olur. Böylece haram bile olsa helal olur. Vecd iki kısımdır. Birincisi vecd-i sûrîdir. O, meninin inzâli esnasındaki lezzettir. Diğeri ise vecd-i ma'nevîdir. O ise, Vücûd-u Hakkânî'de mahv olma esnasındaki bir lezzettir. Onu bütün organlarında hisseder. O'ndan başkasını görmez ve bilmez. Bütün organları sıtmada olduğu gibi hareket eder. Bazılarına göre vecd, kalpteki bir iştiyaktır ki onunla Allah'a kulluk etmeye çalışır. Bundan dolayı Aleyhi's-Selâm "*Kimin vecdi yoksa onun dini yoktur.*"³⁸⁸ buyurmaktadır. Kim şehâdet getirir, abdest alır, namaza giderse o, vecd ehlidir. Çünkü bu sûfilere göre ancak muhabbet ve kalbindeki şevk ile mümkün olur.

Üçüncüsü

Onun hakkında icmâ' vardır. Çünkü deverân tâbiîn zamanında ortaya çıktı. Seksen senesinden sekiz yüz senesine kadar tâbiîn, tebe-i tâbiîn, müctehidler, mütekaddimîn âlimler onun haram olduğuna dair hiçbir şey söylemediler. (9/b) Özellikle ulemânın büyüklerinden, meşâyıh-ı izâmdan, müfessirlerden, musanniflerden, müelliflerden, muhakkiklerden, mukâşiflerden niceleri vardır ki, deverân ile zikrederler. Her birinin velâyetleri kerâmetlerle kendi zamanlarında sabit olmuştur. Hatta ölümlerinden sonra bile kerâmetleri zâhirdir. Kendilerinde

³⁸⁸ Kaynaklarda bulunamadı.

basîret olan kimseler onları görebilirler. Biz bazılarının ism-i şeriflerini zikrettik. Allah sırlarını takdîs eylesin.

Ey insafî adam! Dinle! Allah-u Teâlâ “*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ı tesbîh eder.*”³⁸⁹ buyurmaktadır. Onların tesbihlerinin bazen mi yoksa her zaman mı olduğu konusundaki düşünceniz nedir? siz dönmeyen sükûn üzere duran bir şey gördünüz mü? Hayır, görmediniz. Neyin bir vücûdu varsa o, dünya ve ahirette daima dönmektedir. Görmez misin ki, Ehadiyyet denizi muhabbet-i zâtiyye ile dalgalandığında âlem-i ervâh zâhir oldu. Âlemin yaratılmasından sonra melekût âlemine ininceye kadar âlem-i ceberûtta hareket üzere Allah’ı tesbih ederler. Sonra mülk âlemine inerler. Sonra şehâdet âlemine, sonra berzah âlemine, sonra haşir ve neşir âlemine sonra da ya cennet ya da cehennem olan menzil-i müntehâya inerler. Orada hep hareket üzeredirler. Orada ebedî olarak sükûn yoktur. Sükûn ancak yokluktadır. Bütün eşya Allah’ı dönme hareketi üzere tesbîh ederler.

Dördüncüsü : Aklî delildir.

Allah-u Teâlâ olmuş ve olacak her şeyi bilir. Hurma çekirdeğinin üzerindeki zara, hurma çekirdeğinin üzerindeki yarığa, küçük günahlara ve zelleğe varıncaya kadar herşeyi Kur’an-ı Kerim’de açıklamıştır. Neden Kur’an’da deverân ile zikredenlerin hallerini kınamak, azapla cezalandırmak ve haram kılmak üzere bir şey açıklamamıştır. Peygamber Aleyhi’s-Selâm nübüvvet nuruyla olmuş ve olacak şeyleri biliyordu. Helâli, haramı, kerâheti ve ümmetin dünya ve ahiret hallerinden en ufak bir şeyi bile açıkladı. (10/a) Ümmetin deverânla zikredeceğini bilmedi mi? Sonra mezhep sahipleri geldiler. Sözleri kendi zamanlarında hâkimler ve sultanlar nazarında geçerliken neden onu menetmediler?

Beşincisi :

Allah-u Teâlâ mahlûkâtı kendisinin bilinmesi için yarattı. Bunun alâmeti ise, Allah’ın emirlerini yerine getirmek, yasakladıklarından kaçınmaktır. Biz bu alâmeti elde etmek istediğimizde, onu deverân ve hareket ile zikredende buluruz.

³⁸⁹ Cum’a Sûresi 62/1, Teğâbün Sûresi 64/1

Ey gâfi! Allah'ın gadabından sakın! Çünkü Allah-u Teâlâ Habîbi'nin Aleyhi's-Selâm diliyle "Kim bir velîye düşmanlık ederse benimle savaşımıştır."³⁹⁰ buyurmuştur.

Eğer benden deverânın sırlarını istersen, kimse Allah'a deverânsız ulaşmadı. Görmez misin? Kim Allah'ın şerefli kıldığı Ka'be'nin etrafında dönmezse farz ondan düşmez.

Bil ki! Kimin için "min" ve "ilâ" varsa o, Mevlâ'ya ulaşamaz. Kimin için "min" ve "ilâ" yoksa onun bakamı Mevlâ olur, şahidi mevlâ olur, dostu Mevlâ olur ve Mevlâ onunla birlikte olur. Onun makamı "Her nereye dönerseniz Allah oradadır."³⁹¹ olur. o'ndan başkasını görmez. Yalnızca O'nu görür. Ruhun bedende olduğu gibi devri arş üzerinde dâimdir. Yalnızca Mevlâ ile birlikte döner.

Acı da olsa (gerçeği) söyleriz. Şayet, "Bu senin nitelediğin kimse için câiz olur, nitelediğin üzere olmayan kimse hakkında ne dersin?" dersin; bu konuda Aleyhi's-Selâm'ın "Kim bir kavme benzerse o, onlardandır."³⁹² sözünü söylerim. Aleyhi's-Selâm, "(onlar) dostları şakî olmayan bir kavimdir."³⁹³ buyurmuştur. Ve mukallid kimsenin imanı bizce sahihtir.

Her ibadeti melekler alırlar ve Allah-u Teâlâ'ya arzederler. Ya onu saklarlar ya da yırtıp sahibinin yüzüne çarparlar. Ancak zikir böyle değildir. Çünkü o, kul ile Mevlâ'sı arasında ulaşan bir nurdur. Yazmak ve Allah'a iletmek için meleklerle ihtiyaç yoktur. (10/b) Çünkü o, kul ile Mevlâ'sı arasında apaçık bir nurdur. Zira Allah "Ben, beni zikredenin dostuyum."³⁹⁴, "Siz beni anın ki, ben de sizi anayım"³⁹⁵ buyurdu. Allah'ın zikri kulun zikri üzerine mukaddemdir. Bunun üzerine zikir, o ikisinden hasıl olur. kim gönül huzûru ile "Allah" derse kul ile Mevlâ'sı arasındaki yetmişbin perdeden bir perde bile kalmaz. Şimdi nasıl

³⁹⁰ Buhârî, Rikak, 38

³⁹¹ Bakara Sûresi 2/115

³⁹² İbn Hanbel, II, 50

³⁹³ Taberânî İbn-i Abbas'tan, Bezzâr da Enes'ten rivâyet etmiştir. bkz: Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 333

³⁹⁴ Zûrkânî böyle bir rivâyetin hadis olarak vârid olduğunu söylemiştir. bkz: Zûrkânî, a.g.e., s. 93

³⁹⁵ Bakara Sûresi 2/152

buoyundur, kötü bir iştir dersin? Allah sizi ıslah etsin! O, kafir ve mü'minin arasını ayırt edicidir.

Altıncısı:

Peygamber Aleyhi's-Selâm, “Mü'minlerin güzel gördüğü Allah katında da güzeldir”³⁹⁶ buyurmuştur. Bil ki ey kardeşim! Sahâbe zamanından bu büyük âlimlere, faziletli kimselere, sâihlere ve zâhidlere gelinceye kadar hepsi onu güzel gördüler. Onlar müslüman değillerdir demeye kim güç yetirebilir. Her kim bunu derse o, kafirdir. Çünkü onların çoğu evliyâ-i izâm ve ulemâ-i kirâm idi.



³⁹⁶ İbn Hanbel, I, 179

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs an mâ İštehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1351

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.

Ahmed Kerâmüddin Efendi, *Şemsü's-Subûhî fi Menâkıb-ı Hazret-i Nasûhî*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4573/1

Aşkar, Mustafa, “Tarikat-Devlet İlişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyazî-i Mısırî ve Döneme Etkileri”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, yıl 1, sayı 1, Ağustos 1999, ss. 49-80

Bilgin, Vejdi, *Fakih ve Toplum*, İz Yay., İstanbul, 2003

Boluvî Mustafa b. Ali, *Âdâbu't-Turuk*, Fatih-Millet Kütüphânesi Ali Emîrî Şer'iyye, nr.802

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1987.

Bursalı M. Tâhir Bey, *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan Oniki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul, 1317;

Bursalı M. Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah, *es-Sünen*, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebî

Demirci, Mustafa, *Semâ Risâleleri*, MÜSBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996

Ebu Dâvud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, 1998.

Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, terc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1985

Harîrîzâde Kemâleddin, *Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Terâik*, Süleymâniye Ktp. İbrâhim Efendi Blm., nr. 430

Hucvirî, Ali b. Osmân, *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, terc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İstanbul, 1996

Hulvî, Mahmud Cemâleddin, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İFAV, İstanbul, 1993

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezin el-Kazvinî, *es-Sünen*, Şeriketü't-Tıbbâti'l-Arabiyye, Riyad, 1984.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ed-Dâru'l -Mısriyye, Kahire, tsz.

İbrâhim Hâs, *Menâkıb-ı Hazret-i Şeyh Hasan Ünsî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4607

İbrâhim Hâs, *Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabâş el-Kastamonî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2707

İbrâhim Hâs, *Tezkiretü'l-Hâs*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 4543

Kara, Kerim, "Karabaş Velî", *DİA.*, c.24, s. 369-371

Kara, Kerim, *Karabaş Velî Hayatı, Fikirleri, Risâleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003

Karabâş-ı Velî, *Kitâbu Şerhi Fusûsi'l-Hikem el-Müsemmâ bi-Kâşifi'l-Esrâr*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahut Ef. Bl., nr. 2225

Karabâş-ı Velî, *Risâletü'd-Deverân*, Fatih-Millet Kütüphanesi Ali Emîri Arabî, nr. 1146

Karabâş-ı Velî, *Şerhu Akâidi'n-Nesefî*, Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar Bl., nr. 210,

Kâtîp Çelebi, *Mizânu'l-Hak*, haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB, İstanbul, 1972

Kemikli, Bilal, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Deverân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara 1997, c. 37, ss. 443-460

Kurnaz Cemal – Tatcı Mustafa, “Karabâş-ı Velî” *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, yıl 2, sayı 6, mayıs-2001, s. 39-59

Kuşeyrî, Abdulkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah. Ali Baltacî, Beyrut, tsz. ikinci baskı

Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdulvâhid el-Hanbelî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, tah. Abdulmelik b. Abdullah, Mekke, 1410

Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Kahire, 1995.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, Zuhuri Danışman Neşri, İstanbul, 1969

Ocak, Ahmet Yaşar, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm)Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: 1979-1983, sayı: XVII-XXI/ 1-2, Ankara, ss. 208-225

Ocak, Ahmet Yaşar, “Din ve Düşünce” *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999

Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul, 2000

Özcan, Nuri, “Devran”, *DİA*, c.9, s. 249-250

Pakalın M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Tarih Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul, 1983

Pazarbaşı, Erdoğan, *Vânî Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'an*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Yayın No: 5, Van 1997

Sâbûnî, Muhammed Ali , *Muhtasarı Tefsîri İbni Kesîr*, c. III., s. 387, Dâru'l-Kalem, Beyrut

Sağânî, Muhammed b. Hasen, *Mevzûâtü's-Sağânî*, tah. Necm Abdurrahman Half, Beyrut, 1985—

Senâizâde Hasan Efendi, *Menâkıb-ı Hazret-i Nasûhî*, Fatih-Millet Ktp., Şer'iyye Blm., nr. 1104/1

Senâizâde Hasan Efendi, *Silsilenâme-i Tarikat-ı Âliyye-i Halvetiyye*, İstanbul, Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları nr. 859

Serrâc, et-Tûsî, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, terc. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, Tsz.

Sühreverdi, Ebû Hafs Şihâbuddîn Ömer, *Avârifü'l-Meârif Tasavvufun Esasları*, terc. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefâ Yay., İstanbul

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, h.1317

Tabibzâde Mehmet Şükrü, *Silsilenâme-i Turuk-i Âliyye*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyi Efendi Bl. nr. 1098

Tatçı Mustafa – Kurnaz Cemal, *Tasavvufî Gelenekte Mi'yârlar ve Karabaş Velî'nin Mi'yâr'ı*, Bizim Büro Basım Yayın, Ankara 2001

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, *es-Sünen*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1964

Uludağ Süleyman, “Devran”, *DİA*, c. 9, s. 248-249

Uludağ, Süleyman, *İslam açısından Mûsikî ve Semâ*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983

Vassâf Hüseyin, “Karabâşı Velî”, *Cerîde-i Sufiyye*, Aded 86, c. III, 27 Şubat 1329, s. 397-398;

Vassâf Hüseyin, *Sefînetü'l-Evliyâ*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar Bl., nr. 2308, c. IV—

Vicdâni Sadık, *Tomâr-ı Turuk-i Âliyyeden Halvetiyye*, Şehzâdebaşı, 1338/1341

Yazıcı, Tahsin, “Semâ”, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1988, c. 10, ss. 464-469

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, T.D.V. Yay., Ankara 2000

Yılmaz Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV, İstanbul, 2001

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., Ankara 1971

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, “Üstüvânî Risâlesi”, *Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, yıl: 1962, c. X, ss. 71-78

Zilfi, Madeline C., “Kadıızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhyâ Hareketleri”, çev. M. Hulusi Lekesiz, *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık 1999, sayı 58, ss. 65-79

Zürkânî, Muhammed b. Abdulbâkî, *Muhtasarü'l-Makâsidi'l-Hasene*, Riyad, 1983